

การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร
AN ANALYTICAL STUDY OF THE IMPORTANCE
OF THE *UDUMBARIKASUTTA*

Ven. Nyanissara

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

Ven. Nyanissara

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of the Importance of the *Udumbarikasutta*

Ven. Nyanissara

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Tipitaka Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
“การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทมนพริกสูตร” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....
(ผศ.ดร.อุทัย สติมัน)

ประธานกรรมการ

.....
(ดร.ธานี สุวรรณประทีป)

กรรมการ

.....
(พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร.)

กรรมการ

.....
(ดร.อิทธิเทพ ผาหา)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร.
ดร.อิทธิเทพ ผาหา

ประธานกรรมการ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....

(Ven Nyanissara)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

ผู้วิจัย : Ven. Nyanissara

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระไตรปิฎกศึกษา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร. ป.ธ. ๙, M.A. (Pali & Sanskrit),
Ph.D. (Pali)

: ดร.อิทธิเทพ ผาธา ป.ธ. ๔, พธ.บ. (การสอนสังคม), พธ.ม. (ปรัชญา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญอุทุมพริกสูตร โดยผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาโครงสร้าง เนื้อหา ของอุทุมพริกสูตร ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis)

ผลการวิจัยพบว่าอุทุมพริกสูตรนี้ มีโครงสร้างต้นเรื่องเกี่ยวข้องกับการตอบปัญหาของนิโครธปริพาชกที่ถามปัญหาเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะ มีโครงสร้างเนื้อเรื่องที่เป็นพุทธพจน์ เช่น การระมัดระวังสังวร ๔ การละนิวรณ์ ๕ การเจริญอุปปมัญญา ๔ และการปฏิบัติสัมมัปธาน ๔ เป็นต้น และมีโครงสร้างที่เป็นบทสรุปพระพุทธองค์ตรัสกับนิโครธปริพาชกว่าที่อธิบายมาทั้งหมดมิได้หวังจะให้ปริพาชกเคลื่อนจากอาชีวะที่ยึดถืออยู่เดิม แต่ทรงหวังให้ละอกุศล และให้กระทำแต่กุศลเท่านั้น ส่วนเนื้อหาพระสูตรนี้ว่าด้วยการบั่นลือสีหนาทรัสพระวาจาด้วยท่าที่องอาจตั้งปัญาราชสีห์ ไม่ทรงหวังเกรงผู้ใดของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่อุทุมพริกการาม ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ตอบปจฉาวิสัจฉนา เรื่องกีดกันบาปด้วยตบะของลัทธินอกศาสนากับพระพุทธศาสนาว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไรทรงแสดงแก่นิโครธปริพาชกและคณะ ณ อุทุมพริกการาม ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก พระผู้มีพระภาคเจ้าใช้เหตุผลยกประกอบคำอุปมาอุปมัยหลักธรรมกับต้นไม้เพื่อจะทรงปราบมิจฉาทีฏฐิของนิโครธปริพาชกในเรื่องของลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร หรือการทรมานร่างกาย เพื่อการละบาป และอุปกิเลสของลัทธินอกศาสนา ๒๒ ประการ โดยทรงแสดงแนวทางการบำเพ็ญตบะทางพระพุทธศาสนาที่ตรงข้ามเพื่อชี้แจงให้ปริพาชกเข้าใจว่าบุรุษผู้รู้ไม่โอ้อวดไม่มีมายาเป็นคนตรง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแล้วเข้าปฏิบัติเพียง ๗ ปีก็ทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วเข้าถึงในปัจจุบันอย่างแน่แท้ ๗ ปียกไว้ก่อน ๗ วัน ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมถึงยอดถึงแก่นได้

อุทุมพริกสูตรนั้นมีความสำคัญหลายประการ เช่น มีความสำคัญในเรื่องของการสอน ซึ่งเป็นการสอนที่เน้นการโต้ตอบแบบธัมมสากัจฉา การใช้เหตุผลยกประกอบ คำอุปมาอุปมัย เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงระดับสะเก็ด เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงระดับเปลือก เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงระดับกระพี้ เรื่องการถึงความบริสุทธิ์ที่ถึงยอดและถึงแก่น ซึ่งเป็นการโต้ตอบตามลำดับ เป็นพุทธวิธีการสอนอย่างหนึ่ง ที่นำมาใช้ได้ผล และพุทธวิธีสอนแบบนี้พระพุทธร-องค์ก็ได้สรุปไว้ ตอนท้ายว่าการสอนนักบวชนอกศาสนานั้นมิได้สอนเพื่อให้เขาเปลี่ยนศาสนาหรือให้มาเป็นอันเตวาสิก เป็นศิษย์ของตน แต่เป็นการสอนเพื่อให้เขาเข้าใจหลักการเท่านั้น อันนี้เหมาะสำหรับการมากำหนด เป็นเป้าหมายการสอนของพระสงฆ์ในปัจจุบัน เรื่องของการปฏิบัติธรรม เรื่องของการตอบปัญหาของ ลัทธิศาสนา หรือเรื่องการบรรลุตธรรม และเรื่องทำที่ของพระพุทธศาสนาต่อนักบวช ในลัทธิต่าง ศาสนาว่า การอยู่ร่วมกันกับนักบวชต่างศาสนาจะต้องไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่ต้องอยู่ด้วย หลักของเหตุผล

Thesis Title : An Analytical Study of the Importance of the
Udumbarikasutta

Researcher : Ven. Nyanissara

Degree : Master of Arts (Tipitaka Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrarajapariyattimuni, Asst. Prof. Dr. Pali IX, M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali)

: Dr. Athithev Phatha, Pali IV, B.A. (Social Studies), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 06 March 2018

Abstract

The thesis entitled on “An Analytical Study of the Importance of the *Udumbarika-Sutta*” has Three objectives namely; (1) to study the structure and content of *Udumbarika-Sutta*, (2) to study the Buddha’s teachings in the *Udumbarika-Sutta* and (3) to Analytical study the Importance of the *Udumbarika-Sutta*. The methodology is documentary research and using an analysis by the descriptive method.

The research was found that the *Udumbarika-Sutta* has the primal structure related to question-answering concerning the practice of religious austerity of *Nigrotha* wanderer. Its structure is concerned with the restraining with four restraints abandoning of five hindrances, the practice of unbounded state, and the four great efforts, etc. In addition, this sutta also has the structure that contains the conclusion said to *Nigrotha* wanderer by the Buddha that all as explained did not mean to bring wanderer out of his own career, but it is meant to make him abandons unwholesome state and does only wholesome one. And the content of sutta is also related to the showing of great powerfulness of the Buddha with the voice like that of the head of lions without fearing to anybody. On this sutta, The Buddha interacted with *Nigrotha* wanderer and his followers about the similarities and differences of evil-avoidance between paganism and Buddhism at *Udumbikarama*, *Rajagaha* city, *Magatha* state where they live in. The Buddha uses the rational argument through metaphor with tree in order to pressing the wrong view of *Nigrotha* wanderer on the perfection and the imperfection of evil-avoidance, and body-mortification aiming at abandoning of evil, and twenty two defilements of

paganism. The Buddha preached the way to practise the religion austerly of Buddhism contrary to those practised by paganism in order to give understanding to wanderer that one who does not boast, has no deception, and is straightforward, when the Buddha expressed Dhamma, once he practiced only seven year, he would reach the great goal of holy life in which the virtuous men who left home became ascetics with supreme knowledge would attain at the present life; within seven years except seven days,

It was found that the *Udumbarikasutta* has many important aspects, viz., the way of teaching emphasizing on the interaction or Dhamma-discussion, the rational using with metaphor, the attainment to purity simply by fragment, skin, and sapwood, and the attainment to purity highly and essentially. This is, in turn, interacted, it is a Buddhist way of teaching that became useful, and it is concluded by the Buddha in the last section of the sutta that teaching to heresies is not meant to convert them or bring them to be our pupils, but, instead, it is for making them understand the principles, this is suitable for bringing to be the objective of teaching for monks in the present time on many topics, namely, dhamm-practice, question-answering to paganism, Dhamm-attainment, and the outlook of Buddhism to ascetics in different creeds in order to friendly live together, not to harm each other, but, there should be living together with reason.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีก็เพราะความช่วยเหลือของบุคคลหลายฝ่ายซึ่งผู้วิจัยขออนุญาตเอ่ยนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบพระคุณ ที่ได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ให้ความเมตตาอนุญาตให้เข้าเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาในงานวิจัยฉบับนี้ที่ห้วงโยสสอบถามความก้าวหน้าของการดำเนินการวิจัยด้วยความเป็นห่วง และช่วยเหลือสนับสนุนจนทำให้งานวิจัยฉบับนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์มาโดยตลอด ข้าพเจ้าผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.อิทธิเทพ ผาธา กรรมการที่ปรึกษาที่อนุเคราะห์เสียสละเวลาตรวจสอบแนะนำโดยเพิ่มความสามารถ เพราะว่าคุณผู้วิจัยเป็นพระนิสิตชาวต่างประเทศในการทำวิจัยด้วยภาษาไทยจึงต้องพบเจออุปสรรคต่างๆหลายประการ แต่ด้วยความอนุเคราะห์ของอาจารย์จนสามารถทำวิจัยฉบับนี้สำเร็จด้วยดีครบทุกประเด็นและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ทุกประการ อาตมาภาพจึงขออนุโมทนาขอบคุณขอบใจมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอขอบพระคุณประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์, และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ตลอดจนคณาจารย์ผู้สอนในสาขาพระไตรปิฎกศึกษาพร้อมด้วยกัลยาณมิตร เพื่อนร่วมรุ่นทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยมีมาตลอด งานวิจัยฉบับนี้คงสำเร็จลงไม่ได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลที่เป็นเอกสารผลงานสารนิพนธ์ตำราหนังสือและงานวิจัยทุกเล่มที่ผู้วิจัยนำมาเป็นเอกสารสำหรับอ้างอิงเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ค้นคว้า รวบรวมและเรียบเรียง ประกอบการวิเคราะห์ ในการเขียนวิจัยวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระครูสุธีปริยัตยาภรณ์ เจ้าคณะอำเภอบางปะอิน เจ้าอาวาสวัดชุมพลนิกายารามราชวรวิหาร อดีตเจ้าอาวาสวัดชนอนใต้ และขอกราบขอบพระคุณท่านพระอาจารย์พระมหาประสิทธิ์ อภิปัญญา (ปธ.๘) เจ้าคณะตำบลชนอน เจ้าอาวาสวัดชนอนใต้ ที่ได้เมตตาให้พำนักอาศัยแก่ข้าพเจ้าอนุเคราะห์สนับสนุนเมตตาตลอด ขอกราบขอบพระคุณเจ้าอาวาสวัดตึก อำเภอมุขเดิง รัฐมอญ ที่บ้านเกิด และขออนุโมทนาขอบคุณญาติโยมทั้งชาวไทยและชาวมอญรวมทั้งญาติโยมอื่นๆ ที่อุปถัมภ์มาตลอดจนประสบผลสำเร็จในการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ตั้งนั้นคุณงามความดีและประโยชน์อันจะพึงมีจากการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอให้เป็นเครื่องสักการะน้อมบูชา แต่พระศรีรัตนตรัยและอุทิศเป็นเครื่องบูชาบิดา มารดา ผู้ให้กำเนิด ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ทั้งหลายผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาแก่ข้าพเจ้าผู้วิจัย ขออำนาจบารมีคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายปกปักรักษาคุ้มครองให้บิดามารดาและผู้มีพระคุณทุกท่านที่มีส่วนในการทำงานวิจัยครั้งนี้ ขอให้มีความสุขความเจริญตลอดไปด้วยเทอญ.

Ven. Nyanissara

๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญแผนภาพ	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๗
บทที่ ๒ โครงสร้างและเนื้อหาของอุทุมพริกสูตร	๘
๒.๑ บทนำ	๘
๒.๒ บริบททั่วไปของอุทุมพริกสูตร	๘
๒.๒.๑ ความหมายของอุทุมพริกสูตร	๘
๒.๒.๒ มูลเหตุของการแสดงอุทุมพริกสูตร	๘
(๑) ทรงแสดงตามอัธยาศัยของพระองค์	๙
(๒) ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น	๙
(๓) ทรงแสดงเพราะมีผู้ทูลถาม	๙
(๔) ทรงแสดงไปตามเหตุการณ์	๙
๒.๒.๓ ที่มาของอุทุมพริกสูตร	๑๒
๒.๓ โครงสร้างและเนื้อหาของอุทุมพริกสูตร	๑๒
๒.๓.๑ โครงสร้างอุทุมพริกสูตร	๑๒
๒.๓.๒ เนื้อหาของอุทุมพริกสูตร	๑๖
๑) ทรงตอบว่าการบำเพ็ญตบะอย่างไรที่ไม่ถูกต้อง	๑๗

๒) ลักษณะนักบวชหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ไม่ถูกต้อง	๑๘
๓) ลักษณะของผู้บำเพ็ญตบะที่เป็นสัมมาทฎฐิ (ตบะระดับสะเก็ด)	๒๐
๔) ลักษณะการบำเพ็ญตบะที่เป็นสัมมาทฎฐิ (ตบะระดับเปลือก)	๒๑
๕) ลักษณะผู้มีหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ชอบ (ตบะระดับกระท)	๒๒
๖) ลักษณะบำเพ็ญตบะที่แท้ (ตบะระดับแก่น)	๒๓
๒.๔ พระสูตรที่สัมพันธ์กับอุทุมพริกสูตร	๒๗
๒.๔.๑ แนวคิดเรื่องตบะที่ปรากฏในมหาสิหนาทสูตร	๒๗
๑) การปฏิบัติธรรม (ตบะ)	๒๗
๒) จุดหมายของการปฏิบัติธรรม	๒๘
๓) วิธีปฏิบัติธรรม	๒๘
๒.๔.๒ แนวคิดเรื่องตบะที่ปรากฏในมหาสัจจกสูตร	๓๓
(๑) ลักษณะบำเพ็ญตบะและผู้ปฏิบัติตบะที่ไม่ชอบ	๓๓
(๒) ลักษณะบำเพ็ญตบะและผู้ปฏิบัติธรรมที่ชอบ	๓๖
(๓) ลักษณะทั่วไปการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา	๓๘
(๔) ลักษณะเป้าหมายของตบะ	๓๙
(๕) ลักษณะของนักบวช	๔๐
(๖) หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา	๔๐
(๗) แนวทางหรือปฏิบัติทาของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา	๔๑
๒.๔.๓ แนวคิดเรื่องตบะที่ปรากฏในมกคสูตร และอรรถกถามกคสูตร	๔๒
(๑) การบำเพ็ญตบะ	๔๓
(๒) การบำเพ็ญพรหมจรรย์	๔๔
(๓) การเห็นแจ้งอริยสัจ	๔๔
(๔) การกระทำให้แจ้งในพระนิพพาน	๔๕
๒.๕ สรุปท้ายบท	๔๕
บทที่ ๓ หลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร	๔๖
๓.๑ บทนำ	๔๖
๓.๒ คำสอนเรื่องตบะ	๔๖
๓.๒.๑ ความหมายของตบะ	๔๖
๓.๒.๒ ลักษณะการบำเพ็ญตบะของลัทธิอื่น ๆ ก่อนสมัยพุทธกาล	๔๗
๑) ลักษณะการบำเพ็ญตบะในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ฮินดู	๔๗
๒) ลักษณะการบำเพ็ญตบะของศาสนาเซน	๔๘
๓) ลักษณะการบำเพ็ญตบะของลัทธิอื่น ๆ	๔๙
๓.๒.๓ คำสอนเรื่องตบะในสมัยพุทธกาล	๕๐
๑) ความสำคัญของการบำเพ็ญตบะในสมัยพุทธกาล	๕๐
๒) ทำที่ของพระพุทธศาสนาต่อการบำเพ็ญตบะ	๕๒
(๑) ทำที่ของการบำเพ็ญตบะก่อนการตรัสรู้	๕๒

(๒) ท่าทีของการบำเพ็ญตบะหลังการตรัสรู้	๕๒
๓) ลักษณะของตบะในทางพระพุทธศาสนา	๕๔
(๑) เน้นหลักการบำเพ็ญตบะบนพื้นฐานของหลักมัชฌิมาปฏิปทา	๕๔
(๒) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยขันติคือความอดทน	๕๖
(๓) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยวิริยะคือความเพียร	๕๙
(๔) องค์ประกอบของการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนา	๖๑
(๕) เป้าหมายของการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา	๖๒
๓.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร	๖๓
๓.๓.๑ วัตรของนักบวชเปลือย (เซน)	๖๔
๓.๓.๒ อุปกิเลส ๒๒	๖๔
๓.๓.๓ กุศลธรรม ๒๒	๖๘
๓.๓.๔ สัจจ ๔	๗๐
๓.๓.๕ นิเวศน์ ๕	๗๑
๓.๓.๖ อัปมัญญา ๔	๗๑
๓.๓.๗ บุพเพสันนิวาสานุสติญาณ	๗๓
๓.๓.๘ จุตูปปาตญาณ	๗๖
๓.๓.๙ สัมมัตถิยาน ๔	๗๗
๓.๔ สรุปท้ายบท	๗๙
บทที่ ๔ วิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร	๘๐
๔.๑ บทนำ	๘๐
๔.๒ วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการบำเพ็ญตบะของในอุทุมพริกสูตร	๘๐
๔.๒.๑ เน้นการปฏิบัติบนพื้นฐานของขันติธรรม	๘๐
๔.๒.๒ เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยการเจริญจิตภาวนา	๘๑
๔.๒.๓ เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยอินทริยสังวร	๘๑
๔.๒.๔ เน้นการบำเพ็ญเพียรหรือวิริยะธรรม	๘๒
๔.๒.๕ เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยการรักษาศีล	๘๓
๔.๒.๖ เน้นการปฏิบัติที่การกระทำอุโบสถกรรม	๘๔
๔.๒.๗ เน้นการเรียนพระพุทธพจน์	๘๔
๔.๒.๘ เน้นการรักษาอุตงค์	๘๕
๔.๓ วิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร	๘๘
๔.๓.๑ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะของการสอน	๘๘
๔.๓.๒ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ต่อนักบวชต่างศาสนา	๙๑
๔.๓.๓ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง ของการปฏิบัติธรรม	๙๖
๔.๓.๔ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรม	๑๐๖

๔.๓.๕ อุทุมพรสิริสูตรมีความสำคัญในฐานะของการศึกษาตบะเพื่อเข้าถึงธรรม	๑๔๐
๔.๔ สรุปท้ายบท	๑๔๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔๔
บรรณานุกรม	๑๔๖
ประวัติผู้วิจัย	๑๕๐

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
แผนภาพที่ ๑ แสดงโครงสร้างของพระไตรปิฎก	๑๔
แผนภาพที่ ๒ แสดงโครงสร้างของระดับตบะ ๔ ระดับ	๒๔
แผนภาพที่ ๓ การบำเพ็ญตบะในสังคมอินเดียยุคพุทธกาล	๑๐๕
แผนภาพที่ ๔ แสดงกระบวนการทำงานของอายตนะ ๑๒	๑๒๒
แผนภาพที่ ๕ แสดงกระบวนการของการรับรู้ผ่านอายตนะ ๑๒ ในพระพุทธศาสนา	๑๒๓
แผนภาพที่ ๖ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ	๑๒๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑ - ๑๔๐/๘๓ - ๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑ - ๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒ เป็นต้น ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณาสก	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)

ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปถก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปัญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุตทาส.(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จัตตาสีสนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสมภิทามคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทยซึ่งใช้ฉบับแปลของมหาหมกุฎราชวิทยาลัย ใช้เล่ม/ภาค/หน้า เช่น ที.ปา.อ. (ไทย) ๑/๓/๘๘ หมายถึง คัมภีร์ ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรคอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๓ หน้า ๘๘, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๓/๓๖๑ - ๓๖๒ หมายถึง คัมภีร์ ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓ ตอนที่ ๓ หน้า ๓๖๑ - ๓๖๒ เป็นต้น

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคอนุฎกถาปาลี	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาลินี	ปาฎีกาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มัชฌิมพัฒนาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.อ. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย	สารตถปกาสินี	นิทานวคคอนุฎกถาปาลี	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	ทกนิบาตอรรถ	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	ฉกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐะอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ช.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย จตุกกนิบาตชาตคอรรถถา (ภาษาไทย)
 ช.ชา.ฉก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ฉกกนิบาตชาตคอรรถถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก รัมมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา (ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาภาษาบาลีใช้ฉบับมหาจุฬารัฐิกา โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วย ชื่อ/หน้า เช่น ม.ม.ฎีกา. (ไทย) ๑/๕๐๓. หมายถึง มชฌิมนิกาย ลินตลุปกาสนี มชฌิมปณณาสกฎีกา ภาษาบาลี ชื่อ ๑ หน้า ๕๐๓ เป็นต้น

ฎีกาพระสูตรต้นปิฎก

ม.ม.ฎีกา. (บาลี) = มชฌิมนิกาย ลินตลุปกาสนี มชฌิมปณณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
 ส.ส.ฎีกา (บาลี) = สยุตตนิกาย ลินตลุปกาสนี สคาถวคคฎีกา (ภาษาบาลี)

ปกรณ์วิเสส

ส่วนการอ้างอิงปกรณ์วิเสสจะใช้ระบุ ชื่อคัมภีร์/ เล่ม / หน้า เช่น วิสุทธิ. ๓ / ๗ .หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม (ภาค) ที่ ๓ หน้า ๗. หากเป็นวิสุทธิมรรค ภาษาไทยจะใช้ฉบับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). โดยการอ้างอิงจะใช้วิธีการระบุตามแบบการอ้างอิงของหนังสือทั่วไป คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔.(กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓.

และการอ้างอิง คัมภีร์มังคลัตถทีปนี ฉบับภาษาไทยนั้นจะใช้ ชื่อคัมภีร์/เล่ม/หน้า เช่น มงคล. (ไทย) ๑/๑๔. หมายถึง คัมภีร์มังคลัตถทีปนี เล่ม (ภาค) ที่ ๑ หน้า ๑๔ ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎกนั้น เอาเฉพาะคำว่า “พระไตรปิฎก” สามารถแยกศัพท์ออกเป็นพระ+ไตร+ปิฎก^๑ ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงหมายถึง คัมภีร์ หรือ ตำรา ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดเป็นหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจายคล้ายกระจาดหรือ ตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของฉะนั้น โดยคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ คัมภีร์ ได้แก่ (๑) พระวินัยปิฎก ได้แก่ประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิตที่พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี (๒) พระสุตตันตปิฎก ได้แก่ ประมวลพระสูตรหรือคำสอน ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปต่าง ๆ ให้เหมาะกับบุคคลสถานที่เหตุการณ์มีเรื่องราวประกอบ (๓) พระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ ประมวลคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือ เหตุการณ์ไม่มีเรื่องราวประกอบ^๒

ในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ นั้น เมื่อกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในโอกาสที่แตกต่างกันหลาย ๆ พระสูตรนั้น เราสามารถที่จะค้นหาบท เทศนาหรือพระสูตรนั้นได้จากพระสุตตันตปิฎก พระสุตตันตปิฎกนั้นได้แบ่งเป็น ๕ นิกาย โดยเฉพาะ ที่ฆนิกายนั้นเราจะพบว่า เป็นหมวดของพระสูตรขนาดยาวที่ถูกจัดรวมกันเป็นหมวดหรือ “นิกาย” ซึ่งในทีฆนิกาย มหาวรรคนี้เป็นคัมภีร์เล่มที่ ๒ ของทีฆนิกายและของพระสุตตันตปิฎก โดยที่คัมภีร์ ทีฆนิกายมีทั้งหมด ๓ เล่ม คือ (๑) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (เล่มที่ ๙) (๒) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (เล่มที่ ๑๐) และ (๓) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิก-วรรค (เล่มที่ ๑๑) สำหรับคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งคำว่า ปาฎิกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วย ปาฎิกสูตร ชื่อหมวดตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ของวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ พระสูตรซึ่งใน ๑๑ พระสูตร นี้ อุทุมพริกสูตร ถือว่าเป็นพระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริกการาม ซึ่งอยู่ในเขต กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่นิโครธ-ปริพาชกและคณะ ณ อุทุมพริกการาม ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก เพื่อจะทรงปราบมิจฉาภิภูริ ของนิโครธปริพาชก ซึ่งมีใจความสำคัญคือ สันธานคหบดีชาวกรุงราชคฤห์ ออกจากบ้านแต่เช้าเพื่อไป เฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูเขาศิขณภูฏ แต่เห็นว่าย่างเข้าเกินไป จึงแวะเข้าไปสนทนากับนิโครธ-ปริพาชก ณ อุทุมพริกการาม ได้กล่าวเปรียบปฏิบัติทาของพวกปริพาชกกับของพระผู้มีพระภาคว่า พวก

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๐.

^๒ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกศึกษา**, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓.

ปริพาชกเมื่อมาประชุมพบปะกัน ชอบพูดเสียดแทงด้วยเรื่องตริจฉานกถา ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงใช้เสนาสนะอันสงบสงัด มีเสียงเบา นิโครธปริพาชกกล่าวว่า

คหบดี ท่านพึงทราบเถิด พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะสนทนากับใครได้ จะมีปัญหาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจากับใครได้ พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่าง พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจากับใครได้ พระองค์ประทับอยู่เฉพาะภายในที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่าฉะนั้น^๓

พระผู้มีพระภาคทรงทราบการสนทนานั้นด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ จึงเสด็จลงจากภูเขาชิลมกุฎไปยังฝั่งโปกขรณีสุมาคธา และเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง เมื่อนิโครธปริพาชกเห็นจึงตกลงกับคณะว่า “ถ้าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาสู่บริษัทนั้นจะทูลถามว่า พระองค์ทรงแนะนำสาวกด้วยธรรมอะไร ที่ทำให้สาวกเหล่านั้นถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ (โลกุตตรมรรค) อันเป็นที่พึงชั้นสูง” และเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง เขาก็ทูลถามปัญหา โดยในการสนทนาธรรมนั้นจะมีหลักธรรมและเรื่องราวที่น่าสนใจอยู่หลายเรื่อง เช่น เรื่องลัทธิกิดกันบาปด้วยตบะหรือการทรมานร่างกายเพื่อการละบาป และอุปกิเลสที่เกิดจากการประพฤติตามลัทธิซีเปลือยอีก ๒๒ ประการ ที่จัดว่าเป็นเครื่องเศร้าหมองของผู้เป็นซีเปลือยที่ผู้เป็นซีเปลือยถือว่าบริสุทธิ์แล้ว แต่พระพุทธองค์ตรัสว่ายังไม่บริสุทธิ์ จากนั้นทรงตรัสว่าตรัสที่เป็นลัทธิกิดกันบาปที่ทำให้บริสุทธิ์ ที่ตรงกันข้ามกับที่เป็นทัศนะของซีเปลือยทั้งหลายอีก ๒๒ ข้อ ที่จัดเป็นความบริสุทธิ์เพียงกระพี้ และทรงแสดงความบริสุทธิ์ในขั้นเปลือกคือการเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ การละนิวรณ์ ๕ และเจริญอุปปัมมัญญา ๔ จนถึงได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติก่อนได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง จนถึง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ และตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกิดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ถึงยอด ถึงแก่นโดยแท้ แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น เป็นแค่กระพี้เท่านั้น

เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกิดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นต่อไป จึงทรงแสดงต่อจากบุพเพนิวาสานุสสติญาณ จนถึงจุตูปปาตญาณ หรือทิพยจักขุ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกิดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ถึงยอดถึงแก่นแน่นอน และทรงรับรองว่า ถึงยอด ถึงแก่น (ตามลัทธิของพวกนิครนถ์ปริพาชกเหล่านั้น) ทำให้พวกปริพาชกพอใจเป็นอย่างมาก ทรงย้อนไปถึงปัญหาข้อแรกที่นิโครธปริพาชกทูลถาม คือปัญหาที่ว่า ธรรมอะไรที่ทรงใช้แนะนำเหล่าพระสาวก ทำให้เหล่าพระสาวกถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึงชั้นสูง แล้วตรัสตอบว่า ธรรมนั้นยอดเยี่ยมกว่าและประณีตกว่าการกิดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น ดังที่ทรงแสดงมาแล้ว เมื่อตรัสจบ พวกปริพาชกสงสัยอ้ออิงว่า พวกตนและอาจารย์ฉิบหายแล้ว พวกตนและอาจารย์ไม่รู้ยิ่งไปกว่านี้เลย เมื่อสันธานคหบดีกล่าวเป็นเชิงเตือนนิโครธปริพาชกว่า ไม่เห็นทำตามทีพูดอวดอ้างไว้เลย นิโครธปริพาชกนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๓/๓๖-๓๗.

ตอบไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พุทธอย่างนั้นจริงหรือ เขากราบทูลว่า พุทธจริง ขอสารภาพผิด และทูลขอให้ทรงอภัยโทษเพื่อสำรวมต่อไป พระองค์ทรงให้อภัย แล้วตรัสว่า บุคคลผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด พระองค์จะทรงแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติธรรมเพียง ๗ ปี ถึง ๗ วัน ก็ สามารถทำให้บรรลุถึงประโยชน์ยอดเยี่ยมได้ ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า ที่ตรัสอย่างนี้ มิได้หวังจะให้ พวกปริพาชกมาเป็นศิษย์ของพระองค์ ทั้งมิได้หวังจะให้พวกเขาเคลื่อนจากอาชีวะที่ยึดถืออยู่เดิม มา ดำรงอยู่ในอกุศลธรรมแต่อย่างใด ทรงหวังให้เขาละอกุศล กระทำแต่กุศลเท่านั้นว่า

นิโครธ เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศลธรรมที่ยังละไม่ได้ ที่เศร้าหมอง ที่สร้างภพใหม่ ที่มี ความกระวนกระวาย ที่มีทุกข์เป็นผล ที่เป็นปัจจัยแห่งความเกิด ความแก่ และความตายต่อ ๆ ไป ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามธรรมแล้ว จักละธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมองได้ ธรรมเป็นเหตุ ให้ผ่องแผ้ว จักเจริญยิ่งขึ้น ท่านทั้งหลายจักรู้แจ้งความบริบูรณ์แห่งปัญญา และความไพบุลย์ ด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันทีเดียว^๔

ปรากฏว่า ปริพาชกเหล่านั้นนั่งนิ่งเหมือนถูกมารดลใจ

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า เนื้อหาในอุทุมพริกสูตรนี้เราจะพบว่า เนื้อหาที่กล่าวถึงความสำคัญของอุทุมพริกสูตรในหลายประการ (๑) หลักการสอนโดยเฉพาะการสอนโดยการโต้ตอบ แบบธัมมจักกัจฉา แบบการใช้เหตุผลยกประกอบคำอุปมาอุปมัย เป็นพุทธวิธีการสอนอย่างหนึ่งที่นำมาใช้ได้ผล และพุทธวิธีสอนแบบนี้พระพุทธรองค์ก็ได้สรุปไว้ตอนท้ายว่า การสอนนักบวชนอก ศาสนานั้นไม่ได้สอนเพื่อให้เขาเปลี่ยนศาสนา แต่เป็นการสอนเพื่อให้เขาเข้าใจหลักการเท่านั้น อันนี้ เหมาะสำหรับการมากำหนดเป็นเป้าหมายการสอนของพระสงฆ์ในปัจจุบัน (๒) กล่าวถึงหลักธรรม ทำให้ทราบถึงหลักของการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมนั้นว่า ลำพังการปฏิบัติเพื่อกีดกันบาปนั้นด้วยการ เป็นซีเปลือยที่เปลือยเข้าใจกันนั้น ไม่ได้เป็นแก่นแท้ของการประพฤติธรรม เป็นแค่สะกิดเท่านั้น ทรง แสดงหลักการที่สูงขึ้นไปอีก นอกจากนั้นยังพบว่า มีหลักธรรมปรากฏอยู่หลายประการ เช่น นีวรณ ๕ อัปมัณญา ๔ คือการแผ่เมตตา อุปกิเลส ๒๒ ประการ และเรื่องการบำเพ็ญทานเพื่อการระลึกชาติ เป็นต้น (๓) ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อนักบวชในลัทธิต่างศาสนาว่า การอยู่ร่วมกันกับนักบวช ต่างศาสนาจะต้องไม่เบียดเบียน แต่ต้องอยู่ด้วยหลักของเหตุผลและการแสดงเหตุผล เพื่อให้อีกศาสนา หนึ่งได้เข้าใจในมิติทางคำสอนของตน

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าอุทุมพริกสูตรนั้น ถือว่าเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญ ทั้งในแง่ของประวัติความเป็นมา หลักคำสอนสำคัญ และท่าทีที่จะปฏิบัติต่อลัทธิร่วมสมัยว่า จะต้องทำ อย่างไร ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นพระสูตรที่น่าสนใจ และต้องการศึกษาในรายละเอียดของพระสูตรที่ ลึกซึ้งต่อไป เพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดเกี่ยวกับพระสูตรอันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา พระไตรปิฎกและพระพุทธศาสนาต่อไป

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๘/๕๘.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาโครงสร้าง และเนื้อหา ของอุทุมพริกสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ โครงสร้าง และเนื้อหา ของอุทุมพริกสูตร เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ผลการวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตรเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Research) ที่เกี่ยวข้องกับศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **หลักธรรม** หมายถึง หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร เช่น อุปกิเลส, นิวรรณ์, อัปปมัญญา และสังวร เป็นต้น

๑.๕.๒ **อุทุมพริกสูตร** หมายถึง พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริกอาราม ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ขึ้นตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๑.๕.๓ **ลัทธิกัณฑ์บาป** หมายถึง การประพடுத்தบะของนักบวชเปลือยหรืออเจลกในสมัยพุทธกาล

๑.๕.๔ **ตบะ** หมายถึง การย่างกิเลสด้วยการทรมานร่างกายให้ได้รับความลำบาก เช่น ถีถอยยืน การเดินเป็นวัตร ไม่นั่งไม่นอน และการถือกินผลไม้เลี้ยงชีวิต ไม่กินข้าวและอื่น ๆ หรือความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส, การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยจะทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยศึกษาเอกสารเกี่ยวกับศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร โดยจะรวบรวมและศึกษาจากเอกสารงานวิจัยและงานวิชาการที่เกี่ยวข้องดังนี้

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ **พระพุทธโฆสเถระ** อธิบายว่า พรหมวิหาร ๔ เป็นคุณธรรมอันประเสริฐ เนื่องจากพรหมวิหาร ๔ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสัตว์อื่นเพราะต้องส่งจิตไปให้สัตว์อื่นและเป็นคุณธรรมที่ปราศจากโทษ เหมือนพวกพรหมและพระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ด้วยจิตปราศจากโทษ มุ่งแสวงหาประโยชน์ให้แก่สัตว์

ทั้งปวง (เมตตา) ช่วยปลดเปลื้องสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง (กรุณา) พลอยยินดีต่อสมบัติของสัตว์ทั้งปวง (มุทิตา) และยึดมั่นอยู่ในภาวะเป็นกลาง ๆ (อุเบกขา)^๕

๑.๖.๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรม พบว่า นิเวศน์คือเครื่องกั้นขัดขวางการทำงานของจิต หรืออกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมองและทางปัญญาให้อ่อนกำลัง นิเวศน์ทั้ง ๕ นี้มีอาหาร คือทุจจริต ๓ และให้ความหมาย “วิปัสสนา” ว่าการเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้งตามที่สิ่งเหล่านั้น เป็นของมันเอง จนผู้ฝึกฝนสามารถถอนความหลงผิด ความรู้ผิด และความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้^๖

๑.๖.๓ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน” พบว่า นิเวศน์เป็นธรรมเครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูงมีฌาน วิปัสสนา มรรค และผล บุคคลที่ถูกนิเวศน์ครอบงำย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมาธิ และปัญญาได้ ซึ่งจัดเป็นธรรมานุปัสสนาเป็นการกำหนดรู้กายใจเป็นสภาวะธรรม โดยมองเห็นว่ากายเป็นที่ประชุมของธาตุ มีเพียงแต่สภาวะธรรมทางกายและใจที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัยที่จิตรับรู้ คือ กงรูป เวทนา และจิต โดยเน้นความเป็นนิเวศน์และความเป็นขันธ์ คือ กงรูปนาม^๗

๑.๖.๔ พระปลันโน ภิกขุ ได้กล่าวถึงนิเวศน์ ในหนังสือ “ธรรมพันภัย” พบว่านิเวศน์ คือ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดีไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ทำจิตให้เศร้าหมอง และทางปัญญาให้อ่อนกำลัง จัดเป็นอกุศลธรรม นิเวศน์นี้ เมื่อเกิดขึ้นก็กีดกันคุณงามความดี คือความสงบที่จะเกิดขึ้น ในจิตใจของเรา ความสงบนี้เป็นคุณงามความดีที่ละเอียด เป็นธรรมที่เป็นกุศล จิตที่สงบเรียกว่า กุศลจิต จิตเป็นกุศล จิตมันดี จิตมันงาม จิตมันผ่องใส จิตสบาย^๘

๑.๖.๕ แก้ว ชิตตะขบ ได้ให้ความหมายของพรหมวิหาร ๔ ไว้ว่า พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต่อมมีไว้เป็นหลักและกำกับความประพฤติให้เป็นไปโดยชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบประกอบด้วย ๔ อย่าง^๙

^๕ พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวรงค์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗๕.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘, หน้า ๑๖๖-๑๖๗, ๘๒๘-๘๓๓.

^๗ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗๙-๓๑๐.

^๘ ดูรายละเอียดใน พระปลันโน ภิกขุ, **ธรรมพันภัย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓-๔๐.

^๙ แก้ว ชิตตะขบ, **รวมวิชาธรรมศึกษาขั้นตรี (ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๔๖)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗), หน้า ๙๓-๙๔.

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๖ พระมหาบุญเรือน ปภังโก (พิลาพันธุ) อธิบายไว้ในวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ได้กล่าวถึงเมตตาว่า เป็นคุณธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา เมตตา มี ๓ ระดับ คือ ระดับพื้นฐาน มุ่งเอื้อเพื่อ สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ระดับกลาง มุ่งพัฒนาจิตให้บริสุทธิ์ ลดความเห็นแก่ตัว ระดับสูง เป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลหมดตัวตน หมดกิเลส หมดปัญหา เมตตาเกิดขึ้นได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ อานิสงส์ของการปฏิบัติตามเมตตา ย่อมส่งผลทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว^{๑๐}

๑.๖.๗ พระมหาชิรากร วชิรญาณเมธี ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องนิรวณในพระพุทธศาสนา พบว่า นิรวณเป็นเรื่องล้าลึก แต่ก็เป็นเรื่องศึกษาเข้าใจได้ คือข้อปฏิบัติที่เป็นคู่ปรับกัน ได้แก่ องค์ฌาน ๕ คือ เอกัคคตา ปีติ วิตก สุข และวิจาร์ ส่วนหลักธรรมที่เป็นกำลังสนับสนุนหรือเป็นเครื่องมือเพื่อเอาชนะนิรวณ คือ พละธรรม ๕ ประการ มีศรัทธา ความเชื่อ วิริยะ ความเพียร สติ ความระลึกได้ สมาธิ ความตั้งใจมั่น และปัญญา ความรอบรู้^{๑๑}

จากการศึกษาข้อมูลดังกล่าว จะพบว่าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผู้วิจัยได้รวบรวมมานั้น เป็นเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกล่าวถึงกระบวนการหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในอุทุมพริกสูตร แต่การกล่าวถึงภาพรวมของแนวคิดเรื่องลัทธิกิดกันบาปด้วยตบะทั้งหมดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือคำสอนของพระพุทธองค์ แต่อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงประเด็นหลักธรรมที่กล่าวมาทั้งหมดก็ยังไม่ปรากฏว่ามีเอกสารและงานวิจัยเล่มใดที่ได้ลงลึกในเรื่องของการศึกษาคำสอนเรื่องลัทธิกิดกันบาปด้วยตบะที่ปรากฏในสูตรใดสูตรหนึ่งเป็นการเฉพาะ ดังนั้น องค์ความรู้ในเรื่องของลัทธิกิดกันบาปด้วยตบะจึงเป็นเรื่องที่มีผู้ศึกษาในภาพรวมเท่านั้นยังไม่มีเจาะลึกในรายละเอียดของพระสูตรเลย เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาและเจาะลึกเรื่องของการกิดกันบาปด้วยตบะพร้อมหลักธรรมและอุปมาอุปมัยในพระสูตรใดพระสูตรหนึ่ง จึงถือว่าเป็นการดีที่จะสามารถทำความเข้าใจในเรื่องกิดกันบาปด้วยตบะพร้อมหลักธรรมในพระสูตรนั้นๆ ละเอียดและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นนั่นเอง.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยมีวิธีการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ เอกสารอ้างอิงทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารวรรณกรรม ที่เกี่ยวข้องกับศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

^{๑๐} พระมหาบุญเรือน ปภังโก (พิลาพันธุ), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

^{๑๑} พระมหาชิรากร วชิรญาณเมธี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องนิรวณในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

๑.๗.๒ รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย เอกสารวารสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบโครงสร้าง และเนื้อหาของอุทุมพริกสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบผลการศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร

๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

บทที่ ๒

โครงสร้างและเนื้อหาของอุทุมพริกสูตร

๒.๑ บทนำ

ในการศึกษาพระไตรปิฎกนั้นเป็นเรื่องที่จำเป็นมากที่จะต้องศึกษาให้ครอบคลุมในหัวเรื่องของการศึกษาทั้งในส่วนของพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ใน ๓ ปิฎกนั้นพระสุตตันตปิฎกถือว่าเป็นส่วนที่มีความสำคัญและน่าสนใจในฐานะเป็นปิฎกที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์เอาไว้เป็นหมวดหมู่ แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม แม้ว่าการจัดรวบรวมจะเป็นหมวดหมู่ แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วพระสูตรต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเดียวกันนั้นก็ได้ถูกจัดอยู่ในหมวดหรือกลุ่มเดียวกัน บางพระสูตรยังกระจายอยู่ตามเล่มต่าง ๆ ในการศึกษาเรื่องความสำคัญของอุทุมพริกสูตรก็เหมือนกัน จะพบว่าพระสูตรชื่อนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติหรือการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจำเป็นที่จะต้องศึกษาแต่ละพระสูตรแล้วนำมาเอาถ้อยความเนื้อหาามาวิเคราะห์เพื่อให้ได้คำตอบมากที่สุดและเป็นการศึกษาตามลำดับ ดังจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไป

๒.๒ บริบททั่วไปของอุทุมพริกสูตร

สำหรับอุทุมพริกสูตรนั้นถือว่าเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาค่อนข้างจะไม่ยาวมากนัก เป็นพระสูตรที่มีความน่าสนใจ เนื่องจากเป็นพระสูตรที่นำเสนอเรื่องของการบำเพ็ญตบะ ของพระพุทธศาสนา และของลัทธิ ซึ่งมีรายละเอียดที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของอุทุมพริกสูตร

คำว่า อุทุมพริกสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยการบั่นลือสีหนาทที่อุทุมพริกการาม ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เป็นพระสูตรขนาดกลางมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงธรรมเรื่องการบำเพ็ญตบะของนักบวชในสมัยพุทธกาลกับแนวทางในการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนา^๑

๒.๒.๒ มูลเหตุของการแสดงอุทุมพริกสูตร

สำหรับการกำเนิดหรือเกิดการแสดงธรรมของพระพุทธองค์นั้นจะพบว่ามูลเหตุหลายประการ อุทุมพริกสูตรก็ถือว่าเป็นพระสูตรหนึ่งที่มีที่มา หรือจุดกำเนิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ ดังนั้น หากเราจะพยายามหาคำเนิดหรือที่มาของอุทุมพริกสูตรก็ต้องพิจารณาจากกรณีการเกิดขึ้นของพระสูตรเป็นเบื้องต้น โดยหลักการแล้ว การแสดงธรรมของพระพุทธองค์นั้น

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๙/๓๕.

พระองค์ทรงแสดงธรรมในสถานที่ต่าง ๆ ประราบบุคคลและเหตุที่เกิดขึ้น แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ โดยมูลเหตุที่จะแสดงธรรมมี ๔ ประการ^๒ คือ

(๑) **ทรงแสดงตามอัธยาศัยของพระองค์** คือเป็นพระสูตรที่เกิดจากการแสดงตามอัธยาศัยของพระพุทธเจ้าเอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า อัตถัชฌายะ คือ เป็นพระสูตรที่ทรงนำมาแสดงด้วยพระองค์เอง ตัวอย่างเช่น ฉัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่ทรงแสดงแก้ปัญจวัคคีย์ ก็ทรงแสดงตามอัธยาศัยของพระองค์โดยไม่มีผู้อาราธนาแต่ประการใด หรือ อนัตตลักขณสูตร เป็นต้น ก็มีนัยที่ทรงแสดงในลักษณะเช่นนี้

(๒) **ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น** เป็นพระสูตรที่ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น มุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง เช่น สิงคาลกสูตร ที่ทรงแสดงแก้สิงคาลกมาณพผู้ไหว้ทิส ผู้ศึกษาเรื่องทิสมาแล้วไหว้ทิส เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแสดงเรื่องทิสเพื่อสอนสิงคาลกมาณพให้เข้าใจในเรื่องนั้นอย่างแจ่มแจ้งขึ้น หรือทรงแสดงจุฬารहुโลวาทสูตรเพื่อโปรดพระราหุล เป็นการเฉพาะ เป็นต้น อุทุมพริกสูตรก็เชื่อว่าพระองค์ทรงแสดงเพื่อนัยนี้ คือมุ่งที่จะสอนนักบวช ผู้ปฏิบัติที่ยังติดอยู่ในอุปกิเลส ด้วยการชี้ให้เห็นโทษและแสดงแนวทางในการแก้ไขโดยใช้สังวร ๔ ประการเป็นเบื้องต้นในทางการแก้ไข

(๓) **ทรงแสดงเพราะมีผู้ทูลถาม** นอกจากนั้นยังมีพระสูตรอีกประเภทหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตามคำกราบทูลของผู้อื่น พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปุจฉาวสีกะ คือ สามัญญ-ผลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องการใช้ศิลปะเลี้ยงชีวิตกับการบวชอย่างไรให้มีผลดีกว่ากัน เติวิชชสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของมาณพน้อย ๒ คน ได้แก่ วาเสฏฐมาณพและภราทวชมาณพ ที่ทูลถามถึงทางตรงไปสู่พรหมโลก สักกปัญหสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของท้าวสักกะและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ มังคลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาว่าอะไรคือ มงคล และพระสูตรต่าง ๆ ในโพชฌังคสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต^๓ เป็นต้น

(๔) **ทรงแสดงไปตามเหตุการณ์** ยังมีพระสูตรอีกหลายพระสูตรที่ทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เรียกว่า อัตถุปัตตติกะ เช่น พรหมชาลสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ปริพาชกผู้อาจารย์ตำหนิพระรัตนตรัยขณะที่ศิษย์สรรเสริญ ฉัมมทายาทสูตร ทรงแสดงปรารภพฤติกรรมพวกภิกษุที่เป็นทายาทของพระองค์เพราะติดในลาภแล้วทรงแนะนำให้เป็นธรรมทายาท จุฬสีหนาทสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวกเดียริถย์หรือคนนอกศาสนา กล่าวโจมตีพระพุทธศาสนา เพราะน้อยใจที่ลาภสักการะเกิดขึ้นมากในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำภิกษุให้บันลือสีหนาท คือยืนยันถึงความดีจริง ๆ ของพระพุทธศาสนา เป็นต้น^๔

สำหรับอุทุมพริกสูตรนั้นจัดว่าเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพราะมีผู้กราบทูลถาม และเป็นเรื่องที่ทรงแสดงตามเหตุการณ์ เนื่องจากว่าอุทุมพริกสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงเพราะการถามปัญหาของเหล่าปริพาชก โดยเริ่มต้นการถามนั้นมาจากการที่ปริพาชกชื่อนิโครธ อาศัยอยู่ในอุทุมพริกอารามของพระนางอุทุมพริก้า พร้อมกับบริวารประมาณ ๓,๐๐๐ คน วันหนึ่ง คหบดีชื่อ

^๒ ที.สี. (ไทย) ๙/๘/ บทนำ.

^๓ ที.สี. (ไทย) ๙/๙/ บทนำ.

^๔ ที.สี. (ไทย) ๙/๑๑/ บทนำ.

สันธานออกจากกรุงราชคฤห์เพื่อจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่เวลายังไม่ค่ำเขาจึงคิดว่า “ยังมีใช้เวลาที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคก่อน พระผู้มีพระภาคประทับที่สถิตเรือนอยู่ ยังมีใช้สมัยที่จะเข้าไปพบเหล่าภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจ เหล่าภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจยังพักที่สถิตเรือนอยู่ ทางที่ดี เราควรเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงปริพาชการามของพระนางอุทุมพรिका” จากนั้นจึงเข้าไปหานิโครธปริพาชกที่อุทุมพริการามของพระนางอุทุมพรिका^๕

ในขณะนั้น นิโครธปริพาชกกำลังประชุมกันอยู่กับบริวารของตนเอง ซึ่งกำลังสนทนากันด้วยเสียงดังอื้ออึงถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ได้แก่ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมืองหลวง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตรอก เรื่องท่าน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม เป็นต้น

พอนิโครธปริพาชกเห็นสันธานคบตีมาแต่ไกล จึงบอกบริวารของตนให้เสียว่า

ท่านทั้งหลายโปรดเงียบเสียงหน่อย อย่าส่งเสียงอื้ออึง สันธานคบตีผู้นี้เป็นสาวกของพระสมณโคดมกำลังมา อนึ่ง สันธานคบตีผู้นี้เป็นคนหนึ่ง ในบรรดาสาวกของพระสมณโคดมผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มๆ ขาวหม่นขาว เท้าที่อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ ก็ท่านเหล่านี้ชอบเสียงเบา ได้รับการอบรมในเรื่องเสียงเบา กล่าวสรรเสริญเสียงเบา บางทีเมื่อเขาทราบว่ามีเสียงเบาอาจจะเข้ามาก็ได้^๖

เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกเหล่านั้นจึงได้เงียบ

ครั้งนั้น สันธานคบตีเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกรู้ถึงกันแล้วนั้น ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับนิโครธปริพาชกว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ฝ่ายอัญญาเดียรฉัตรปริพาชกเหล่านี้มาพบปะสมาคมกันแล้ว มีเสียงดังอื้ออึงอยู่ มักสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม แต่ฝ่ายพระผู้มีพระภาคานั้น ทรงใช้เสนาสนะ เป็นป่าละเมาะ และป่าที่บีบอัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น^๗

เมื่อสันธานคบตีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกจึงกล่าวว่า

คบตี ท่านพึงทราบเถิด พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจากับใครได้ พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น พระปัญญาของ

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๙/๓๕.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑/๓๖.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๒/๓๖.

พระสมณโคดมเหมาะแก่เรือว่าง พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาได้ พระองค์ประทับอยู่เฉพาะภายในที่สังกัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหยียดให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น^๘

ในขณะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสดับถ้อยคำสนทนาระหว่างสันธานคหบดีกับนิโครธปริพาชกด้วยทิพโสตธาตุจึงเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่นั้น พอนิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ จึงห้ามบริษัทของตนให้เสียบ

จากนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ ฝ่ายนิโครธปริพาชกจึงทูลเชิญว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ามาเถิด ขอรับเสด็จพระผู้มีพระภาคนาน ๆ พระองค์จะมีเวลาเสด็จมา ณ ที่นี้ ขอพระผู้มีพระภาคประทับบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้เถิด” พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ส่วนนิโครธปริพาชกก็เลือกนั่ง ณ ที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า “นิโครธ เวลานี้ ท่านทั้งหลายสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เรื่องอะไรที่ท่านทั้งหลายสนทนากันค้างไว้” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ นิโครธปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าพระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่บริษัทนี้ พวกเราจะพึงทูลถามปัญหานี้กับพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึง ชั้นสูง เรื่องนี้แลที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนากันค้างไว้ ก็พอดีพระองค์เสด็จมาถึง”^๙

จากนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “นิโครธ ธรรมที่เราใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่เราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึงชั้นสูงนี้ เป็นธรรมที่ท่านผู้มีทิวฐิต่างต่างกัน มีความถูกต้องต่างต่างกัน มีความพอใจต่างต่างกัน มีความมุ่งหมายต่างต่างกัน มีอาจารย์ต่างต่างกัน รู้ได้ยาก เชิญเถิด นิโครธ ท่านจงถามปัญหาเรื่องกิดกันบาปอย่างยิ่งในลัทธิอาจารย์ของตนกับเราว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลัทธิกิดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ปริพาชกเหล่านั้นได้ส่งเสียงอ้ออิงขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นำอัครจริยจริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ทรงหยุดลัทธิของพระองค์ไว้ ทรงเปิดโอกาสให้ถาม ลัทธิคนอื่นได้”^{๑๐}

จากข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า การแสดงธรรมคืออุทุมพริกสูตรนี้พระพุทธรูปทรงแสดงเพราะเหตุแห่งการทูลถามของผู้อื่น ในที่นี้ก็คือนิโครธปริพาชกในเรื่องของแนวทางในการแนะนำ

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๓/๓๖-๓๗.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๕/๓๘.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖/๓๘.

พระสาวกของพระพุทธองค์ในความหมายของนิโครธปริพาชกก็คือประเด็นเรื่องการบำเพ็ญตบะว่า ในทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธองค์ทรงสอนให้ภิกษุบำเพ็ญตบะอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างไปจากการบำเพ็ญตบะของเหล่าปริพาชกบ้างหรือไม่ ซึ่งความจริงในเรื่องนี้แม้ว่านิโครธปริพาชกจะยังไม่ได้ถามพระพุทธองค์ก็ทรงเชิญชวนให้ถามก่อนเป็นอันดับแรก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์นั้นทรงทราบว่านิโครธปริพาชกจะถามเรื่องอะไร อันนี้ถือว่าเป็นการแสดงพระสูตรนี้จากมูลเหตุที่สำคัญก็คือการถามของผู้อื่น นอกจากนั้นการแสดงอุทุมพริกสูตรในครั้งนั้นก็เป็นการแสดงตามเหตุการณ์ กล่าวคือ ทรงแสดงเพราะเหตุของการปรารภเหตุของเหล่าปริพาชกที่ได้ตั้งคำถามในใจแล้วว่า ถ้าพระพุทธองค์เสด็จมาก็จะพาค้นถามปัญหาให้ทรงได้รับความอภัยต่อหน้าผู้คนที่ทั้งหลาย อันนี้ถือว่าการแสดงพระสูตรเพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรือเหตุการณ์เอื้ออำนวยให้เกิดการแสดงธรรมในที่นั้น ๆ

๒.๒.๓ ที่มาของอุทุมพริกสูตร

สำหรับที่มาของพระสูตรนี้ มาจากการที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่นิโครธปริพาชกและคณะ ณ อุทุมพริกอาราม ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก เพื่อจะทรงปราบมิถุนาภิภูของนิโครธปริพาชก โดยถือว่เป็นพระสูตรที่มาจากความตั้งพระทัยของพระพุทธองค์ที่ทรงเสด็จมาเพื่อการณ์นี้โดยเฉพาะ โดยไม่ทรงรอให้เหล่าปริพาชกนั้นได้ไปหา ซึ่งเนื้อหาพระสูตรโดยมากพระพุทธองค์จะทรงแสดงพระธรรมเทศนาจากการที่มีผู้เข้าเฝ้าและกราบทูลถามปัญหา แต่กรณีของอุทุมพริกสูตรนี้ทรงเสด็จมาเพื่อแสดงธรรมเป็นการเฉพาะ ดังนั้น ที่มาของพระสูตรนี้จึงมาจากการที่พระพุทธองค์ทรงตั้งพระทัยเป็นแน่วแน่ในการเสด็จมาเพื่อปราบมิถุนาภิภูของนิโครธปริพาชก^{๑๑}

๒.๓ โครงสร้างและเนื้อหาของอุทุมพริกสูตร

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาต่อไปก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้าง เนื้อหาของอุทุมพริกสูตร ว่า อุทุมพริกสูตรนั้นมีโครงสร้างเนื้อหาอย่างไรบ้างโดยมีรายละเอียดที่เราจะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ โครงสร้างอุทุมพริกสูตร

สำหรับโครงสร้างของอุทุมพริกสูตรนั้นจะพบว่า มีโครงสร้างที่มาจากพระสูตรต้นตอปิฎก โดยมีรายละเอียดที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๑. อุทุมพริกสูตรมีโครงสร้างอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สำหรับคำว่า ทีฆนิกาย นั้นมาจากคำว่า ทีฆะ แปลว่ายาว กับคำว่านิกาย แปลว่า หมวด หรือหมู่ หมายถึงหมวดหรือหมู่ของพระสูตร การจัดแบ่งหมวดหรือหมู่ของพระสูตร เมื่อรวมกันเข้า (ทีฆะ+นิกาย) เป็นทีฆนิกายแล้วจึงมีความหมายว่า การจัดแบ่งพระสูตรตามความยาวของเนื้อหาของพระสูตร คือรวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง ส่วนคำว่า

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๕๓ -๕๔/๓๖ -๓๗.

ปาฏิหาริศจนนั้น แปลว่า หมวคว่าด้วยปาฏิหาริศจน ชื่อหมวคว่าตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ของวรรคนั้น ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร คือ

๑. ปาฏิหาริศจน แปลว่า พระสูตรว่าด้วยนักบวชเปลี่ยชื่อปาฏิหาริศจน ซึ่งเป็นนักบวชเปลี่ยคนที่ ๓ ในจำนวนนักบวชเปลี่ย ๓ คนที่ปรากฏในพระสูตรนี้ นักบวชเปลี่ยอีก ๒ คน คือ (๑) โกรกัชตติยะ (๒) กพารัมชณกะ ชื่อนี้จึงตั้งตามชื่อบุคคล ที่ปรากฏในพระสูตร

๒. อุทุมพริกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริกการาม ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

๓. จักกวัตติสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึงกษัตริราชชา ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงประพฤดิธรรมที่เรียกว่า จักกรวรรดิวัตร อันเป็นเหตุให้แก้ว ๗ ประการ มี จักกรแก้วเป็นต้นเกิดขึ้น และทรงใช้จักรนี้แผ่พระราชอาณาจักร ปราบปรปักษ์จนมีเมืองขึ้นทั้ง ๔ ทิศ ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

๔. อัคคัญญสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

๕. สัมปสาทนียสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค หมายถึง ความเลื่อมใสของท่านพระสารีบุตรที่บันลือสีหนาท ประกาศพระพุทธานุคุณด้วยอาสาภิวาจา ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

๖. ปาสาทิกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดความเลื่อมใส ชื่อนี้ตั้งตามคำกราบทูลของท่านพระอุปัชฌายะ กล่าวคือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมบรรยายเรื่องนี้จบลง ท่านพระอุปัชฌายะซึ่งยืนถวายงานพักอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระองค์ เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่ง จนทนไม่ได้ จึงกราบทูลแสดงความรู้สึกของท่านออกมา และทูลถามว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร ตรีสตอบว่า ชื่อ ปาสาทิกะ

๗. ลักขณสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ชื่อนี้ ตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

๘. สิงคาลกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสิงคาลกมาณพ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในพระสูตร

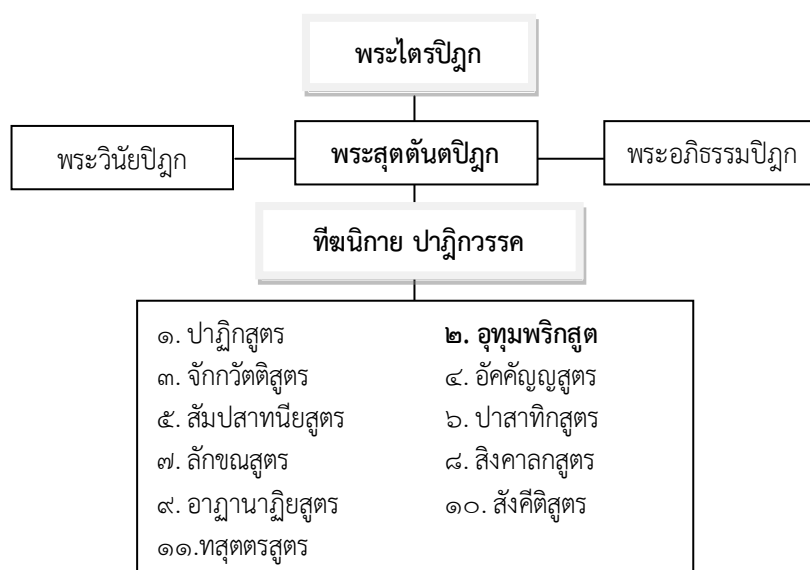
๙. อาฏานาฏิยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร คำว่า อาฏานาฏิยะ เป็นชื่อพระปริตร หรือบทสวดมนต์บทหนึ่ง เหมือนรัตนปริตร ชันธปริตร โมรปริตร ธชัคคปริตร อังคลิมาลปริตร เป็นต้น ซึ่งนิยมใช้เจริญพระพุทธานุคุณในพิธีกรรมต่าง ๆ ชื่อมนต์อาฏานาฏิยนี้ ตั้งตามชื่อเมืองอาฏานาฏา ในอุตตรกุรุทวีปที่ท้าวเวสวัณมหาราชปกครองอยู่^{๑๒}

๑๐. สังคีติสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสังคายนา ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

๑๑. ทสุตตรสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาของสาระของพระสูตร

^{๑๒} ที.ปา.อ. (ไทย) ๒๗๖/๑๕๔.

โดยอุทุมพริกสูตรนั้นมีปรากฏอยู่ในปาฎีกวรรค พระสูตรที่ ๒ ซึ่งหากจะพิจารณาจริง ๆ แล้ว อุทุมพริกสูตรนั้นก็ไม่ได้จัดว่ามีเนื้อหาที่ยาวมากนัก แต่เพราะเป็นเรื่องมีความสำคัญและพระสูตรก็ไม่สั้นจนเกินไป พระอรรถกถาจารย์จึงได้จัดไว้ในหมวดของทีฆนิกายเล่มที่ ๑๑ ซึ่งเล่มนี้ก็มีพระสูตรที่น่าสนใจอยู่อีกพระสูตรหนึ่งที่มีการอ้างอิงกันมากก็คือสังคาลกสูตร ที่ว่าด้วยเรื่องของทิต ๖ ดังนั้นในการศึกษาอุทุมพริกสูตรในเชิงโครงสร้างของการจัดหมวดหมู่พระสูตรในพระไตรปิฎก จึงพบว่าอุทุมพริกสูตรนี้จัดอยู่ในหมวดพระสูตรที่มีขนาดยาว ซึ่งเมื่อพิจารณาเชิงโครงสร้างของการจัดหมวดหมู่แล้วจะสามารถที่จะพิจารณาอุทุมพริกสูตรได้ดังปรากฏในแผนภาพดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๑ แสดงโครงสร้างของพระไตรปิฎก

จากแผนภาพจะพบว่า เมื่อพิจารณาจากแผนภาพแสดงโครงสร้างของพระไตรปิฎก โดยไล่เรียงมาจนถึงหมวดพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรคก็จะพบว่าอุทุมพริกสูตร จัดอยู่ในหมวดพระสูตรยาวอันดับที่ ๒ ของกลุ่มพระสูตรปาฎีกสูตร

๒. มีโครงสร้างภายในพระสูตรมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน

สำหรับพระสูตรทั่วไปของพระสุตตันตปิฎกนั้นจะมีโครงสร้างหลักอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) คำขึ้นต้นหรือข้อความเบื้องต้น ที่เรียกว่า นิทานวจนะ ได้แก่ ข้อความที่ท่านพระอานนทกล่าวไว้ว่า “เอวมเม สุต” เป็นต้นไปจนจบข้อความที่บอกถึงความเป็นมาของพระสูตรนั้น ๆ

๒) เนื้อหาของพระสูตรหรือข้อความที่เป็นเรื่องราวของพระสูตรนั้น ๆ ว่าพระสูตรนั้นมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับอะไร และพระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำว่าพระสูตรนั้นทรงมุ่งแสดงเพื่ออะไร เป็นต้น หรือมีการแทรกพระพุทธภาษิตหรือสาวกภาษิตไว้ในเนื้อหานั้นหรือไม่ โดยเนื้อหาที่เป็นส่วนประกอบนี้ ได้แก่ ข้อความที่ต่อจากนิทานวจนะเป็นต้นไปจนถึงนิคมวจนะ

๓) คำลงท้ายหรือข้อสรุป ที่เรียกว่า นิคมวจนะ ได้แก่ ข้อความที่ต่อจากเนื้อหาของพระสูตร เช่นข้อความที่ขึ้นต้นว่า “อิทมโวจ ภควา”

พระสูตรที่มีองค์ประกอบครบทั้ง ๓ ส่วนนี้ถือว่ามีความงาม ๓ อย่าง คือ (๑) งามในเบื้องต้นด้วยนิทานวจนะ (๒) งามในท่ามกลางด้วยเนื้อหาที่เป็นพระพุทธานุชาตหรือสาวกานุชาต และ (๓) งามในที่สุดด้วยนิคมวจนะ

สำหรับอุทุมพริกสูตรนั้นถือว่าเป็นพระสูตรที่มีโครงสร้างครบทั้ง ๓ ประการ ตามแนวทางการเป็นพระสูตรที่ดีหรือเป็นพระสูตรที่มีความงามครบ ได้แก่

๑) **โครงสร้างในบทต้นเรื่อง (นิทานวจนะ)** เป็นโครงสร้างที่เกี่ยวกับการแสดงที่มาของพระสูตรว่าพระสูตรนี้มีที่มาอย่างไร กล่าวคือพระสูตรเรื่องนี้เป็นพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับการตอบปัญหาของพวกปริพาชกที่ถามปัญหาเกี่ยวกับตบะหรือการบำเพ็ญตบะ ซึ่งการบำเพ็ญตบะดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นตบะที่นักบวชเปลี่ยนิยมปฏิบัติกัน หรือว่าเป็นลักษณะของหลักการปฏิบัติของเหล่านักบวชเปลี่ยหรือปริพาชก ดังนั้น ชาวปริพาชกทั้งหลายจึงได้พากันใช้แนวทาง ในการปฏิบัติคือการบำเพ็ญตบะของตนนี้เป็นแนวทางในการนำไปโต้แย้งหรือไปถากถางการปฏิบัติของศาสนาหรือลัทธิอื่น โดยเหล่าปริพาชกนั้นจะชื่นชมในการปฏิบัติของตนว่าเป็นการปฏิบัติที่ยอดเยี่ยมไม่มีลัทธิอื่นยิ่งกว่าตน ดังนั้น เมื่อนิโครธปริพาชกพบกับสันธานคหบดีจึงได้ที่จะหาเรื่องถกเถียงหรือหาเรื่องที่จะให้มีการถกเถียงในประเด็นที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะ ไม่แนบงที่อาจจะได้สาวกเพิ่มก็ได้ ดังนั้น เมื่อพบกับสันธานคหบดีจึงชวนคุยเรื่องการบำเพ็ญตบะ ซึ่งตอนนีถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นโครงสร้างเบื้องต้นของพระสูตร

๒) **โครงสร้างที่เป็นเนื้อหาของเรื่อง (พุทธพจน์)** สำหรับโครงสร้างที่จัดเป็นส่วนเนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการที่พระพุทธรองค์ซึ่งทรงประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏทรงทราบเรื่องราวของการเจรจาระหว่างนิโครธปริพาชกกับสันธานคหบดีจึงทรงเสด็จมาที่อุทุมพริกอารามของเหล่าปริพาชกเพื่อตอบคำถามของเหล่าปริพาชกเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะ โดยเนื้อหาของคำตอบคำถามนั้นก็ดังต่อไปนี้

(๑) เรื่องการบำเพ็ญตบะของเหล่าปริพาชกว่ามีลักษณะอย่างไร ทรงตอบโดยไม่ทรงรอคำถามจากนิโครธปริพาชกว่าลักษณะของการบำเพ็ญตบะนั้นมีอย่างไร จากนั้นทรงถามว่าการบำเพ็ญตบะแบบนี้บริสุทธิ์หรือไม่

(๒) ทรงอธิบายต่อถึงลักษณะของการบำเพ็ญตบะที่ยิ่งขึ้นไป คือ (๑) ทรงอธิบายลักษณะของการบำเพ็ญตบะที่ไม่ดีกับที่ตัวอย่างละ ๒๒ ข้อเพื่อเปรียบเทียบให้เห็น (๒) จากนั้นอธิบายเพิ่มโดยเน้นลักษณะของการบำเพ็ญตบะของผู้ที่ขอรับการบำเพ็ญตบะว่ามีความละเอียดยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ การสังวร ๔ จากนั้นก็ละนิวรรณ์ ๕ เมื่อละนิวรรณ์ ๕ แล้วก็ทำการแผ่เมตตาหรืออภัยมณเฑียร ๔ หรือยิ่งกว่านั้นก็เป็นภาระระลึกชาติรวมถึงการรู้กำเนิดของสรรพสัตว์ในจักรวาลนี้ การกระทำนั้นจึงจะถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะอย่างแท้จริง

๓) **โครงสร้างที่เป็นบทสรุปของเรื่อง (นิคมวจนะ)** เมื่อทรงอธิบายเกี่ยวกับตบะจนเสร็จสิ้นแล้วจากนั้นก็ทรงย้อนกลับมาถามว่าที่นิโครธถามนั้นคืออะไร โดยทรงตอบว่าที่ทรงแนะนำพระสาวกในการบำเพ็ญตบะก็ทรงทำตามแนวที่อธิบายมานั้น และสุดท้ายก็ทรงตรัสว่าที่อธิบายมาทั้งหมดไม่ได้มุ่งหวังให้นิโครธปริพาชกมาเป็นสาวกหรือให้ยอมยกอะไรให้ เพราะการแสดงพระสูตรนี้ก็ทรงหวังให้เขาละอกุศลที่ยังมีได้ละ ให้กระทำแต่กุศลเท่านั้น และเพื่อที่จะให้ทราบเท่านั้นไม่ได้มุ่งหวังอะไรเลย

๒.๓.๒ เนื้อหาของอุทุมพริกสูตร

สำหรับเนื้อหาของพระสูตรนี้สามารถที่จะแบ่งออกได้เป็น ๒ บทหรือ ๒ ภาค คือ (๑) ภาคอุทเทศ คือภาคที่เป็นการยกเอาเรื่องราวของมูลเหตุการณ์แสดงพระสูตรมากล่าวเป็นบทเบื้องต้นของการแสดงพระสูตร (๒) ภาคนิเทศ คือภาคที่ทรงแสดงรายละเอียดเพื่อโต้ตอบหรือการให้คำอธิบายหรือการให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องแนวทางการบำเพ็ญตบะของพระพุทธานุศาสนิกโดยทรงเปรียบเทียบกับแนวทางในการบำเพ็ญตบะของเหล่าปริพาชก ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. ภาคอุทเทศ

พระสูตรเริ่มต้นจากที่นิโครธปริพาชกกับปริพาชกบริษัทพุดคุดยกันส่งเสียงดังเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ พอดีกับที่สันธานคฤหบดีผู้เป็นพุทธสาวกเข้าไปหา และกล่าวหานิโครธปริพาชกกับพวกว่า พุดคุดยกันแต่เรื่องไร้สาระ เช่น เรื่องโจร เรื่องพระราชา เป็นต้น แล้วก็กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ชอบอยู่ในที่สงบ ไกลจากเสียงรบกวน เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียรอบรมจิตใจ ด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป ที่นี้นิโครธปริพาชกก็ได้กลับในทำนองว่า เหตุที่พระสมณโคดมของท่านชอบอยู่ในที่สงบ ไม่ข้องแวะในบริษัทหรือในที่ประชุมชน อาจเป็นเพราะไม่มีสติปัญญาพอที่จะเจรจาโต้ตอบกับคนอื่นได้ จึงนิยมชอบที่เงียบสงบ ดุจแม่โคבודที่วนเวียนอยู่กับที่ไปไหนไม่ได้ ถ้าพระโคดมมาที่นี้ข้าพเจ้าจะถามปัญหาแก่ข้อเดียวก็เพียงพอแล้ว ที่จะให้พระองค์จนแต้ม พอดีกับที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึง และตรัสถามถึงสิ่งที่พวกเขากำลังพุดคุดยสนทนากันอยู่ นิโครธปริพาชกจึงทูลว่า สิ่งที่เราพุดคุดยสนทนากันค้างอยู่นี้ ก็เกี่ยวกับปัญหาที่จะทูลถามพระองค์นั่นเอง ในที่นี้พอจะประมวลปัญหาได้ว่า คือ^{๑๓} (๑) ธรรมชื่ออะไร ที่พระองค์แนะนำสั่งสอนพระสาวก (๒) ธรรมชื่ออะไร สำหรับรู้แจ้งชัด (๓) อาทิพรหมจรรย์อะไรที่พระองค์ทรงแนะนำแล้ว พระสาวกยินดีปฏิบัติตาม

ข. ภาคนิเทศ

สำหรับภาคนิเทศเป็นส่วนที่เริ่มต้นจากการที่พระพุทธองค์ทรงรับเนื้อความที่เป็นคำถามของนิโครธปริพาชก แล้วจากนั้นได้ทรงสอบถามและอธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาของ การบำเพ็ญตบะ ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงสดับคำถามของนิโครธปริพาชกแล้ว จากนั้นพระองค์ก็ได้ทรงตรัสตอบว่า พวกเขานั้นมีความเห็น ความพอใจชอบใจต่างกันกับพระองค์ แลไม่มีความเพียรพยายามอีกต่างหาก จึงเป็นการยากที่จะรู้ธรรม เข้าใจธรรม และยากที่จะยินดีปฏิบัติตามอาทิพรหมจรรย์ที่พระองค์แนะนำสาวกของพระองค์ เพราะฉะนั้น สิ่งที่พวกเขาควรถามก็คือ ปัญหาในการคลายบาปที่ยวดยิ่ง ในลัทธิอาจารย์ของพวกเขาจะพระองค์ว่า การคลายบาปด้วยตบะ ที่สมบูรณ์และไม่สมบูรณ์นั้นเป็นอย่างไร อย่างนี้ต่างหากที่เขาควรถาม ด้วยพุทธดำรัสอย่างนี้ ทำให้บรรดาปริพาชกแตกตื่น อัสจรรย์ใจในสิ่งที่จะเกิดขึ้น เพราะไม่ปรากฏบ่อยนัก ที่พระพุทธองค์แสดงความจำนงที่จะกล่าวถึงคำสอนของลัทธิอื่น ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้พวกเขาตื่นเต้นกับสิ่งที่จะเกิดขึ้น และเป็นความประสงค์

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๕/๓๘.

ของพวกเขาที่จะทำการโต้ตอบปัญหา กับพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์เปิดโอกาสให้ จึงถือว่า เป็นโอกาสที่ดี เมื่อเป็นเช่นนั้นนี้ใคร่ปรวิพาทจึงได้กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าเอง กล่าวถึงการคลายบาปด้วยตบะ ยึดติดการคลายบาปด้วยตบะ อยากทราบว่า การคลายบาปด้วยตบะ ที่สมบูรณ์แบบและที่ไม่สมบูรณ์แบบนั้น เป็นอย่างไร^{๑๔}

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงได้รับการทูลถามถึงการคลายบาป หรือการล้างบาปด้วยตบะ ถือว่าเป็นของลัทธิอื่น ซึ่งผู้ที่ถามคงอยากให้พระองค์จนแถมหรือตอบไม่ได้ เพื่อจะหักหน้าหรือทำให้เสียหน้าได้รับความอับอายต่อหน้าบริษัท และเป็นการได้ชมพระพุทธเจ้า ตามที่พวกเขาตั้งใจเอาไว้แต่เดิม เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธองค์ จึงได้ทรงตอบคำถามของปริพาชกโดยการจัดหมวดหมู่คำถามและคำตอบเอาไว้ดังต่อไปนี้

๑) ทรงตอบว่าการบำเพ็ญตบะอย่างไรที่ไม่ถูกต้อง โดยทรงจัดหมวดหมู่ของตบะที่เป็นมิฉนาทปฏิเภาไว้ดังต่อไปนี้^{๑๕}

- (๑) พวกถือการเปลือยกาย และไม่คำนึงถึงมารยาททางสังคม
- (๒) พวกถือข้อกำหนดไม่ยอมรับประทานอาหารในกรณีต่าง ๆ เช่น ไม่ยอมรับประทานอาหารที่คนยืนคร่อมธรณีประตูให้ หรือที่หญิงมีครรภ์ให้ เป็นต้น
- (๓) พวกถือการไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุราเมรัยเครื่องดองทั้งหลาย
- (๔) พวกถือการนับจำนวนเรือนที่รับอาหาร และนับจำนวนค่าของอาหารที่รับประทาน
- (๕) พวกถือการกินอาหารที่เก็บค้างไว้ตามจำนวนวันที่กำหนด
- (๖) พวกถือการกินอาหารจำกัดเป็นอย่าง ๆ เช่น กินแต่ข้าวฟ่าง กินแต่กากข้าว กินแต่รำ กินแต่กำยาน กินแต่หญ้า กินแต่มูลโค กินแต่เหง้าและผลไม้ป่า กินแต่ผลไม้หล่น เป็นต้น
- (๗) พวกถือผ้านุ่งผ้าห่ม เช่น ใช้ผ้าปาน ใช้ผ้าห่อศพ ใช้ผ้าเปลือกไม้ ใช้หนังเสือ เป็นต้น
- (๘) พวกถือการถอนผมและหนวด
- (๙) พวกถือเกี่ยวกับอิริยาบถ เช่น ยืนอย่างเดียว เขย่งเท้าเดิน และนอนบนหนาม เป็นต้น
- (๑๐) พวกถือการพยายามอาบน้ำให้ครบวันละ ๓ ครั้ง ถือการย่างและบ่มกาย
- (๑๑) พวกถือการปล่อยให้ฝุ่นละอองหมักหมมกายเป็นแรมปี จนเป็นสะเก็ดดำอย่างตอตะโก
- (๑๒) พวกถือการเกลียดบาป ระวังตัวแจทุกขณะเคลื่อนไหว แม้แต่ในหยดน้ำ กลัวจะทำให้มีสัตว์ตาย
- (๑๓) พวกถือวัตรในความสัจดี เทียวหลบหนีซ่อนตัวเวลาคนผ่านไปให้พบเห็น

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๗/๓๘.

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙ - ๔๐.

(๑๔) พวกถือวัตรกินมูลโค และบุตรกรีธของตนเอง

(๑๕) พวกถือการอาบแดด อาบน้ำค้าง ทนหนาวหิมะ ทนความกลัวในป่า

(๑๖) พวกถืออุเบกขาวางท่าทำเฉย ใครจะถ่มน้ำลาย ปัสสาวะรด เป็นต้น ไม่ถือ และพระพุทธองค์ตรัสถามสำคัญไปว่า พวกเขาเห็นว่าการคลายบาปด้วยตบะเช่นนี้ เป็นการกระทำที่สมบูรณ์แบบหรือไม่ เขาตอบว่า เป็นการกระทำที่ยังไม่สมบูรณ์แบบ

มีข้อสังเกตบางประการว่า ตบะนั้น เป็นข้อปฏิบัติทางศาสนาที่ยึดมั่นถ้อยมั่นในสังคมสมัยนั้น การบำเพ็ญตบะนิยมกระทำกันทั้งในหมู่ชนกษัตริย์และพระเวทคือ พวกพราหมณ์ และนักบวชสายที่ไม่ถือพระเวท เช่น พวกนิครนถ์ เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะที่บ่งบอกให้รู้ว่า เป็นนักบวชเมื่อเป็นนักบวชแล้ว จะต้องบำเพ็ญตบะ เมื่อบำเพ็ญตบะแล้วประชาชนเลื่อมใสศรัทธา และนิยมชมชอบนักบวชที่บำเพ็ญตบะ

๒) ลักษณะนักบวชหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ไม่ถูกต้อง

จากนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสถึงลักษณะของผู้บำเพ็ญตบะเกิดความสำเร็จหรือเกิดความเข้าใจผิดที่ไปยึดในเรื่องการบำเพ็ญตบะทำให้เกิดความเศร้าหมอง หรือเป็นสิ่งที่ทำจิตใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว (อุปกิเลส) หลายประการ อาทิเช่น ลักษณะนักบวชที่บำเพ็ญตบะแล้ว ยึดติดถ้อยมั่นตบะ คือ^{๑๖}

(๑) บางพวก เฝือกอิมใจ มุ่งหวังเต็มทีเดียวตบะ

(๒) บางพวก ยกตนข่มผู้อื่น เพราะตบะ

(๓) บางพวก มัวเมา เพราะตบะ^{๑๗}

(๔) บางพวก ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เพราะตบะ แล้วอิมใจ มุ่งหวังเต็มทีเดียวต่อสิ่งนั้น

(๕) บางพวก ยกตนข่มผู้อื่น เพราะลาภสักการะและชื่อเสียงที่ได้มา

(๖) บางพวก มัวเมา เพราะลาภสักการะและชื่อเสียงที่ได้มา^{๑๘}

(๗) บางพวก แบ่งแยกในเรื่องอาหารว่า สิ่งนี้ชอบ สิ่งนี้ไม่ชอบ สิ่งไหนชอบก็หลงติด สิ่งไหนไม่ชอบก็จ้องจะละทิ้ง โดยมองไม่เห็นโทษ

(๘) บางพวก บำเพ็ญตบะ เพราะอยากได้ลาภสักการะและชื่อเสียง และหวังให้พระราชามหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ เศรษฐี เดียรถีย์ เคารพ สักการะ บูชาตน^{๑๙}

(๙) บางพวก รุกรานสมณพราหมณ์บางกลุ่ม ด้วยเรื่องบริโภคพืช และผลไม้ เป็นต้น

(๑๐) บางพวก ริษยาและตระหนี่ในตระกูล เมื่อเห็นสมณพราหมณ์บางกลุ่มมีผู้สักการะ เคารพ บูชา นับถือ^{๒๐}

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๔๐.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๔๐ - ๔๑.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๙/๔๑.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๐/๔๒.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๑/๔๒.

- (๑๑) บางพวก นั่งแสดงตนในทางที่คน (ผ่านไปมา) เห็นได้ง่าย
- (๑๒) บางพวก พูดไม่ตรงกับความเป็นจริง เช่น ชอบว่าไม่ชอบ และไม่ชอบว่าชอบ
- (๑๓) ใช้ประโยชน์จากความผิดปกติทางกาย วาจา และใจที่ตนปกปิดไว้ เมื่อถูกถามก็พูดเท็จทั้งที่รู้ เพื่อให้เขาเห็นเป็นเรื่องดี
- (๑๔) บางพวก เมื่อตถาคตหรือสาวกของตถาคตแสดงธรรม ก็ไม่ยอมรับฟังปริยายที่ควรยอมรับ^{๒๑} (ในพระพุทธศาสนา ถ้าใครกล่าวถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ก็ถือว่ากล่าวถูกต้อง ไม่มีการปฏิเสธความจริง เพียงเพราะผู้พูดเป็นคนในศาสนาอื่น)^{๒๒}
- (๑๕) บางพวก เป็นคนมักโกรธ และผูกโกรธ
- (๑๖) บางพวก เป็นคนมักลบหลู่บุญคุณท่าน และตีตนเสมอท่าน
- (๑๗) บางพวก เป็นคนมักริษยา และมีมารยา
- (๑๘) บางพวก เป็นคนโง่โง่ มีมายาถือตัว
- (๑๙) บางพวก เป็นคนกระด้าง และดูหมิ่นคนอื่น
- (๒๐) บางพวก เป็นคนมีความปรารถนาลามก และตกอยู่ใต้อำนาจฝ่ายต่ำนั้น
- (๒๑) บางพวกมีความเห็นผิด ยึดถือส่วนสุด ถืออันตคาทิกทิกฎิ
- (๒๒) บางพวก มีความเห็นผิด ยึดถือส่วนสุด และยึดมั่นความเห็นของตน สลัดออกยาก^{๒๓}

เมื่อตรัสอธิบายเช่นนี้แล้วจึงทรงตรัสถามนิโครธปริพาชกว่า ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นความจริงหรือไม่ มีความถูกต้องหรือไม่ เขาก็รับว่าเป็นความจริงอย่างที่ตรัสออกมาทุกอย่าง และการล้างบาปด้วยตะขะ เป็นอุปกิเลสอย่างแน่นอน และผู้บำเพ็ญตะขะก็มีเหตุหรือความเป็นไปได้ที่เต็มไปด้วยอุปกิเลสอย่างที่กล่าวมาทั้งหมด เพราะเมื่อตั้งต้นความคิดไว้ผิด ผู้ที่เชื่อและปฏิบัติตามความคิดที่ผิดนั้นย่อมเป็นคนที่มีความสำคัญผิด เข้าใจผิด และยึดมั่นที่ผิด ๆ ไปด้วยโดยอัตโนมัติ เพราะคนเราเมื่อเชื่อในสิ่งใดแล้วย่อมยืนยันในสิ่งที่เชื่อว่าถูกเสมอ แม้จะมีคนมาว่าอย่างไรก็ยากที่จะถอนความเชื่อนั้นออกไปได้ เพราะสิ่งที่แยกยากที่สุดในตัวมนุษย์นี้ก็คือการแก้ไขความคิดของคนของตนเองนั่นเอง กล่าวคือเมื่อยึดตัวบทผิดด้วยความเชื่อใด ผู้ที่ปฏิบัติตามตัวนั้นก็จะมีความผิดตามไปด้วยอย่างแน่นอน เพราะการยึดติดตามความเชื่อนั้นถือว่าเป็นอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองอย่างแน่นอน เมื่อได้รับคำตอบเช่นนั้นแล้วนิโครธปริพาชกและคณะก็ยอมรับตามที่ทรงได้อรรถาธิบายไว้ดังกล่าวมานั้น หรือเริ่มมีการคลายทิวฏฐิตตามเหตุผลที่ทรงอธิบายให้ฟังนั้น

เมื่อเหล่าปริพาชกได้เกิดความคิดใหม่เริ่มที่จะเชื่อแล้วว่าที่ตนเองทำมาหรือคนอื่น ๆ ที่ทำมาที่ตนเองเห็นมาเป็นปรัมปราเย็นนั้นเป็นความคิดเห็นที่ผิด เป็นความเชื่อที่ผิดอย่างแน่นอนและไม่ใช่วางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นได้อย่างแน่นอนเนื่องจาก (๑) วิธีการที่ทำก็ผิด (๒) คนทำตามยึดตามก็ผิด เมื่อเป็นเช่นนั้นหากทำตามต่อไปก็ไม่มีอะไรนอกจากว่าพวกของตนเองก็เป็นคนที่สำคัญผิดหรือ

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๒/๔๓.

^{๒๒} สุขีพ พุณฺณญาณุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๐.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๓/๔๓ - ๔๔.

เชื่อผิดอยู่นั่นเอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าพวกเขาคลายจากความยึดมั่นตั้งนั้นแล้วจึงได้ตรัสอธิบาย “เส้นทางแห่งความรู้ใหม่” ที่เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ถูกว่าการที่จะบำเพ็ญตบะอย่างไรถึงจะเป็นการกระทำที่ถูกต้อง เพราะเป็นธรรมดาคนที่เป็นครูที่ฉลาดเมื่อชี้ผิดให้เขาเห็นแล้วสิ่งที่จะต้องทำต่อไปก็คือ การชี้ให้คนฟังหรือลูกศิษย์ให้เขาเห็นว่า แล้วที่ถูกต้องมันคืออะไร โดยพระพุทธองค์ได้ทรงชี้แนวทางในการบำเพ็ญตบะที่ถูกต้องแก่กลุ่มของนิโครธปริพาชกเอาไว้ดังต่อไปนี้

๓) ลักษณะของผู้บำเพ็ญตบะที่เป็นสัมมาทิฐิ (ตบะระดับสะเก็ด)

ต่อมาก็ทรงอธิบายว่าผู้ปฏิบัติธรรมใดที่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง เป็นผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่จัดว่าเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อเอาหน้า ภาวนาเอาห่วย เป็นการบำเพ็ญตบะที่มุ่งถึงความหลุดพ้นหรือความรู้แจ้งในธรรมอย่างแท้จริง ซึ่งผู้บำเพ็ญตบะที่เป็นสัมมาทิฐินั้นย่อมมีลักษณะที่ทรงอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

- (๑) ไม่เอิบอิมใจ คิดหวังเต็มที่ด้วยตบะ
- (๒) ไม่ยกตน ช่มผู้อื่น เพราะตบะ
- (๓) ไม่มัวเมา เพราะตบะ^{๒๔}
- (๔) ลากสักการะและชื่อเสียงเกิดขึ้น เพราะตบะ แล้วไม่อิมใจ ไม่คิดหวังเต็มที่ด้วยสิ่งเหล่านั้น
- (๕) ไม่ยกตน ไม่ช่มผู้อื่น เพราะลากสักการะและชื่อเสียงนั้น
- (๖) ไม่มัวเมา เพราะลากสักการะและชื่อเสียงนั้น^{๒๕}
- (๗) ไม่แบ่งแยกในเรื่องอาหารว่า สิ่งนี้ชอบและไม่ชอบ สิ่งไหนชอบก็ปลื้มติดใจ สิ่งไหนไม่ชอบก็จ้องละทิ้ง ไม่เห็นโทษของสิ่งเหล่านั้น
- (๘) ไม่บำเพ็ญตบะ เพราะอยากได้ลากสักการะและชื่อเสียง ไม่คิดหวังว่า พระราชา มหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ เศรษฐี เตียรถีย จักสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตน^{๒๖}
- (๙) ไม่รุกรานสมณพราหมณ์บางพวก ด้วยเรื่องบริโภคนิเวศน์ ผลไม้ เป็นต้น
- (๑๐) ไม่ริษยาและตระหนี่ ในสกุล เมื่อเห็นสมณพราหมณ์พวกอื่น มีผู้มาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา^{๒๗}
- (๑๑) ไม่นั่งแสดงตนในทางที่คน (ผ่านไปมา) เห็นได้ง่าย
- (๑๒) ไม่พูดเท็จ พูดคำจริง เช่น ชอบว่าชอบ ไม่ชอบว่าไม่ชอบ เป็นต้น
- (๑๓) ไม่ใช่ประโยชน์จากความผิดปกติกายวาจา และใจที่ตนปกปิดไว้ เมื่อถูกถามก็พูดความจริงที่รู้
- (๑๔) เมื่อตถาคตหรือสาวกแสดงธรรมอยู่ ก็ยอมรับฟังปรีชาที่ควรฟัง^{๒๘}
- (๑๕) ไม่เป็นคนมักโกรธ และไม่ผูกโกรธ

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๔/๔๔.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๔๔-๔๕.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๖/๔๕.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๗/๔๕-๔๖.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๘/๔๖.

- (๑๖) ไม่ลบหลู่บุญคุณท่าน และไม่ตีตนเสมอท่าน
- (๑๗) ไม่ริษยาและตระหนี่
- (๑๘) ไม่โอ้อวด และไม่มีมายา
- (๑๙) ไม่กระด้างและดูหมิ่นคน
- (๒๐) ไม่มีความปรารถนาลามก และไม่ตกอยู่ใต้ความปรารถนานั้น
- (๒๑) ไม่มีความเห็นผิด ยึดถือส่วนสุด ไม่ถืออันตคาหิกทัญญู
- (๒๒) ไม่มีความเห็นผิดอันดั่งสุด ไม่ยึดมั่น สละคืนได้ง่าย^{๒๙}

เมื่อทรงตรัสอธิบายทั้งหมดเสร็จแล้วก็ทรงถามนิโครธปริพาชกว่า การล้างบาป คลายบาปด้วยตบะที่กล่าวจะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ พวกเขา ก็กราบทูลว่า ถ้าแบบนี้บริสุทธิ์อย่าง แน่นนอน อย่าวว่าแต่บริสุทธิ์เลย พวกเขา ยังชื่นชมว่าหากทำเช่นนี้ได้ก็ถือว่าเป็นการกระทำที่ถึงแก่น สำหรับผู้บำเพ็ญตบะเลยทีเดียว แต่พระพุทธองค์กลับตรัสเพียงว่า ที่ว่ามานั้นถือว่าเป็นเพียงแค่การ ปฏิบัติเพื่อให้ถึงความบริสุทธิ์เพียงระดับสะกิดเท่านั้นเอง หาได้เป็นระดับสูงสุดไม่

จากข้อความหรือลักษณะที่เป็นกุศลธรรมทั้ง ๒๒ ข้อนั้นถือว่าเป็นข้อปฏิบัติ ที่เที่ยงตรงสำหรับการปฏิบัติธรรมหรือสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมว่าไม่ควรใช้ การปฏิบัติธรรมหรือการ บำเพ็ญตบะนั้นเป็นเรื่องมือในการสร้างความยึดมั่นถือมั่นให้เกิดขึ้นกับตนเอง แล้วใช้วัตรปฏิบัติ นั้น เป็นเครื่องมือในการดูหมิ่นทั้ภมผู้อื่น ว่าตนเองดีกว่าเขา เลิศกว่า เยี่ยมกว่าเขา เพราะเมื่อเกิด ความคิดเช่นนี้ขึ้นมาเมื่อไหร่ก็รับรองได้เลยว่าไม่มีทางเป็นไปได้ที่จะให้เกิดการบรรลุธรรม เพราะ อุปกิเลสที่เกิดขึ้นจะหลอกหลวงเขา ผู้บำเพ็ญตบะอยู่อย่างนั้นเรื่อยไปที่สุดก็จะกลายมาเป็นทัญญูเลย ๆ ที่แก้ได้ยาก ส่วนการปฏิบัติหรือบำเพ็ญตบะที่ถูกต้อนั้นก็คือจะต้องทำให้ให้ปราศจากอุปกิเลสทั้งปวง คือ ไม่โลกคอยจ้องอยากได้ของเขา มีความเสียสละ ไม่ทำร้าย ไม่เบียดเบียน มีเมตตาการุญณ์ หวัง ประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ เป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน ว่านอนสอนง่าย และไม่ประมาทเลินเล่อในการ ดำเนินชีวิตที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ดีงาม เป็นต้น ซึ่งตรงกันข้ามกับนักบวชที่คลายบาปด้วยตบะของ ลัทธิอื่น ที่บำเพ็ญตบะด้วยวิธีทรมาณตน ก็เพื่อหวังลาภสักการะและชื่อเสียง และภายในจิตใจก็เต็มไปด้วย อุปกิเลส มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น

๔) ลักษณะการบำเพ็ญตบะที่เป็นสัมมาทัญญู (บำเพ็ญตบะระดับเปลือก)

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงข้อปฏิบัติที่จัดว่าเป็นสมมุติฐานของการปฏิบัติที่ นำไปสู่ความเป็นสัมมาทัญญูบุคคล และเป็นวัตรปฏิบัติที่นำไปสู่ความรู้แจ้งหรือกิตกัณบาป (คำนี้ผู้วิจัย ว่าควรใช้คำว่า ล้างบาปแทนเพราะการกิตกัณบาปนั้นก็คือการล้างบาปตามความคิดของผู้ปฏิบัติในยุคนั้นนั่นเอง) โดยข้อวัตรปฏิบัติที่นำไปสู่การล้างบาปได้ และเป็นการล้างบาปที่เป็นสัมมาทัญญู นั้น พระองค์ทรงตรัสว่า จะต้องเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ คือ^{๓๐}

- (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ใช้คนอื่นให้ฆ่าสัตว์ ไม่ยินดีด้วย เมื่อผู้อื่นฆ่าสัตว์

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๙/๔๖-๔๗.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๗.

(๒) ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้และไม่ยินดี เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้

(๓) ไม่พูดเท็จ ไม่ใช่ผู้อื่นให้พูดเท็จ และไม่ยินดี เมื่อผู้อื่นพูด

(๔) ไม่เสพงามคุณ ไม่ใช่ผู้อื่นให้เสพงามคุณ และไม่ยินดี เมื่อผู้อื่นเสพงามคุณ^{๓๑} และการรักษาอศีล การอยู่เสนาสนะอันสงัด นั่งเจริญสมาธิจิต มีเจริญพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา แผ่ปกไปทั่วสารทิศ เพื่อกำจัดกิเลส คือ นิวรณ์ ๕ เป็นต้น

ในข้อนี้จะพบว่าพระพุทธศาสนาได้เสนอกรอบแนวคิดต่อการบำเพ็ญตบะที่ผิดแผกไปจากลัทธิร่วมสมัยลัทธิอื่น ๆ ที่มีความเห็นว่าการบำเพ็ญตบะ จะต้องกระทำด้วยวิธีทรมาณกาย เช่น ยืนอย่างเดียว เดินเขย่งเท้า และนอนบนหนาม เป็นต้น แต่พระพุทธศาสนาเห็นการบำเพ็ญตบะที่ถูกต้องก็คือ การใช้การสังวร หมายถึงการระวังหรือรักษาในวัตรหรือตบะ ๔ ข้อ ซึ่งความจริงก็คือ ศีล ๕ นั้นเองเพียงแต่ขาดข้อสุราเมรัยเท่านั้น ซึ่งเป็นข้อที่ ๕ โดยตบะทั้ง ๔ ข้อนี้ถ้าใครรักษาได้โดยการไม่ทำร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น มีเมตตาการุณย์ หวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งที่เขาไม่ได้ให้ ยินดีพอใจสิ่งที่ตัวมีและหามาได้โดยสุจริต พูดความจริง ในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่สอเสพรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ทั้งไม่แสดงความยินดีต่อผู้ที่เสพด้วย เป็นต้น การกระทำดังกล่าวนี้จัดว่าเป็นตบะอย่างยิ่ง หรือเป็นตบะที่ถูกต้องที่ผู้ทำตามย่อมได้รับกุศลและเป็นมูลรากของการพัฒนาไปสู่การบรรลุธรรมได้ แต่เมื่อฝ่ายนิโครธปริพาชกเห็นด้วยและถือว่านั่นเป็นยอดของตบะ พระพุทธองค์ก็ตรัสเพียงว่านั่นไม่ใช่ยอดมันแค่เปลือกเท่านั้น ฝ่ายนิโครธปริพาชกจึงถามต่อว่าแล้วอะไรละที่ถือว่าเป็นตบะที่ดีกว่านี้ที่จัดเป็นแก่นของตบะอย่างแท้จริง

๕) ลักษณะผู้มีหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ชอบ (บำเพ็ญตบะระดับกระพี้)

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงข้อวัตรหรือตบะแล้ว จากนั้นก็ทรงตรัสถึงลักษณะของผู้ที่บำเพ็ญตบะที่ดีว่าจะต้องมีลักษณะ ดังต่อไปนี้^{๓๒}

(๑) อศีลสิกขา คือ เป็นผู้ฝึกฝนอบรมกาย วาจา ได้แก่ ระเบียบวินัย การอยู่ร่วมกับผู้อื่นและในสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วยดี ให้เกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลาย ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งการฝึกอบรมจิตใจในอริจิตตสิกขา

(๒) เป็นผู้อยู่อาศัยในที่สงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานที่ห่างไกลจากผู้คน ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน เหมาะกับสมณวิสัยของตน เพื่อบำเพ็ญเพียรต่อไป

(๓) เป็นผู้เจริญสติ (สมาธิ) คือ การฝึกหรือเจริญสติอยู่ทุกขณะจิต พง์ละ ความโลภ ความโกรธ หรือคิดร้ายผู้อื่น ความหดหู่ซึมเซา ความฟุ้งซ่านและรำคาญ ความลึกลับสงสัย

(๔) เป็นผู้มึนจิตใจเสียสละ มีเมตตาการุณย์ หวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ มีจิตใจที่สว่าง สงบ และมีความเชื่อมั่นในกุศลธรรมทั้งหลาย

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๕๐.

(๕) เป็นผู้เจริญพรหมวิหารธรรม (หรืออัปมัญญาธรรม) คือ การแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาจิต ไปตลอดทิศ ทัวโลก ทุกสรรพสัตว์ ในที่ทุกสถาน อันกว้างใหญ่ไพศาล สุดประมาณนับ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนต่อกัน

(๖) เป็นผู้บรรลุปุพเพนิวาสนุสสติญาณ คือ เมื่อดำเนินชีวิตตามข้อปฏิบัติก่อน ๆ เช่น สังวรด้วยสังวร ๔ เจริญสติ และเจริญพรหมวิหารธรรม เป็นต้นแล้ว เป็นเหตุให้บรรลุคุณพิเศษ ได้แก่ การระลึกชาติก่อน ๆ ได้เป็นอันมาก ตั้งแต่หนึ่งชาติไปจนถึงสิบชาติ เป็นต้น^{๓๓}

๖) ลักษณะบำเพ็ญตบะที่แท้ (ตบะระดับแก่น)

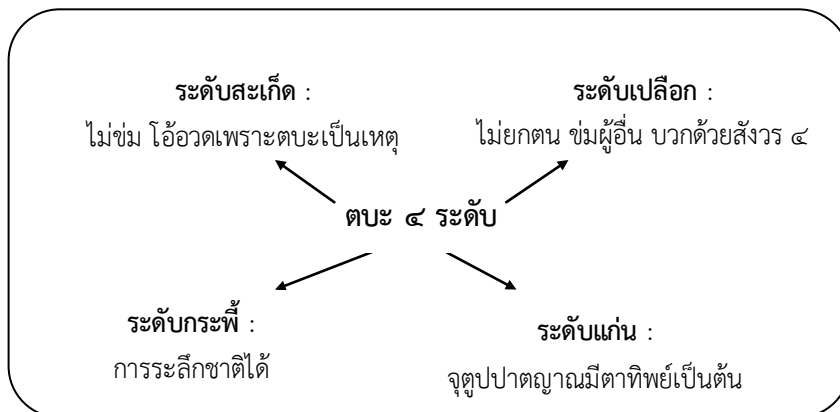
ต่อมา พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถึงลักษณะตบะที่แท้จริง ตามหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาที่จัดว่าอยู่ในระดับแก่น กล่าวคือนอกจากจะบำเพ็ญคุณธรรมข้อต่าง ๆ ดังกล่าวมา ข้างต้นแล้ว คือ สังวร ๔ รักษาอธิศีล อยู่เสนาสนะป่า ทำสมาธิ เจริญพรหมวิหารธรรม จนได้บรรลุปุพเพนิวาสนุสสติญาณ คือ ระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมากแล้ว ยังต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอีกข้อ คือ เป็นผู้มิตพิพจักขุ (จตุปปาตญาณ)^{๓๔} คือ เมื่อปฏิบัติตามข้อต้น ๆ แล้ว เป็นเหตุให้ได้คุณพิเศษ ได้แก่ เป็นผู้มีตาทิพย์ เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติและเกิด ตีเลว สุขทุกข์ ได้ติดกยากนั้น มาจากการกระทำ ของตนเองทั้งนั้น แล้วแต่ว่าสัตว์หรือบุคคลนั้นจะทำดีหรือทำชั่ว เมื่อทำสิ่งใดก็จะได้รับสิ่งนั้นนั่นเอง

ซึ่งการอธิบายไว้เช่นนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่บำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นอย่างไร คือผู้นั้นจะมีลักษณะพฤติกรรมที่เน้นไปทางด้านการประพฤติปฏิบัติที่เรียบร้อย ดั่งงาม มีกิริยามารยาททั้งทางกาย วาจา อันประกอบด้วยกุศลธรรม ได้แก่ เว้นชั่ว กระทำดี และ ผูกอบรมจิตใจด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป เช่น เสริมสร้างสติ สมาธิ วิริยะ เมตตา กรุณา ศรัทธา เป็นต้น โดยหวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ ไม่ได้เป็นผู้เน้นการสร้างภาพหรือการหวัง ลากสักการะแล้วทำการทรมานร่างกายของตนเองเพื่อให้ได้ภาพอันเป็นที่น่าเคารพ น่าเลื่อมใส เพียงเท่านั้น

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอธิบายมาทั้งหมดแล้ว ทุกคนก็เห็นความแตกต่างระหว่าง พฤติกรรม ความคิดของผู้บำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่น ฝ่ายนิโครธปริพาชกและพวก จึงยอมรับและเกิดความเลื่อมใสว่า การประพฤติตบะเพื่อล้างบาปของพวกตนเองนั้นไม่ได้เลี้ยวหนึ่ง ของการบำเพ็ญตบะทางพระพุทธศาสนาเลย โดยพวกเขาเห็นด้วยว่าพระพุทธศาสนาได้แบ่งระดับของ การบำเพ็ญตบะเอาไว้ ๔ ระดับ ดังต่อไปนี้ คือ (๑) ผู้ที่ปฏิบัติธรรมแล้วไม่ยึดติดและไม่นำเอาหลักการ ปฏิบัติของตนนั้นไปทับถมผู้อื่น เป็นต้น จัดว่าเป็นแค่ระดับสะเก็ด (๒) ไม่ยกตน ช่มผู้อื่น สำรวมด้วย สังวร ๔ ละนิวรณ์ ๕ ประทับด้วยอัปมัญญา ๔ จัดว่าเป็นแค่ระดับเปลือก (๓) การได้บรรลุคุณพิเศษ คือเป็นผู้ระลึกชาติก่อน ๆ ได้นั้น จัดเป็นแค่ระดับกระพี้ และ (๔) การได้ทิพจักขุ หรือตาทิพย์ คือ เป็นผู้เห็นหมู่สัตว์กำลังจุติและเกิด และรู้ชัดหมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม จึงจัดเป็นการกระทำที่ถึงยอด ถึงแก่น ซึ่งตบะ ๔ ประเภทนั้นเราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๕๐.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒.

แผนภาพที่ ๒ แสดงโครงสร้างของระดับตบะ ๔ ระดับ

จากนั้นทรงตอบคำถามของนิโครธปริพาชกและคณะว่า ธรรมที่ทรงแนะนำพระสาวก ธรรมสำหรับรู้แจ้งอาทิพรหมจรรย์ และธรรมที่พระสาวกควรปฏิบัติตาม แล้วบรรลุถึงความพองใจนั้น ว่าธรรมที่ทรงตรัสอธิบายมาตั้งแต่นั้น คือคำตอบของคำถามที่นิโครธปริพาชกและคณะได้ถาม เมื่อตรัสจบ พวกปริพาชกก็ยอมรับถึงข้อปฏิบัติและคุณสมบัติเหล่านี้ว่า ไม่มีอยู่ในคัมภีร์ของพวกตน และอาจารย์ของพวกตน^{๓๕}

จากนั้นพระองค์จึงตรัสถามถึงคำที่นิโครธปริพาชกเคยกล่าวปรามาสเอาไว้ในตอนต้นว่า ถึงแม้ว่าพระสมณโคดมจะทรงเจรจา สนทนา และทรงมีปัญญาลาดกว่าใคร พระปัญญาก็คงสูญหมด ในเรือนสังคินันท์แหละ พระองค์จึงไม่กล้าไปในบริษัท ไม่สามารถจะเจรจา อยู่แต่ในที่สงัดอย่างเดียว ดุจแม่โคตาบอดไปไหนไม่ได้ อยู่กับที่อย่างเดียว ฉะนั้น ถ้าพระสมณโคดมจะเสด็จมาในบริษัทนี้ จะสนทนาแก้ปัญหาข้อเดียวเท่านั้น ก็จะบีบคั้นพระองค์ ให้ดุจบีบหม้อเปล่า ซึ่งนิโครธปริพาชกก็ยอมรับว่ากล่าวอย่างนั้นจริง ด้วยความโง่เขลาเบาปัญญา ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า พวกเขา เคยได้ยินปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ ที่เป็นโบราณจารย์ได้เคยกล่าวไว้บ้างหรือไม่ว่า เมื่อพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตกาล ทรงประชุมพร้อมกันแล้ว คือ^{๓๖}

(๑) มีเสียงดังลั่นอีกทีก็ ขวนขวายกล่าวดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ดุจกับพวกเขาและอาจารย์ของพวกเขาในบัดนี้

(๒) ทรงอาศัยอยู่ชายป่า ในป่า ที่สงัด ไม่มีเสียงรบกวน ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน เหมาะแก่การทำการธรรมที่เร้นลับแห่งมนุษย และควรแก่การหลีกเร้น ดุจพระองค์ในบัดนี้

จากนั้นนิโครธปริพาชกและคณะได้กราบทูลว่า ตามที่เคยได้ยินปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ และที่เป็นโบราณจารย์ได้เคยเล่ากันต่อ ๆ มาว่าเมื่อพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีตกาลประชุมกันแล้ว^{๓๗}

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๔/๕๓.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๕/๕๓-๕๔.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๖/๕๔.

(๑) จะไม่มีเสียงดังลั่นอีกทีก็ ขวนขวายกล่าวดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ดุจพวกเขา กับ อาจารย์ในตอนนี่

(๒) ทรงอยู่อาศัยที่ชายป่า ในป่า ที่สงัด ไม่มีเสียงดังรบกวน ไม่พลุกพล่านไปด้วยผู้คน เหมาะแก่การทำการกรรมที่เร้นลับแห่งมนุษย์ และควรแก่การปลีกเร้น ดุจพระผู้มีพระภาคเจ้าในบัดนี้

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า พวกเขาเป็นผู้รู้ ผู้แก่ แต่ก็พากันคิดไม่ถึงหรือไม่ได้ คิดว่า พระผู้มีพระภาค เป็นผู้รู้แล้ว ผู้ฝึกฝนแล้ว ผู้สงบระงับแล้ว ผู้ข้ามได้แล้ว ผู้ดับแล้ว และทรง แสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้ เพื่อความฝึกฝน เพื่อความสงบระงับ เพื่อความข้ามได้ เพื่อความดับ คือ ทรงปลีกเร้นจากการพูดคุยก่ออีกทีหรือทรงปลีกเร้น เพราะความที่ทรงเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว กาย จิตของ พระองค์ย่อมสงบเพราะการเป็นผู้ที่ฝึกดีแล้วนั่นเอง การเสียบและทรงปลีกเร้นไม่ได้หมายความว่าทรง เป็นผู้ที่ไม่อาจหาญหรือไม่กล้าออกมาสนทนากับผู้คนแต่อย่างใด แต่การที่ทรงเสียบและไม่ออกมา โต้คารมกับใครเพราะไม่คิดจะมาได้วาทะเหมือนกับพวกนักปรัชญาทั้งหลายในยุคนี้ที่มีรูปแบบของ การจัดการเรียนการสอนแบบโต้แย้งโต้วาทะ เอาความชนะทางด้านปรัชญาหรือตรรกะมาเป็น เครื่องมือในการข่มคนอื่นด้วยวาทะว่าใครจะเหนือกว่ากัน ถ้าใครมีวาทะคมกว่าสามารถชนะได้ ก็จะเป็นที่นับหน้าถือตาในสังคม เป็นต้น ดังนั้น พวกของนิโครธปริพาชกจึงกล่าวหาพระพุทธองค์ที่ทรง เป็นผู้ที่ชอบอาศัยอยู่ในที่เงียบสงัด มีกนน้อยสันโดษในปัจจุบัน ๔ อย่างพระพุทธเจ้าจะถูกหาว่าเป็นผู้ที่ไร้ ความสามารถขาดสติปัญญาที่จะเจรจาโต้ตอบกับผู้อื่นหรือเหมือนกับเจ้าสำนักอื่น ๆ ในสมัยนั้น เหตุ เพราะพวกนักสอนศาสนาในยุคนี้ไม่คุ้นชินกับลักษณะของนักบวชที่ชอบสงบ เพราะการอยู่ในที่สงัด นั้น เหมาะที่จะทำให้จิตใจสงบ แล้วอบรมให้เกิดปัญญา นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจเท่าทันตามความ เป็นจริงของบรรดาสรรพสิ่ง และสงบระงับจากโลก โกรธ หลง ที่เป็นต้นเหตุความทุกข์ในวัฏสงสาร

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกก็ยอมรับว่า เขานั้นโง่เขลาเบาปัญญา และยอมรับความผิดพลาดเหล่านั้น^{๓๘} พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ผู้ที่รู้ตัวว่า ตัวเองผิด แล้วยอมรับผิด และรับไปดำเนินการปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องนั้น เป็นความเจริญรุ่งเรืองในพระธรรมวินัย ของพระอริยะเจ้า แล้วจากนั้นจึงได้ตรัสต่อไปว่า

นิโครธะ เรากล่าวอย่างนี้ว่า คนผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา มีชาติตรง ของจมา เราจะสั่งสอน จะแสดงธรรม ผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน จะได้รับประโยชน์ บรรดาภูลบุตร ที่สละบ้านเรือนออก บวชเป็นบรรพชิตโดยชอบปัจจุบันขณะ ต้องการจักกระทำให้แจ้งชัดที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันยอดเยี่ยม ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง ตลอดเจ็ดปี...เจ็ดวัน งดไว้ก่อน^{๓๙}

บางที่ท่านอาจคิดว่า พระสมณโคตมตรัสอย่างนี้ เพราะอยากได้อันเตวาสิก อยากให้เรา เสื่อมจากการเล่าเรียน อยากให้เราเสื่อมจากอาชีพ อยากให้เรากับอาจารย์ตั้งอยู่ในอกุศลธรรม อยากให้เรากับอาจารย์ห่างจากกุศลธรรม ท่านไม่ควรเห็นอย่างนั้น เพราะอาจารย์จึงเป็น อาจารย์ของท่าน การเล่าเรียนจึงเป็นการเรียนของท่าน อาชีพจึงเป็นอาชีพของท่าน อกุศล ธรรมจึงเป็นส่วนอกุศล และกุศลธรรมจึงเป็นส่วนกุศลของท่านกับอาจารย์ ก็อกุศลธรรมเครื่อง

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๕.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖.

เศร้ามองมีปรกติทำภาพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรามรณะ ซึ่งท่านยังละไม่ได้ มีอยู่ ที่เราจะแสดงธรรม เพื่อละธรรมเครื่องเศร้ามอง หากท่านปฏิบัติตาม จักละได้ ธรรมที่ผ่องแผ้วจักเจริญยิ่งขึ้น ท่านจักทำให้แจ้ง ซึ่งความบริบูรณ์ไพบูลย์แห่งมรรคปัญญาและผลปัญญา ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันนี้เข้าถึงอยู่^{๕๐}

จากข้อความจะพบว่า พระพุทธองค์นั้นทรงเป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง ไม่เอาความผิดพลาดของคนอื่นมาซ้ำเติม แต่ทรงให้โอกาสในการทำความดี หรือให้โอกาสกับคนที่ทำความผิดให้ได้ ปรับปรุงตัวเอง หรือผู้ที่เคยทำความผิดมาแล้วสำนึกผิดก็ทำการปรับปรุงตัวเองทันที และพระพุทธองค์ ก็ทรงตรัสสรรเสริญผู้ที่หลงผิดแล้ว ยอมรับสารภาพผิดและรับที่จะปรับปรุงแก้ไขว่าเป็นคุณสมบัติของผู้เจริญผู้ที่พัฒนาแล้ว หรือเป็นวัฒนธรรมของอารยชน โดยไม่ทรงซ้ำเติมเพิ่มความอับอายให้แก่เขาแต่จะทรงชี้แนะให้เขาเข้าใจตามสภาพความเป็นจริง ให้เลิกละสิ่งที่ผิด ให้เพียรพยายามทำในสิ่งที่ถูกเป็นบุญกุศลแก่ตนเอง ด้วยการอบรมจิตใจสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป และพัฒนาสติปัญญาจนเข้าใจธรรมชาติของชีวิตอย่างแท้จริง และทรงสอนโดยไม่หวังให้เขาเข้ามาฝากตัวเป็นศิษย์ ละทิ้งครูอาจารย์และลัทธิเดิม แต่มุ่งเน้นให้เขาได้รับประโยชน์มากที่สุดเท่าที่เขาจะทำได้ ซึ่งก็เป็นที่น่าเสียดายว่า การสั่งสอนในครั้งนี่ของพระพุทธองค์ไม่สามารถทำให้บรรดาปริพาชกเข้าใจสัจธรรมได้เลย คงอาจเป็นเพราะพวกเขายึดติดถือมั่นในลัทธิของตนมากจนเกินไป จึงไม่อาจยอมรับสัจธรรมของพระพุทธองค์ได้

จากการศึกษามาทั้งหมดจะพบว่า เนื้อหาการบำเพ็ญตบะในอุทุมพริกสูตร ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญตบะของนักบวชในสมัยนั้นว่ามีอยู่หลายวิธีการหลายรูปแบบ และหลายกลุ่มหลายพวก เช่น พวกถือการเปลือยกาย พวกถือการกินอาหารจำกัดเป็นอย่าง ๆ พวกถือเกี่ยวกับอริยาบถ เช่น ยืนอย่างเดียว นอนบนหนาม และพวกถือคล้าย (เกลียด) บาป ระวังตัวแจทุกขณะเคลื่อนไหว เป็นต้น โดยกลุ่มคนเหล่านี้มีความเชื่อว่าการทรมานกายตนดังกล่าว จะนำไปสู่ผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายของตน เช่น ทรมาน อานาจ อิทธิปาฏิหาริย์ สวรรค์ เป็นต้น แต่พระพุทธศาสนามองกลับเห็นว่า การกระทำเช่นนี้ไม่สามารถล้างบาป หรืออย่างกิเลสให้เหือดแห้งได้ แต่กลับจะเป็นการบ่มเพาะอุปกิเลส คือ สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้ามองขุ่นมัวเสียมากกว่า เช่น ทำให้เกิดความโลภ ความคิดร้าย ความโกรธ ความริษยา ความตระหนี่ ความอื้ออวดถือตัว และความประมาทเลินเล่อ เป็นต้น ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า การกระทำการล้างบาปด้วยตบะแบบนี้ มิใช่เป็นวิธีทำให้กิเลสหมดไป แต่กลับจะเป็นการเพิ่มพูนอุปกิเลสขึ้นภายในจิตใจให้มากขึ้นกว่าเดิมแทน

ส่วนการบำเพ็ญตบะหรือการปฏิบัติธรรมตามแนวคิดในพระพุทธศาสนานั้น ต้องปฏิบัติธรรมด้วยการอ่อนน้อมถ่อมตน การเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ตัดความกังวลในการแสวงหาสิ่งปรนเปรอความสุขแก่ตนเองให้เหลือน้อยที่สุด ให้เหลือเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ และไม่ให้เป็นการสร้างทุกข์ทรมานทับถมตน คือ การบริโภคใช้สอยสิ่งของตามความหมายส่วนแท้ (คุณค่าแท้) ไม่ใช่เพื่อความหมายส่วนเกิน (คุณค่าเทียม) เช่น รับประทานอาหารเพื่อบำรุงร่างกายให้มีกำลัง ไม่ใช่เพื่อมุ่งเอร์ดีอร่อยสนุกสนาน ใช้ที่อยู่อาศัยเพื่อพักพิงและคุ้มภัย มิใช่เพื่อมุ่งอวดโก้สาแดงศักดิ์ อานาจ

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๗-๗๘.

บุญบารมี เป็นต้น ทั้งนี้และทั้งนั้นเพื่อจะได้มุ่งอุทิศเวลาและกำลังงานให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตน ได้แก่ การบำเพ็ญสมณธรรม ฝึกอบรมจิตใจด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป เช่น สร้างเสริมสติ สมาธิ วิริยะ เมตตา กรุณา ศรัทธา เป็นต้น

ในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็มีข้อควรระวังบางอย่าง และการควบคุมความประพฤติบางอย่าง เช่น ไม่ฆ่าเองทั้งไม่ใช่ผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ ไม่ถือเอาเองทั้งไม่ใช่ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ ไม่พูดเองทั้งไม่ใช่ผู้อื่นให้พูดเท็จ ไม่เสพเองทั้งไม่ใช่ผู้อื่นให้เสพกามคุณ และไม่ยินดีด้วยเมื่อเห็นผู้อื่นทำสิ่งเหล่านี้ เป็นต้น แต่ข้อปฏิบัติเหล่านี้อยู่ในขอบเขตมิให้เป็นการทรมาณร่างกาย และไม่มี ความมุ่งหมายที่จะบีบบังคับทรมาณร่างกายเพื่อให้จิตหลุดพ้นบริสุทธิ์ ข้อควรระวังต่าง ๆ เท่าที่มีในพระพุทธศาสนา มุ่งหมายเพียงเพื่อการฝึกความมีระเบียบวินัย การมีวินัยในตนเอง การรู้จักควบคุมบังคับจิตใจตนเอง เป็นการขัดเกลาในทางความประพฤติเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง และมีความละเอียดประณีตแห่งจิตใจและบุคลิกภาพ

๒.๔ พระสูตรที่สัมพันธ์กับอุทุมพริกสูตร

สำหรับประเด็นต่อไปก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาว่าในพระไตรปิฎกนั้นมีพระสูตรไหนบ้างที่มีเนื้อหาที่ตรงแสดงหลักการเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะบ้าง ซึ่งจากการศึกษาหาทั้งหมดจะพบว่าพระสูตรที่มีลักษณะคล้าย ๆ กับอุทุมพริกสูตรนั้นดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ แนวคิดเรื่องตบะที่ปรากฏในมหาสีหนาทสูตร

มหาสีหนาทสูตร แปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยการบั่นลือสีหนาท คำว่า การบั่นลือสีหนาท คือการกล่าวอย่างองอาจกล้าหาญตั้งพญาราชสีห์คำราม เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นพระพุทธานุญาตที่ประกาศท้าทายให้ผู้รู้สอสอบสวนได้^{๔๑} พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อเจลกัสสปะ (นักบวชเปลือย) ขณะประทับอยู่ ณ กัณณกถมฤคทายวัน เขตเมืองอุชฺฌยญา แคว้นโกศล ที่ตรัสพระสูตรนี้ เพราะอเจลกัสสปะทูลถามว่า จริงหรือไม่ที่มีผู้กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงคัดค้านและชี้โทษของผู้บำเพ็ญตบะทุกคนว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว โดยพบว่าในพระสูตรนี้มีการกล่าวถึงประเด็นเรื่องของการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

๑) การปฏิบัติธรรม (ตบะ) เป็นการฝึกควบคุมกิริยามารยาททางกาย วาจา ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ด้วยสำรวมระวังอิริยาบถต่าง ๆ ให้มีสติคอยกำกับควบคุมความรู้สึกชอบและชัง โดยเว้นอกุศลกรรม บำเพ็ญกุศลกรรมให้พร้อมมูลและรักษาบุญกุศลที่มีอยู่แล้วให้เจริญเพิ่มพูนยิ่งขึ้น ด้วยการสำรวมอินทรีย์ ควบคุมความรู้สึกที่เป็นปฏิริยาต่อการรับรู้ทางอายตนะต่าง ๆ ให้เป็นไปแต่ในทางดีงาม ถึงพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ มีความพอใจยินดีในปัจจุบัน ๔ ตามมีตามได้ ไม่โลภมาก ไม่ริษยาใคร และอบรมบ่มจิตใจด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น เช่น เสริมสร้างสติ สมาธิ วิริยะ เมตตา กรุณา เป็นต้น เพื่อนำจิตที่อบรมดีแล้ว ไปพัฒนาปัญญาต่อไป โดยเชื่อว่าปัญญาที่ได้รับ การพัฒนาจนถึงที่สุดแล้ว จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้ และจะบรรลุถึงจุดหมายได้ ก็

^{๔๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘๕/๑๖๒.

ด้วยการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีความเห็นชอบ ความดำริชอบ เป็นต้นนี้เท่านั้น

๒) จุดหมายของการปฏิบัติธรรม ในพระสูตรนี้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะนั้นมีจุดมุ่งหมายดังต่อไปนี้

(ก) ศีลสัมปทา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมความประพฤติทางกาย วาจา ให้มีระเบียบ วินัย มารยาทที่งดงาม มีการอยู่ร่วมกับผู้อื่นและในสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วยดี ให้เกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลายล้างกัน เป็นพื้นฐานแห่งการฝึกอบรมจิตใจต่อไป

(ข) จิตตสัมปทา ได้แก่ การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ สร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น เช่น เสริมสร้างสติ สมาธิ เมตตา กรุณา ศรัทธา ให้สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เหมาะแก่การใช้ความคิดพิจารณา เป็นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาต่อไป

(ค) ปัญญาสัมปทา ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งแทงตลอด มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันประจักษ์ชัดด้วยตนเอง จนจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ สันติ สว่าง ปลอดจากกิเลสอาสวะและความทุกข์^{๔๖}

นอกจากนั้นในพระสูตรนี้ยังกล่าวถึงประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะเอาไว้อีก ๒ ประเด็น คือ

(๑) ลักษณะของหรือผู้ปฏิบัติ นักบวชธรรม ได้แก่ สมณพราหมณ์ หรือภิกษุ คือ ต้องเป็นผู้มีเมตตาไมตรีจิต เป็นผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลาย เป็นพระอรหันต์ เป็นอิสระ สันติ สะอาด สว่างเพราะกิเลสอาสวะสิ้นไป ด้วยอำนาจแห่งกำลังจิต (เจโตวิมุตติ) ด้วยอำนาจแห่งกำลังปัญญา (ปัญญาวิมุตติ)

(๒) ลักษณะผู้ที่จะทำการเผยแผ่พระศาสนา คือ จะต้องเป็นผู้ละเว้นจากการกระทำที่เอียงสุดทั้งสองข้าง ถือทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ในข้อนี้สำหรับบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สมัครใจยอมเสียสละความสุขอย่างชาวบ้าน เพื่อมุ่งประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป ความประพฤติปฏิบัติก็ต้องอยู่ในขอบเขตของความพอเหมาะพอดี สมที่จะเป็นบุคคลตัวอย่างหรือผู้นำในการปฏิบัติธรรม เช่น มีความเป็นอยู่ทางด้านวัตถุคือปัจจัย ๔ แคพอดี คือพอสะดวกสบาย พอเกื้อกูลแก่สุขภาพในการดำเนินชีวิตที่งดงาม และแก่การปฏิบัติหน้าที่ของตน ไม่ใช่เพื่อโก้ ฟุ้งเฟ้อ พุ่มพวยหรูหรา โดยไม่ใส่ใจจิตใจถูกรบกวนด้วยสิ่งเหล่านี้ จะได้เอาเวลาความคิดและแรงงานมาอุทิศให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยเต็มที่ พยายามแก้ไข ปรับปรุงการทำงานให้ก้าวหน้า และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๓) วิธีปฏิบัติธรรม ในพระสูตรนี้เมื่ออเจลกัสสปะกราบพูลพระพุทธองค์ว่ามีการบำเพ็ญตบะหลายอย่างที่จัดเป็นสามัญคุณ (คุณสมบัติที่ทำให้เป็นสมณะ) และพรหมัญคุณ (คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพราหมณ์)ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าแม้จะบำเพ็ญตบะเหล่านั้นให้สมบูรณ์ ก็ชื่อว่าย่างห่างไกลจากสามัญคุณและพรหมัญคุณ เพราะยังขาดศีลสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยศีล) จิตตสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ) และปัญญาสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา) ซึ่งทรงถือว่าเป็นสามัญคุณ

^{๔๖} ที่.ส. (ไทย) ๙/๔๐๐/๑๓๐.

และพรหมัญคุณที่สูงส่ง ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยคุณอย่างนี้จึงจะเรียกว่า “สมณะ” ว่า “พราหมณ์” ได้จริง โดยคุณที่จะทำให้เป็นสมณะหรือพราหมณ์อย่างแท้จริงนั้นก็คือการปฏิบัติธรรมตามแนวทาง ๓ ประการดังต่อไปนี้

ก. ศิลสัมปทา คือ ได้แก่ การปฏิบัติชอบทางกาย คือ กายสุจริต ๓ ได้แก่ เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม วจีสุจริต ๔ ได้แก่ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ และมีสัมมาชีพ คือ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต เป็นต้น ซึ่งทรงแสดงไว้มากมาย แต่จะนำมากล่าวโดยย่อ คือ^{๔๓}

๑) จุลศีล ได้แก่

(๑) การไม่ฆ่าทำลายล้างชีวิตและสัตว์อื่น มีความละอายเกรงต่อบาป มีเมตตาการุณย์หวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์

(๒) ไม่ลักขโมยหรือถือเอาสินทรัพย์ของผู้อื่นโดยพลการ รับเอาแต่สิ่งที่เขาให้ เป็นผู้สะอาด

(๓) ไม่ประกอบกิจที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ บำเพ็ญพรหมจรรย์ เว้นจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน^{๔๔}

(๔) ไม่พูดปดมดเท็จ พูดคำจริงแท้ มีหลักฐานควรเชื่อได้ ไม่หลอกลวงโลก

(๕) ไม่พูดส่อเสียด ไม่ฟังข้างหนึ่งข้างใด แล้วนำไปบอกอีกข้าง เพื่อยุให้เขาแตกกัน แต่คอยสมานรอยร้าวและส่งเสริมความสามัคคีในหมู่คณะ

(๖) ไม่พูดหยาบ แต่ให้พูดจริงไว้โทษ ฟังเพราะ ขวนให้รัก กินใจ สุภาพอ่อนโยน เป็นที่ชื่นชอบของหมู่ชน

(๗) ไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดเหมาะแก่กาลเทศะ เป็นคำที่จริง อิงอรรถ ธรรม วินัย มีหลักอ้างอิง ประกอบด้วยประโยชน์^{๔๕}

(๘) ไม่ทำการพรากพิชคามและภุตคาม

(๙) ฉันทมือเดียว ไม่ฉันทนอกเวลา หรือเกินเวลาที่กำหนด

(๑๐) ไม่พ้อนรำ ชับ ประโคมดนตรี ดูการละเล่น ที่เป็นข้าศึกแก่กุศลธรรม

(๑๑) ไม่ตัด ประดับและตกแต่งกาย ด้วยดอกไม้ของหอมเครื่องทาผิว และไม่นั่งนอนบนที่นั่งนอนสูงใหญ่

(๑๒) ไม่รับเงิน ทอง พืช อาหารดิบ และเนื้อดิบ

(๑๓) ไม่รับสตรี เด็กหญิง ทาสชายหญิง แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา

และไร่นา

(๑๔) ไม่ประกอบการทำกรับใช้

^{๔๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๐/๑๗๑.

^{๔๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๘/๓.

^{๔๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๙/๔.

(๑๕) ไม่ซื้อขายโก่งด้วยตาชั่ง เครื่องวัดดวง ของปลอม และไม่รับสินบน
ล่อลวง ตลบตะแลง

(๑๖) ไม่ตัด ฆ่า จองจำ ตีชิง วิ่งราว ปล้น กรรโชก ดังนี้เป็นต้น^{๕๖}

๒. มัชฌิมศีล ได้แก่

(๑) ไม่พรากรพิชคามและภุตคาม คือ พืชเกิดแต่เง่า ลำต้น ผล ยอด และเกิด
แต่เมล็ด

(๒) ไม่บริโภคของที่สะสมไว้ เช่น ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน เครื่องหอมบำรุง
ผิว และอามิส

(๓) ไม่ดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศลธรรม เช่น ฟ้อน ขับ ร้อง ประโคม
มหรสพ รำ การเล่านิทาน เล่นกระบี่กระบอง ชนสัตว์ ชกมวย และดูการตรวจพลกระบวนทัพ
เป็นต้น^{๕๗}

(๔) ไม่เล่นพนันที่ตั้งของความประมาท เช่น หมากกรุก หมากเก็บ หมากไหว
โยนบ่วง ไม้หึ่ง กำทาย สกา เป่าใบไม้ โถน้อย หกคะเมน กังหัน ธนูน้อย เขียนทายและทายใจกัน
และเล่นเลียนผู้พิการ เป็นต้น

(๕) ใช้ที่นอนสูงใหญ่อย่างนี้ คือเตี้ยมีเท้าสูงเกินขนาด เตี้ยมีเท้าเป็นรูป
สัตว์ร้าย พรหมชนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะ ปลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาวย เครื่องลาดมีลายรูป
ดอกไม้ เครื่องลาดยัดขนุน เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายเช่นสีหะและเสือ เครื่องลาดขนแกะ
มีขน ๒ ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหม
ประดับรัตนะ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นางพื่อน ๑๖ คนร้ายรำได้ เครื่องลาดบนหลังช้าง เครื่อง
ลาดบนหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือ เครื่องลาดหนังชะมด เครื่องลาดมีเพดาน
เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

(๖) ไม่นั่งนอนที่สูงใหญ่ อันวิจิตรพิสดาร ที่ทำเป็นรูปสัตว์ ผ้าเครื่องใช้ไม้
สอยที่ทำด้วยขนหนังสัตว์ เงินทอง เป็นต้น และไม่ประดับตกแต่งกาย เช่น อบ นวด อาบน้ำหอม ส่อง
กระจก เขียนคิ้ว ทาปาก สวมเกี้ยว ใช้ไม้เท้า ดาบ ขรรค์ และร่ม เป็นต้น^{๕๘}

(๗) ไม่ทำดิรัจฉานกถา เช่น เรื่องพระราชา มหาอำมาตย์ โจร กองทัพ รบ
ภัยพิบัติ ความเจริญ และความเสื่อม เป็นต้น

(๘) ไม่กล่าวคำที่ทำให้ขัดแย้งกัน เช่น กล่าวว่า ท่านไม่รู้ทั่วธรรมวินัย ปฏิบัติ
ผิด พูดแต่สิ่งไร้สาระ เลอะเลือน ส่วนข้าพเจ้านั้นรู้จริง ปฏิบัติถูก พูดมีสาระ ความจำดี เป็นต้น

(๙) ไม่ประกอบการพูดทำการรับใช้พระราชา มหาอำมาตย์ กษัตริย์
พราหมณ์ คฤหบดี และพวกกุมารทั้งหลาย เป็นต้น

(๑๐) ไม่พูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม แทะเล็ม และแสวงหาลาภ
ด้วยลาภ^{๕๙}

^{๕๖} ที่.สี. (ไทย) ๙/๑๐/๔-๕.

^{๕๗} ที่.สี. (ไทย) ๙/๑๑-๑๓/๕-๖.

^{๕๘} ที่.สี. (ไทย) ๙/๑๔-๑๖/๖-๗.

^{๕๙} ที่.สี. (ไทย) ๙/๑๗-๒๐/๗-๘.

๓. มหาศีล ได้แก่

(๑) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทำนายทายทัก นิमितฝัน อุบาทว์ลักษณะต่าง ๆ รับทำพิธีกรรม เบิกแว่นเทียน ซัดเกลบ รำ ข้าวสาร เติมนาย น้ำมัน เสก เป่า บูชาไฟ และเป็นหมองู หมอยาพิษ หมอผีลงเลขยันต์คุ้มภัย เป็นต้น

(๒) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทายลักษณะสิ่งของต่าง ๆ มีแก้วมณี ผ้า ดาบ ศร อาวุธยุทธโศภรณ์ต่าง ๆ มีบุรุษสตรี เด็กหญิงชาย ทาสหญิงชาย มีช้าง ม้า โค กระบือ แพะ แกะ ไก่ เหี้ย และเนื้อทราย เป็นต้น

(๓) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ดูฤกษ์ยามยกทัพจับศึกว่า พระราชาจักยกพลประชิดหรือถอย จักชนะหรือพ่ายแพ้ด้วยเหตุนี้ ๆ เข้าศึกจักชนะหรือแพ้ด้วยเหตุนี้ ๆ

(๔) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น พยากรณ์ว่า จักมี จันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ อาทิตย์ ดาวนักษัตรเดินถูกและผิดทาง จักมี อุกกาบาต ดาวหาง แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวนักษัตร จักขึ้น จักตก มัวหมอง เหตุการณ์เหล่านี้ มีผลตีผลเสียอย่างนี้ ๆ ดังนี้ เป็นต้น

(๕) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น พยากรณ์ จักมีฝน แล้ง ข้าว ปลาอาหารสมบูรณ์ หรือจักขาดแคลน จักมีสุข ทุกข์ ภัย และโรคระบาด เป็นต้น

(๖) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ให้ฤกษ์มงคลหรืออัปมงคล ต่าง ๆ มีฤกษ์แต่งงาน เรียงหมอน หย่าร้าง เก็บและจ่ายทรัพย์ โชคดีและเคราะห์ร้าย และเป็น หมอขมังเวทย์ยาอาคมทำร้ายผู้อื่น หมอทรงเจ้าเข้าผี บวงสรวงพระอาทิตย์ พระพรหม เป็นต้น

(๗) ไม่เลี้ยงชีพในทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น ทำพิธีแก้บน ร่ายและ สอนมนต์ ขับผีป้องกันบ้านเรือน ทำพิธีปลุกเรือน บวงสรวงเจ้าที่ พนและรัตนมนต์ และรับเป็นหมอ ปูรงยาแก้โรคต่าง ๆ เป็นต้น

(๘) อินทรีย์สังวร คือ การสำรวมระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดี ยินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภูมิจิตใจ เพื่อมิให้กิเลส เข้าครอบงำจิตใจในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖

(๙) สติสัมปชัญญะ คือ การทำความรู้สึกตัวพร้อมในกิจ เช่น ยืน นั่ง นอน หลับ ตื่น กิน ดื่ม เคี้ยว พุด นิ่ง เป็นต้น ด้วยการควบคุมจิตใจไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง

(๑๐) สันโดษ คือ มีความยินดีพอใจด้วยปัจจัย ๔ คือ ฝ้านุ่ง ผ้าห่ม อาหาร ที่นั่ง ที่นอน และยา ตามมีตามได้ หรือการมีความสุขความพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพที่หามาได้ด้วย ความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน ไม่โลภ ไม่ริษยาใคร^{๕๐}

ข. จิตตสัมปทา คือ การฝึกอบรมจิตใจด้วยความเพียรพยายามที่จะละความ พง์เล็งอยากได้ของเขา การบอกร้าย ความหดหู่ซึมเซา ความฟุ้งซ่านและรำคาญ ความลังเล และ สร้างเสริมคุณธรรม มีเมตตา กรุณา สติ สมาธิ ศรัทธา ให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อให้จิตสะอาด ผ่องใส

^{๕๐} ที่.ส. (ไทย) ๙/๒๐-๒๗/๘-๑๐.

ปราศจากกิเลสและอุปกิเลส เป็นจิตที่อ่อน ตั้มนั่นแน่แน่ มั่นคงไม่สั่นคลอน เหมาะที่จะนำไปอบรม พัฒนาให้เกิดปัญญาต่อไป

ค. ปัญญาสัมปทา คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เช่น รู้เข้าใจชัดอย่างนี้ว่า ร่างกายรูปที่ประกอบด้วยมหาภูตรูปหรือธาตุ ๔ อาศัยบิดามารดาเกิด เจริญเติบโตขึ้นด้วยข้าวปลาอาหารและนมสด มีสภาพอ่อนแอ ต้องคอยประคบประคม ง่ายที่จะแตกทำลายกระจัดกระจายไป และวิญญาณของเราก็อาศัยเนื่องอยู่ในร่างกายนี้ น้อมนำไปสู่ วิปัสสนาญาณ มโนมยิทธิ อิทธิวิธี ทิพพโสต เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอัสวักขยญาณ อย่างหลังนี้เป็นจุดหมายสูงสุดทางศาสนา เพราะทำให้จิตเป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสาสวะและความทุกข์^{๕๑}

จากการกล่าวมาจะพบว่า ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสังขธรรมกับลัทธิอื่น หรือผู้ถือลัทธิอื่น พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงนำเอาข้อปัญหาที่เห็นแย้งกันมาถกเถียงกัน เพราะถือว่าเป็นการเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์ แต่จะทรงนำเอาข้อที่เข้ากันได้มากมาเปรียบเทียบกันว่า ใครปฏิบัติได้มากน้อยกว่ากัน ปฏิบัติครบถ้วนสมบูรณ์กว่ากัน เมื่อตกลงเปรียบเทียบและตัดสินกันเรียบร้อยแล้ว ก็เป็นอันยุติข้อปัญหานั้น และจะทรงนำเสนอสังขธรรมคำสอนของพระองค์ว่า ข้อปฏิบัติในพระศาสนานี้มีอยู่ หรือสังขธรรมความจริงนั้นมีอยู่ ถ้าบุคคลปฏิบัติตามแล้ว จักเห็นเอง จักรู้เอง และจะได้รับประโยชน์ตามควรแก่การปฏิบัติของตน พระพุทธเจ้าจะไม่ไปตัดสินใจให้เขา แต่จะทรงให้เขาเลือกตัดสินใจเอาเองว่าจะทำหรือไม่ทำ พระองค์จะเป็นเพียงผู้ชี้แนะเป็นทางกลาง ๆ ว่า ถ้าปฏิบัติตามนี้มีโทษอย่างนี้ ปฏิบัติตามนี้มีคุณประโยชน์อย่างนี้ เป็นต้น ดังนั้น การบำเพ็ญตบะหรือการฝึกอบรมสี่สัมปทา จิตสัมปทา และปัญญาสัมปทาตามหลักพระพุทธศาสนา จัดว่า เป็นการฝึกอบรมที่สมบูรณ์ที่สุด ตามหลักปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักปฏิบัติไว้ ดังพุทธพจน์ที่ทรงรับรองเรื่องนี้ว่า

ศีลอันประเสริฐยิ่งยวด มีประมาณเท่าใด เรายังไม่เห็นบุคคลผู้ทัดเทียมเราในศีลอันประเสริฐยิ่งยวดนั้นเลย ที่แท้เราผู้เดียวเท่านั้น เป็นผู้ยิ่งในศีลอันประเสริฐยิ่งยวดนั้น คือ อธิศีล, ตบะอันเป็นเครื่องกีดกันกิเลสอันประเสริฐยิ่งยวด มีประมาณเท่าใด เราไม่เห็นบุคคลผู้ทัดเทียมเราในปัญญาอันประเสริฐยิ่งยวดนั้น ที่แท้เราผู้เดียวเท่านั้น เป็นผู้ยิ่งในปัญญาอันประเสริฐยิ่งยวดนั้น คือ อธิปัญญา, วิมุตติอันประเสริฐยิ่งยวด มีประมาณเท่าใด เราไม่เห็นบุคคลผู้ทัดเทียมเราในวิมุตติอันประเสริฐยิ่งยวดนั้นเลย ที่แท้เราผู้เดียวเท่านั้น เป็นผู้ยิ่งในวิมุตติอันประเสริฐยิ่งยวดนั้น คือ อธิวิมุตติ^{๕๒}

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า ในพระสูตรนี้กล่าวถึงการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๓ ประการคือ สี่สัมปทา คือการรักษาศีล จิตสัมปทา คือ การรักษาจิต และปัญญาสัมปทา ก็คือการบ่มเพาะปัญญา โดยผู้ที่ปฏิบัติธรรมนั้นก็คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

^{๕๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๐/๑๗๑.

^{๕๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๒/๑๗๑.

๒.๔.๒ แนวคิดเรื่องตบะที่ปรากฏในมหาสังจกสูตร

มหาสังจกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสังจกะ นิครนถบุตร สูตรใหญ่ ชื่อนี้ ตั้งตามชื่อ บุคคลผู้ทูลถามปัญหาซึ่งเป็นคนเดียวกับในจุฬสังจกสูตร เนื่องจากพระสูตรนี้มีเนื้อหากว้างขวางกว่า จึงเรียกว่าสูตรใหญ่ (มหา) พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สังจกะ นิครนถบุตร หรือสังจก-นิครนถ ขณะประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เพื่อตอบปัญหาของสังจก-นิครนถ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวาสิกะ^{๕๓}

พระสูตรนี้เริ่มต้นจากการที่สังจกนิครนถ (ชื่อ โคตร คือ อัคคิเวสสนะ) ซึ่งเป็นนักบวช (ลัทธินิกาย) ถือว่าตนเป็นนักปราชญ์ เป็นนักไต่ถามที่ประชาชนยกย่องในความรู้ความสามารถในการ ไต่ตอบปัญหา เข้าวันหนึ่งก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่ป่ามหาวัน พุดจาปราศรัยหักทลายกันพอสมควรแล้ว เขาก็ทูลถามกับพระผู้มีพระภาคว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกกระทำการอบรม (ทรมาน) กายเป็นปรกตวิสัย แต่ไม่ได้อบรมจิตใจ ร่างกายเป็นทุกข์ทรมานด้วยประการต่าง ๆ เช่น แข็งขาขัดยอก หัวใจ จะวาย เลือดจกออกจากปาก จักเป็นบ้า จิตใจฟุ้งซ่านกระวนกระวาย จิตจึงตกอยู่ใต้อำนาจกาย ส่วน สมณพราหมณ์บางพวกกระทำการอบรมจิตใจเป็นปรกตวิสัย แต่ไม่ได้อบรมกาย จิตใจเป็นทุกข์ ทรมานด้วยประการต่าง ๆ เช่นเดียวกัน กายจึงตกอยู่ใต้อำนาจจิตใจ เขาคิดว่า บรรดาสาวก ของพระโคตม ก็กระทำการอบรมจิตใจเป็นปรกตวิสัยอย่างเดียว แต่ไม่ได้ทำการอบรมกายเลย ที่นี้ พระพุทธองค์ก็ตรัสถามถึงการอบรมกายตามที่เขาเข้าใจ^{๕๔}

เขาจึงทูลถึงท่านนันทะ วัจฉโคตร ท่านกิสะ สังกิจจโคตร และท่านมักขลิ โคศาล ที่ยึดถือ ปฏิบัติดังนี้

(๑) ลักษณะบำเพ็ญตบะและผู้ปฏิบัติตบะที่ไม่ชอบ คือ

- (๑) ถือการเปลือยกาย และไม่คำนึงถึงมารยาท
- (๒) ถือข้อกำหนดไม่ยอมรับประทานอาหารในกรณีต่าง ๆ เช่น ไม่รับประทานอาหารที่คนยืนคร่อม ธรณีประตุให้ หรือที่หญิงมีครรภ์ให้ เป็นต้น
- (๓) ถือการไม่กินปลาและเนื้อ ไม่ดื่มสุราเมรัยเครื่องดอง
- (๔) ถือจำนวนเรือนที่รับประทานอาหาร และจำนวนค่าของอาหารที่รับประทาน
- (๕) ถือกินอาหารที่เก็บค้างไว้ตามจำนวนวันที่กำหนด
- (๖) ถือกินอาหารเป็นอย่าง ๆ เช่น กินอย่างเดียว กินสองอย่าง เป็นต้น
- (๗) ถือกินอาหารตามวันที่กำหนด เช่น กินวันหนึ่ง เว้นเจ็ดวัน และสับห้าวัน เป็นต้น^{๕๕}

ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสถามถึงคนเหล่านี้ว่า พวกเขาดำรงชีวิตด้วยอาหารชนิดเดียว ตลอดเวลา หรือว่าบางครั้งก็กินอาหารชนิดอื่นด้วย เขาก็ทูลตามความจริงว่า บางครั้งท่านเหล่านี้ ก็บริโภค เคี้ยว กิน ดื่ม สิ่งของ อาหาร น้ำ ที่เป็นชนิดดี ๆ เพื่อคุ้มครองปกป้องบำรุงร่างกายให้มีกำลัง

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๔/๔๐๑.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๒.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๖/๔๐๒-๔๐๓.

วังชาสุขภาพสมบูรณ์ขึ้น พระพุทธองค์ตรัสว่า คนเหล่านั้นละการบำเพ็ญทุกกรกิริยาก่อน แล้วทำการบำรุงร่างกายตนเองในภายหลัง เป็นการแสดงให้เห็นว่า ร่างกายนี้มีทั้งความเจริญและความเสื่อม พวกเขาจึงต้องบำรุงรักษาคุ้มครองเอาไว้ ไม่ปล่อยให้เสื่อมโทรมลงไปตามการบำเพ็ญทุกกรกิริยาชนิดนั้น ๆ และจะถือว่าคนเหล่านั้นบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ตลอดเวลา ก็เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง^{๕๖}

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสถามถึงความเข้าใจของเขาเกี่ยวกับการอบรมจิตใจ หรือจิตตภาวนา หรือการพัฒนาจิตใจตามที่เขารู้ ที่เขาเข้าใจ และที่ได้สดับรับฟังมานั้นเป็นอย่างไร เขาเองไม่สามารถที่จะทูลตอบได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เขานั้นเป็นผู้บำเพ็ญทุกกรกิริยา (กายภาวนา) มาก่อน แต่กลับยังไม่รู้จักการอบรมกาย (กายภาวนา) ที่ถูกต้องในแบบแผนของอริยชนเลย แล้วเขาจะรู้จักการอบรมจิตใจ (จิตตภาวนา) ได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จงตั้งใจฟังว่า บุคคลผู้มีกายและจิตที่ยังมิได้อบรมนั้น จะเป็นคนเช่นไร ส่วนคนผู้มีกายและจิตที่ได้อบรมแล้ว จะเป็นคนเช่นไร คือ^{๕๗}

(๑) ผู้มีกายและจิตที่ยังมิได้อบรม คือ ยังไม่ได้พัฒนา เช่น ปุถุชนคนธรรมดา เมื่อประสบกับความ สุขความสบาย ก็ยินดีพอใจลุ่มหลงอยู่ในความสุขสบายนั้น แต่เมื่อประสบกับความทุกข์ทรมาน ก็เศร้าโศกเสียใจ พิโรธรำพัน คร่ำครวญทูลนทูลอยู่ด้วยความทุกข์นั้น สาเหตุเป็นเพราะกายและจิตยังมีได้อบรม จึงถือทั้งความสุขและความทุกข์ครอบงำจิตใจ

(๒) ผู้มีกายและจิตที่ได้อบรมแล้ว คือ ได้พัฒนาแล้ว เช่น อริยสาวกในพระศาสนา นี้ เมื่อประสบกับความ สุขความสบาย ก็ไม่พลอยยินดีพอใจกับความ สุขความสบายนั้นมากนัก เมื่อประสบกับความทุกข์ทรมาน ก็ไม่เศร้าโศกพิโรธรำพัน ไม่คร่ำครวญทูลนทูล ที่เป็นเช่นนี้ เพราะกายและจิตได้อบรมแล้ว หรือได้พัฒนาแล้ว ทั้งสุขและทุกข์จึงไม่อาจครอบงำจิตใจท่านได้

การสนทนากันในครั้ง นี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความนิยมชมชอบการบำเพ็ญตบะ ด้วยวิธีทรมานกายตนแบบต่าง ๆ ตามความถนัดของแต่ละคน และตามความเชื่อความเข้าใจของตนว่า การกระทำเช่นนี้จะนำผลดี มีผลสำเร็จ และบรรลุลจุดหมายของตน และก็เป็นที่น่าสังเกตว่า การบำเพ็ญตบะในสมัยนั้น บรรดานักบวชทั้งหลายทุก ๆ ลัทธิ มีความเชื่อว่ากายมีความสำคัญมากกว่าจิต จึงพากันมุ่งหมายที่จะควบคุมฝึกอบรมกายฝ่ายเดียว โดยเชื่อว่าเมื่อควบคุมกายได้แล้ว ก็ควบคุมจิตใจได้ด้วย จึงเป็นเหตุให้คนในสมัยนั้นมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีควบคุมฝึกหัดกายฝ่ายเดียว โดยขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการฝึกอบรมจิตใจที่แท้จริง เพราะฉะนั้น เมื่อพวกเขาเห็นพระพุทธองค์กับบรรดาสาวกปฏิบัติธรรมอยู่ ก็คิดเหมาเอาว่า เป็นพวกฝึกอบรมจิตฝ่ายเดียว (พวกจิตนิยม) ไม่สนใจฝึกอบรมกายด้วย แต่เมื่อเขาได้ฟังคำอธิบายแล้ว ก็มีความเชื่อมั่นว่า พระพุทธองค์มีการฝึกอบรมกายและจิตใจมาอย่างดีแล้ว ทั้งสุขและทุกข์จึงมีอาจครอบงำจิตใจของพระพุทธองค์

ครั้นเมื่อถึงตรงนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเล่าถึงการที่สุขและทุกข์ทั้ง ๒ อย่างนี้ มีอาจครอบงำพระองค์ได้ ก็เนื่องมาจากเมื่อสมัยออกบวชเป็นบรรพชิตใหม่ ๆ นั้น ได้ทรงไปศึกษาเล่าเรียนในสำนักของอาหารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร จนกระทั่งบรรลุสมาบัติที่ ๗ คือ อากิญจัญญายตนะ ในสำนักอาหารดาบส และสมาบัติที่ ๘ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ในสำนัก

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๗/๔๐๓.

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๘/๔๐๔.

ของท่านอุทกดาบส จบสิ้นภูมิรัฐภูมิธรรมของท่านอาจารย์ทั้งสอง มีความเชื่อ ความขยันหมั่นเพียร มีสติสัมปชัญญะ จิตใจที่แน่วแน่มั่นคง และมีความรู้ความสามารถและความเข้าใจเทียบเท่าอาจารย์ทั้งสอง ซึ่งอาจารย์ทั้งสองก็ยกย่องให้ปรากฏแก่ประชาชนโดยทั่วไป และชักชวนให้อยู่ด้วยเพื่อช่วยทำการเผยแผร์ลัทธิต่อไป แต่เพราะยังไม่พอใจในความรู้ที่ได้มา จึงลาอาจารย์ทั้งสองออกแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง เมื่อไปถึงตำบลอรุเวลาเสนาานิคมแล้ว เริ่มต้นบำเพ็ญความเพียรด้วยตนเอง แล้วเกิดแนวความคิด (อุปมา ๓ ข้อ) ขึ้น คือ^{๕๘}

(๑) สมณพราหมณ์ที่ยังส้องเสพ พอใจรักใคร่ หลงกระหายกระวนกระวายเพราะกาม และภายในจิตใจก็ยังต้องการกาม แม้จะบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ด้วยการทรมานร่างกายตนให้เจ็บปวดร้าวร้าวร้อนแรงแค่นั้นหรือไม่ก็ตาม ก็เป็นผู้ไม่ควรเพื่อรู้เห็นแจ้งชัดความจริงที่เป็นอริยะคุณไม้สด มียาง อยู่ในน้ำ ไม่อาจสีให้เกิดไฟ^{๕๙}

(๒) สมณพราหมณ์ที่เว้นจากเสพกามแล้ว แต่ยังไม่พอใจรักใคร่ หลงกระหายกระวนกระวายเพราะกาม และภายในจิตใจก็ยังต้องการกาม แม้จะบำเพ็ญอย่างหนัก ด้วยการทรมานกายตนให้เจ็บปวดร้อนแรงแข็งกล้าแค่นั้นหรือไม่ก็ตาม ก็เป็นผู้ไม่ควรเพื่อรู้เห็นแจ้งชัดความจริงที่เป็นอริยะคุณไม้สด มียางถึงอยู่บนบก ก็ไม่อาจสีให้เกิดไฟ^{๖๐}

(๓) สมณพราหมณ์ที่เว้นจากเสพกาม ทั้งละและระงับความพอใจรักใคร่ หลงกระหายกระวนกระวายเพราะกาม และภายในจิตใจก็ไม่ต้องการกาม แม้จะบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ด้วยการทรมานกายตน ให้เจ็บปวดร้าวร้าวร้อนแรงกล้าแค่นั้นหรือไม่ก็ตาม ก็เป็นผู้ควรเพื่อรู้เห็นแจ้งชัดความจริงที่เป็นอริยะ คุณไม้แห้งสนิทอยู่บนบก สามารถสีให้เกิดไฟ^{๖๑}

ในอุปมา ๓ ข้อนี้ เป็นการแสดงให้เห็นแนวความคิดของบรรดานักบวช หรือบรรดालัทธิศาสนา ที่ประพฤติปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายตามความเชื่อของตน การบำเพ็ญเพียรของคนในสมัยนั้น พวกแรกทั้งกายและใจยังส้องเสพ พอใจรักใคร่หลงใหลพล่านต้องการกามอยู่เสมอ และบำเพ็ญเพียรด้วยหวังจะได้ส้องเสพกามให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น สุขของเศรษฐีและพระราชา พวกที่สองไม่ส้องเสพกามก็จริง แต่ก็ยังพอใจรักใคร่หลงใหลพล่านต้องการกาม และภายในจิตใจยังต้องการกามอยู่ และบำเพ็ญเพียรด้วยหวังจะได้มานสุข และสุขในสวรรค์ ส่วนพวกที่สามไม่เสพกามทั้งกายและใจ แต่ส่วนลึกบำเพ็ญเพียรด้วยหวังจะได้รูปฌาน คือ พรหมโลก ซึ่งก็เป็นสุขแต่เป็นสุขที่ละเอียด เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การบำเพ็ญเพียรทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานั้น จุดประสงค์ใหญ่ก็ยังเป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อกามอยู่นั่นเอง และวิธีการบำเพ็ญก็จัดเข้าในจำพวกแบบเดียวกัน คือ การทรมานกายตนด้วยแบบต่าง ๆ เนื่องจากมีแนวความคิดดังที่ได้กล่าวมา เป็นเหตุทำให้พระองค์ทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ด้วยวิธีทรมานกายนานาประการ เช่น ด้วยการกดพื้นดินล้นปีบคั้นจิตให้เร่าร้อน ด้วยการฝีกอบรมณานที่ปราศจากลมปราณ กลั้นลมเข้าและออกตั้งแต่ทางจมูก ปาก หู ตามลำดับ จนในที่สุดกลั้นลมเข้าและออกทุกทาง และด้วยการลดอาหารลงเรื่อย ๆ จนในที่สุดลดอาหารอย่างตัดขาด

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๕ - ๔๐๖.

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๔/๔๑๐.

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๕/๔๑๐.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๖/๔๑๑.

ถือเป็นการบำเพ็ญเพียรที่รุนแรงที่สุด ได้รับทุกขุทรมานอย่างแสนสาหัสสาครรจ์ ก็ไม่ละเลิกความเพียรพยายามมีสติแน่วแน่กำกับควบคุมกายที่กระสับกระส่าย และความทุกข์เหล่านี้ ก็มีอาจครอบงำจิตใจของพระองค์ได้

ซึ่งแนวคิดดังกล่าวถือว่าการแสดงให้เห็นแนวคิดของสมัยนั้น ที่มีแนวความคิดเอียงสุดข้างใดข้างหนึ่งอยู่เสมอ เช่น คนพวกหนึ่ง ก็ดำเนินชีวิตที่ย่อหย่อนเกินไป เสาะแสวงหาแต่สิ่งปรนเปรอบำรุงบำเรอตน ด้วยการเสพบริโภควัตถุอย่างเดียว โดยมีแนวคิดที่ ต้องเสพต้องบริโภคให้มากที่สุดและดีที่สุด นั่นแหละคือความสุขของมนุษย์ ส่วนคนอีกพวกหนึ่ง คือ นักบวช ก็มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรด้วยการทรมานกายตนแบบต่าง ๆ ตั้งแต่ชนิดเบาสุดจนถึงชนิดรุนแรงที่สุด โดยมีแนวคิดที่ ความสุขนั้น ต้องเอาความทุกข์ไปแลกมา พวกเขาพากันมุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรอย่างเดียว โดยไม่สนใจสังคมภายนอก ซึ่งแนวคิดทั้งสองฝ่ายนี้ ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว ถือว่าเป็นแนวคิดที่ไม่ถูกต้อง ทรรศนะที่ถูกต้อง คือ ทางสายกลางด้วยการดำเนินชีวิตที่พอเหมาะพอควรแก่อัตภาพ ไม่ย่อหย่อนเกินไป และก็ไม่เคร่งเครียดเกินไป รักษาสุขภาพกายให้มีความสบาย ด้วยอาหารที่พอเหมาะแก่ความต้องการของร่างกาย ไม่มากไม่น้อยเกินไป ให้พ้อมีแรงและชีวิตดำรงอยู่ได้ แล้วจะได้นำเอาพลังงานเหล่านี้ไปฝึกอบรมจิตและพัฒนาสติปัญญาต่อไป ดังพุทธพจน์ว่า

อัคคิเวสสนะ เรานั้นมีความดำริว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตเสวยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ที่เกิดขึ้นเพราะความเพียร ทุกขเวทนานั้นอย่างยิ่งก็เพียงเท่านั้นไม่เกินกว่านี้ไป สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตเสวยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ที่เกิดขึ้นเพราะความเพียร ทุกขเวทนานั้นอย่างยิ่งก็เพียงเท่านั้นไม่เกินกว่านี้ไป สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันเสวยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ที่เกิดขึ้นเพราะความเพียร ทุกขเวทนานั้นอย่างยิ่งก็เพียงเท่านั้นไม่เกินกว่านี้ไปแต่เรายังมิได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ด้วยทุกกรกิริยาอันเฝ็ดร้อนนี้ จะพึงมีทางอื่นที่จะตรัสรู้บ้างไหม’

เราจึงมีความดำริว่า ‘เราจำได้อยู่ เมื่อคราวงานของท้าวสักกาธิบตีซึ่งเป็นพระราชบิดา เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว่าอันร่มเย็น ได้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ทางนั้นพึงเป็นทางแห่งการตรัสรู้หรือหนอ’ เรามีความรู้งั่งที่ตามระลึกด้วยสติว่า ‘ทางนั้นเป็นทางแห่งการตรัสรู้’ เราจึงมีความดำริว่า ‘เรากลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายหรือ’ เราก็ดำริว่า ‘เราไม่กลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายเลย’ ^{๖๒}

(๒) ลักษณะบำเพ็ญตบะและผู้ปฏิบัติธรรมที่ชอบ

จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการกระทำที่ตั้งอยู่บนหลักแห่งความเป็นจริงของชีวิตที่ประกอบเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายกายและฝ่ายจิต ถ้าทั้งสองฝ่ายขาดความสมดุลกัน เช่น ขณะจิตใจเข้มแข็ง แต่ร่างกายอ่อนแอ การปฏิบัติธรรมก็ไม่ประสบความสำเร็จ

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๑/๔๑๕-๔๑๖.

เช่นเดียวกันขณะที่ร่างกายแข็งแรง แต่จิตใจกลับอ่อนแอ การปฏิบัติธรรมก็ล้มเหลวเช่นกัน เพราะฉะนั้น หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางโดยไม่ให้เอียงสุดข้างใดข้างหนึ่ง จึงจะได้ดุลยภาพกัน คือ ฝ่ายกายก็แข็งแรงด้วยการบริโภคอาหารให้พอเหมาะแก่ความต้องการของร่างกายไม่มากและน้อยเกินไป เพื่อมีเรี่ยวแรงที่จะปฏิบัติหน้าที่ต่อไป ฝ่ายจิตก็เข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ ด้วยได้รับการอบรมจนสั่งดีจากกามและอกุศลธรรม (บรรลุมานสมบัติ) เป็นจิตที่สะอาดปราศจากกิเลสและอุปกิเลส เป็นจิตที่อ่อน เหมาะแก่การนำไปอบรมพัฒนาปัญญาต่อไป คือ^{๖๓}

(๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณระลึกชาติก่อน ๆ ได้เป็นอันมาก ว่าเคยเกิดอยู่อาศัยมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร เป็นต้น^{๖๔}

(๒) จตุปปตญาณ หรือ ทิพยจักขุ คือ ญาณมองเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติและกำลังเกิดเห็นและรู้ชัดที่สัตว์ตีแล้ว ตกทุกข์ได้คือนั้น ย่อมเป็นไปตามกรรม^{๖๕}

(๓) อาสวักขยญาณ หรือ ญาณรู้ชัดว่าหมดอาสวะแล้ว คือ รู้จักชัดประจักษ์ตามเป็นจริงว่านี่ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และเหล่านี้้อาสวะ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากบรรดาอาสวะ มีญาณรู้ชัดว่า หลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว บำเพ็ญพรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ควรทำ ๆ เรียบร้อยแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้มีไม่ได้^{๖๖}

จะเห็นได้ว่า การฝึกอบรมจิตใจในแนวคิดของพระพุทธศาสนา วัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้จิตใจสงบสั่งดีจากกาม คือ เจตสิกอันเศร้าหมอง ที่ชักให้ใคร ให้รัก ให้อยากได้ ได้แก่ ราคะ โลภะ อิจฉา เป็นต้น และวัตถุอันน่าใคร่ (กามคุณ ๕) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย ที่น่าใคร่ น่าพอใจ และสงบสั่งดีจากอกุศลธรรม คือ ธรรมที่ชั่ว ฝ่ายชั่วทั้งหลาย ด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นภายในจิตใจ เช่น สร้างเสริมสติ สมาธิ ความอึดใจ ความสุขใจ เป็นต้น เพื่อให้จิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ สะอาด ผ่องใส อ่อนเหมาะแก่การนำไปพัฒนาปัญญา ให้มีญาณเพื่อกำจัดอวิชชา คือ ความมืดบอดที่ครอบงำจิตใจสัตว์โลกทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ว่า

อัคคิเวสสนะ เราบรรลุมัชฌิมาที่ ๓ นี้ในปัจจุบันยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว อวิชชาที่เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้^{๖๗}

การปฏิบัติธรรมตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลางที่ไม่เอียงสุดข้างใดข้างหนึ่ง โดยถือว่าทั้งร่างกายและจิตใจจะต้องเกื้อหนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพราะถ้าวร่างกายของเราอ่อนแอ เนื่องจากขาดการดูแลบำรุงรักษาด้วยปัจจัย ๔ ตามควรแก่การดำรงชีวิตแล้ว การปฏิบัติธรรมก็ยากที่จะประสบกับความสำเร็จ แต่ถ้าจิตใจเคร่งเครียดเกินไป เนื่องจากการปฏิบัติหนัก ก็เป็นเหตุทำให้จิตใจไม่สงบเช่นเดียวกัน การปฏิบัติธรรมใน

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๓/๔๑๖.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๔/๔๑๗.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๕/๔๑๗.

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๖/๔๑๗-๔๑๘.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๖/๔๑๘.

พระพุทธศาสนา จึงมุ่งเน้นที่การชำระจิตใจให้สงบสัจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วทำการอบรมจิตใจด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป เช่น สร้างเสริมสติ สมาธิ วิริยะ ความอึดใจ ความสงบสุขภายในจิตใจ เมตตา กรุณา ปัญญา เป็นต้น เพื่อให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาดจากกิเลสและอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่การทำงาน เหมาะที่จะนำไปอบรมพัฒนาปัญญา เพื่อให้เกิดญาณต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ให้จิตใจอยู่เหนือสุขและทุกข์ จะเห็นได้ว่า แนวคิด การปฏิบัติ และจุดหมายของพระพุทธศาสนานั้น แตกต่างจากลัทธิอื่น

อนึ่ง จะพบว่าสังกนิครนถ์นั้น แม้จะยอมรับในความรู้ ความสามารถ และความตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งชื่นชมยินดีเลื่อมใสในพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง แต่ก็เป็นที่น่าแปลกใจว่า เขาไม่ยอมรับนำไปปฏิบัติตาม เพียงแต่ชื่นชมด้วยวาจาก็เท่านั้นเอง ข้อนี้อาจจะเป็นทิวฏฐิตะความถือตัวหัวรั้นของนักบวชสมัยนั้น ก็อาจเป็นไปได้ เพราะแม้จะยอมรับแนวคิดของลัทธิอื่นว่าดีกว่า แต่ก็ยังติดยึดอยู่ในลัทธิเดิมของตน และไม่ยอมทำตามลัทธิอื่นทั้งที่ตนเห็นว่าดีกว่าลัทธิเดิมของตน ดังเช่นสังกนิครนถ์นี้ เป็นตัวอย่างในเรื่องเหล่านี้ เป็นต้น

(๓) **ลักษณะทั่วไปการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา** สำหรับการบำเพ็ญตบะที่ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ เมื่อพระพุทธองค์ประชุมสงฆ์ครั้งแรกในพระพุทธศาสนา มี ๑๒๕๐ รูป เรียกการประชุมนี้ว่า จาตุรงคสันนิบาต สมัยนั้นทรงตรัสเรื่องตบะมีพระพุทธพจน์ดังนี้ว่า

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๖๘}

ซึ่งพระพุทธพจน์นั้นแสดงถึงลักษณะการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนาว่า ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง หมายถึง ชั้นดีความอดทน ความเข้มแข็งทนทานที่ทำให้ดำรงตนอยู่ในมรรคาอันนำไปสู่จุดหมายของตนอย่างแน่วแน่มั่นคง สามารถฟันฝ่าอุปสรรคสิ่งกีดขวางทุกอย่างไปได้จนบรรลุถึงความสำเร็จ ความอดทนในที่นี้ หมายถึง ความทนทานต่อสิ่งที่เข้ามากระทบกระทั่งทางกาย ได้แก่ ธรรมชาติ มีสายลมแสงแดด และทุกขเวทนา มีความเจ็บปวดต่าง ๆ และกระทบกระทั่งทางจิตใจ ได้แก่ วาจาเสียดแทงจากผู้อื่น เป็นต้น

เนื่องจากการบำเพ็ญตบะของนักบวชสมัยโบราณนั้น บำเพ็ญตบะโดยการทรมานร่างกาย เพราะเข้าใจว่าร่างกายนี้เป็นศูนย์รวมของความอยาก เช่น ประเดี้ยวอยากนั้น เดี้ยวอยากนี้ ทำให้คนเราต้องปรนเปรอบำรุงบำเรอมันอยู่เรื่อย ยิ่งปรนเปรอตามอยาก กิเลสตัณหาก็ยิ่งหนาแน่นเพิ่มพูนเฟื่องฟู จึงต้องกัดต้องข่มทรมานมันเสียไม่ให้กิเลสกำเริบ บางทีก็เข้าใจว่า เมื่อกัดข่มทรมาน

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕/๙๐-๙๑.

ตนเองแล้วจะเกิดพลังอำนาจไปบีบบังคับเทพเจ้าให้โปรดปรานตนและยอมตามใจตน จึงเอาร่างกายไปเพียรพยายามทำในสิ่งที่ทำได้ยาก เช่น ยืนขาเดียว นอนบนหนาม แขน้ำในฤดูหนาว ยืนตากแดด กลางฤดูร้อนตลอดวัน กลั่นลมหายใจ อดข้าว อดอาหารต่าง ๆ เป็นต้น พวกเขาถือว่า การกระทำ ความเพียรพยายามเหล่านี้ เป็นการเผาผลาญกิเลสและทำให้กิเลสเหือดแห้งไปได้

พระพุทธเจ้าทรงทดสอบแล้วถึง ๖ ปี และทรงเห็นว่า นี่มีใช้ทางที่ถูกต้อง พระองค์ตรัสทำความเข้าใจใหม่ว่า การเผาผลาญกิเลส หรือการทำกิเลสให้เหือดแห้งไปนั้น ไม่ใช่จะสำเร็จด้วยการบำเพ็ญตบะแบบทรมาณร่างกายให้เดือดร้อนอย่างนั้น แต่ตบะที่ถูกต้องนั้นอยู่ที่ชั้นศีลธรรม คือ ความอดทน ความอดทนนั้น หมายถึง ความทนทานต่อสิ่งที่เข้ามากระทบกระทั่ง กระทบกระทั่งกายก็มี เช่น ความลำบากตรากตรำต่าง ๆ ความร้อน ความหนาว สายลมแสงแดดต่าง ๆ เป็นเรื่องที่จะทำให้เกิดความเดือดร้อน กระทบกระทั่งใจก็มี เช่น วาจาเสียดสีทิ่มแทงของผู้อื่น คำกล่าวที่เข้ามากระทบกระทั่งใจ ความลบหลู่ดูแคลนหมิ่นประมาทอะไรต่าง ๆ จะต้องมีความอดทน หรือมีความทนทานต่อสิ่งเหล่านี้

แต่ความอดทน หรือความทนทานนั้นจะต้องมีเป้าหมาย ไม่ใช่ว่าอดทน หรือทนทานไปเปล่า ๆ อย่างไรก็ดี เช่น ร้อนแดด หิวกระหาย เจ็บไข้ เป็นต้น ก็ทนได้ ทนไปเฉย ๆ ก็คงไม่ได้อะไร ขึ้นมามากมายนัก นอกจากจะไม่เอะอะโวยวาย ไม่ทะเลาะวิวาทกัน ไม่มีเรื่องเดือดร้อนบานปลาย บางทีก็กลายเป็นโทษ เช่น ทนแดด ทนกระหายจนกลายเป็นป่วยไข้ ก็เป็นการทรมาณตนให้ลำบากเปล่าอีกแบบหนึ่งนั่นเอง

ฉะนั้น ความอดทนที่จะมีความหมายที่แท้จริง ก็หมายถึงว่าเรามีเป้าหมาย หรือมีทางดำเนินชีวิตของเรา เช่น เราดำเนินชีวิตด้วยความเข้าใจในมรรคที่เรียกว่า อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น เราดำเนินชีวิตแน่วแน่ในแนวทางของเรา เพื่อจุดหมายที่เรามุ่งประสงค์อย่างแท้จริง เรามีความอดทนทนทานกับสิ่งที่มากระทบกระทั่งยั่วยุ้ยั่วยวน ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อถอย ไม่หยุดเลิกเสียกลางคัน มุ่งมั่นไม่หันเหออกจากทาง ทำให้สามารถดำเนินไปในแนวทางของเราได้จนกระทั่งบรรลุถึงเป้าหมาย

(๔) ลักษณะเป้าหมายของตบะ ในการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนานั้น มีเป้าหมายอยู่ที่พระนิพพานดังปรากฏในคำว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม”^{๒๙} ข้อนี้ตรัสแสดงให้เห็นถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาว่าคืออะไร เพราะว่าหลักการที่สำคัญของศาสนาก็คือว่า เมื่อเราจะเดินไปนั้น เราจะต้องรู้จุดหมายของเรา พระพุทธศาสนาที่เรานับถือนี้ มีอะไรเป็นจุดหมาย เราต้องรู้ต้องเข้าใจ ถ้าเราไม่รู้ไม่เข้าใจก็จะมีปฏิบัติที่เลื่อนลอยไร้จุดหมาย บางทีก็อาจจะมลาย ในโอวาทปาฏิโมกข์ข้อนี้ตรัสไว้ชัดเลยว่า จุดหมายของพระพุทธศาสนาได้แก่พระนิพพาน เพราะถ้าเราไม่รู้ไม่เข้าใจจริงแล้ว อาจจะไขว้เขวไป เช่น บางทีก็เข้าใจว่าสวรรค์นั้นแหละคือ จุดหมายของพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ยืนอยู่ในจุดหมายนี้แล้ว มีทางเขวได้ง่าย สวรรค์เป็นได้เพียงส่วนหนึ่งในทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เราจะบรรลุสวรรค์ด้วยการบำเพ็ญทาน บำเพ็ญกุศลธรรม แต่จะต้องเข้าใจว่าสวรรค์นั้นยังไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริงในทางพระพุทธศาสนา เราอาจเอาสวรรค์เป็น

^{๒๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๙๐.

ที่พักพิง หรือทางผ่านระหว่างทางก็ได้ แต่ถ้ามีเมล็ดที่พักนี้ อาจทำให้เราชักช้า หรือถึงกับหลงทางพลัดออกจากทาง สูญเสียอิสรภาพลี้มัจจุรณาไปเลย

จุดหมายที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาได้แก่พระนิพพาน คือ ความมีจิตใจเบิกบาน บริสุทธิ์ผ่องใส ปลอดภัยจากกิเลส ดับกิเลสทั้งหลายได้ พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ไม่มีความทุกข์ความเดือดร้อนเข้ามาบีบคั้น เข้ามารบกวนจิตใจของเราได้ เรียกว่ามีจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ มีโลกธรรมคือภาวะที่เรียกว่า พระนิพพาน ทำจิตใจของเราให้สงบเบิกบานผ่องใสตลอดทุกเวลา ตั้งแต่ระดับง่าย ๆ คือ ดับกิเลสได้ชั่วคราว ปราศจากโลก โกรธ หลง ก็ทำให้จิตใจของเราไม่มีความเศร้าหมอง ไม่มีกิเลสรบกวน จนกระทั่งขั้นสุดท้ายเป็นสมุจเฉตพหุหน คือ ละกิเลสได้โดยสมบูรณ์ เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ที่มีจิตใจสงบ เบิกบาน ผ่องใส ตลอดเวลา ปราศจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ เรียกว่า บรรลุความเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลสความทุกข์ทั้งปวง

(๕) ลักษณะของนักบวช เป็นลักษณะของนักบวชหรือชาวพุทธในพระพุทธศาสนาที่จะต้องมียกคือ การเป็นคนที่ไม่ทำร้ายหรือไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ”^{๗๐} ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของนักบวชในพระพุทธศาสนาว่านักบวชตามความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร เนื่องจากนักบวชเป็นที่ปรากฏชัดเจนของศาสนา เวลาคนมองศาสนา เขามักจะมองที่นักบวชก่อน พอมองนักบวชแล้วก็มองไปที่วัด แต่วัดถ้าไม่มีพระหรือนักบวชก็ไม่มีความหมาย พระหรือนักบวชนี้แหละเป็นหลักสำคัญของศาสนา และเป็นลักษณะที่ปรากฏให้เห็นชัด

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงลักษณะของนักบวช หรือบรรพชิต หรือผู้ที่เป็นสมณะในพระพุทธศาสนาว่าได้แก่ ผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ปราศจากการทำร้ายผู้อื่น เป็นผู้สงบระงับจากกิเลส หรือสงบจากการเบียดเบียน เป็นผู้เว้นจากบาป อันนี้เป็นลักษณะของนักบวชตามความหมายในพระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยก่อนนั้นอาจจะไม่เข้าใจกันอย่างไร ลักษณะของนักบวชอย่างเช่นในพุทธกาล คนจำนวนมากก็จะมองไปที่การบำเพ็ญตบะโดยเข้าใจว่าถ้าเป็นนักบวชแล้วหรือเป็นสมณะแล้วต้องบำเพ็ญตบะทรมาณร่างกายของตนให้ลำบาก เป็นต้น หรืออาจมีความหมายว่า จะต้องไปบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า ไปเป็นฤๅษีหมึนกินผักผลไม้ไม่ยุ่งเกี่ยวกับผู้คนในสังคม ซึ่งผู้คนจำนวนมากก็มักจะติดอยู่ที่รูปแบบ หรือลักษณะภายนอก ได้แก่ ที่เครื่องแต่งกาย ผ่านุ่งห่ม เช่น การนุ่งห่มเสื่อ การนุ่งมวยผมเป็นชฎาอย่างพวกนักบวชชฎิล เป็นต้น และอาการกิริยาที่ประพฤติกปฏิบัติวัตร หรือการบำเพ็ญตบะแบบต่าง ๆ ว่าเป็นนักบวช พระพุทธเจ้าตรัสว่า อันนั้นไม่ใช่ความหมายของสมณะหรือบรรพชิตที่แท้จริง

(๖) หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา คือ หลักการในการปฏิบัติหรือเกณฑ์ในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะของการเป็นชาวพุทธที่ดีหรือมาตรวัดที่ชาวพุทธจะต้องทำก็คือ

- (๑) การไม่ทำความชั่วทั้งปวง หรือการไม่ทำบาปทั้งปวง
- (๒) การบำเพ็ญกุศล คือความดีให้ถึงพร้อม

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๙๐.

(๓) การทำจิตใจของตนให้ผ่องใสบริสุทธิ์^{๗๑}

และทรงเน้นว่าคำสอนเหล่านี้แหละเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย นี่เป็นการแสดงหลักปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา สรุปย่อลงเพียง ๓ ข้อนี้ คือ ไม่ทำชั่ว ทำดี และทำจิตใจให้ผ่องใส

อนึ่ง การแสดงหลักปฏิบัติทั้งหมดนี้ สำหรับให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปสามารถยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ คือเป็นตัวหลักปฏิบัติที่พระสงฆ์จะนำไปสอนประชาชนให้ยึดถือปฏิบัติตาม และก็เป็นข้อที่น่าสังเกตว่า การสอนให้เว้นจากความชั่ว คือ ไม่ทำชั่ว ให้ทำความดี และทำจิตใจให้ผ่องใส ท่านบอกว่า เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์นี้เท่านั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงสอนอย่างเดียวกันนี้

(๗) แนวทางหรือปฏิปทาของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา สำหรับข้อสุดท้ายของการแสดงโอวาทปาติโมกข์ก็คือ การแสดงหลักการของนักเผยแผ่ที่ดีว่านักเผยแผ่ที่ดีจะต้องทำก็คือ

- (๑) การไม่กล่าวร้าย หรือให้ร้ายผู้อื่น หรือลัทธิอื่น
- (๒) การไม่ทำร้าย หรือเบียดเบียนผู้อื่น หรือลัทธิอื่น
- (๓) ความสำรวมในปาฏิโมกข์
- (๔) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในภัตตาหาร
- (๕) การนอนนั่งในที่สงัด หรือที่นั่งที่นอนอันสงัด
- (๖) การประกอบความเพียรในอธิจิต หรือการฝึกฝนพัฒนาจิตใจของตน^{๗๒}

และทั้งหมดนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรที่จะปฏิบัติตามปฏิปทา หรือข้อปฏิบัติ คือ

ประการแรก ไม่กล่าวร้าย ไม่ให้ร้ายใคร มุ่งแสดงแต่คำสอน แต่หลักความจริง ไม่พูดกล่าวร้ายติเตียน หรือใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น หรือลัทธิอื่น

ประการที่สอง ไม่ทำร้าย เมื่อเป็นนักบวช เป็นบรรพชิตในธรรมะพระพุทธศาสนา ก็แปลว่าผู้ไม่ทำร้าย ผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นอยู่แล้ว ยิ่งในการเผยแผ่หลักธรรมความจริงก็ยังไม่ควรทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น หรือลัทธิอื่น

ประการที่สาม สำรวมในปาฏิโมกข์ คือสำรวมระวังกวดขันตนเองประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องในข้อปฏิบัตินั้น ๆ เพราะผู้ที่สั่งสอนเขาก็ต้องถือว่าเป็นผู้นำในศาสนา เมื่อตนเป็นผู้นำคนอื่นก็ควรจะรักษาหลักการให้ถูกต้องด้วย โดยต้องระวังคนกวดขันตนและควบคุมตนให้อยู่ในหลักการโดยเคร่งครัด ทั้งในส่วนที่เป็นหลักคำสอน ทั้งในส่วนที่เป็นหลักระเบียบวินัย

ประการที่สี่ เป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคภัตตาหาร ข้อนี้ถือว่าเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งสำหรับบรรพชิตหรือนักบวช เพราะว่าพระสงฆ์หรือนักบวชเป็นผู้มีอาชีวะ หรือการเลี้ยงชีพเนื่อง

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๙๐.

^{๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๑; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๙๑.

ด้วยผู้อื่น หมายความว่า ไม่ได้ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่ญาติโยมเขาถวาย และกว่าญาติโยมจะได้ปัจจัย ๔ มากก็ลำบากยากเย็นมาก แถมยังมาจัดแบ่งถวายให้นักบวชอีก ฉะนั้น พระสงฆ์หรือนักบวชจึงไม่ควรจะจุกจิกจู้จี้ หรือปรนเปรอเอาใจตนเองในเรื่องอาหารมากนัก ควรทำตนให้เขาเลี้ยงง่าย

ประการที่ห้า บำเพ็ญเพียรประกอบในอธิจิต คือ การฝึกฝนพัฒนาจิตใจตนเอง ซึ่งเป็นหลักสำคัญของพระสงฆ์หรือสมณะ หลักสำคัญจึงอยู่ที่การฝึกจิต สำหรับชาวบ้านอาจจะยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางกายมาก เช่น วนวายในการประกอบอาชีพ มีภาระในเรื่องสังคม ในเรื่องครอบครัว เป็นต้น แต่พระสงฆ์หรือบรรพชิตนั้นได้สละวันจากสิ่งเหล่านั้นมาแล้ว มุ่งเน้นการบำเพ็ญเพียรทางด้านจิตใจ ฝึกฝนพัฒนาจิตใจของตนเองให้ก้าวหน้าในธรรม เพื่อเข้าสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมสูงสุด และถือว่าบรรลุจุดหมายที่เป็นประโยชน์สูงสุด

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นจะพบว่า แนวคิดเรื่องตบะในทางพระพุทธศาสนานั้นมีปรากฏในโอวาทปาติโมกข์ชัดเจนที่สุด เพราะเป็นการแสดงว่ามีตบะในหลักการทางพระพุทธศาสนาก็คือ ความอดทน มีผลของความอดทนคือพระนิพพาน มีข้อควรทำก็คือการบำเพ็ญตบะนั้นไม่ควรมีการทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่นเพราะการบำเพ็ญตบะนั้น ซึ่งกรอบแนวคิดนี้ถือว่าชัดเจนที่สุด ในเรื่องของการแสดงจุดยืนหรือความหมายของคำว่าตบะในพระพุทธศาสนา ส่วนพระสูตรอื่นเป็นการนำเอาหลักโอวาทปาติโมกข์นี้ไปขยายความเท่านั้น

๒.๔.๓ แนวคิดเรื่องตบะที่ปรากฏในมงคลสูตร และอรรถกถามงคลสูตร

สำหรับมงคลสูตรนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ เป็นพระสูตรที่สั้น ๆ หรือพระสูตรเล็กน้อย ดังนั้น จึงถูกจัดไว้ในหมวดขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ คือ หมวดเล็กน้อยมีทั้งหมด ๑๒ พระคาถา โดยมงคลสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงสิ่งที่เป็นมงคลที่ชาวพุทธควรทราบ โดยคำว่า มงคลนั้น หมายถึง เหตุแห่งการถึงความเจริญแห่งสมบัติทั้งปวง อันหมายถึง ย่อมบรรลุความสำเร็จและความเจริญ^{๗๓} หรือหมายถึง เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ หรือ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี, ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ^{๗๔}

ในมงคลสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นข้อความยาวพอสมควร คือ มีประมาณ ๑๒ พระคาถา ซึ่งจะยึดถือเป็นแนวความคิดและหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน กล่าวคือ หลักการคบค้าสมาคมกับผู้คน การทำบุญให้ทาน การตอบแทนคุณบิดามารดา การมีระเบียบวินัย มีเมตตา กรุณา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นต้น ถือเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นเกณฑ์มาตรฐานในการดำเนินชีวิตและร่วมสร้างสังคมให้ตั้งงามมีความสุข ความเจริญ ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานจนถึงจุดหมายสูงสุดในชีวิต

^{๗๓} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มงคลคถาที่ปณี ภาษาไทย ภาค ๑. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๒๙๔.

แต่ในที่นี้จะขอนำมากล่าวเฉพาะที่เห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับแนวความคิดเรื่องตะบะ โดยเฉพาะคาถาที่ ๑๐ ที่ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญตะบะอยู่ด้วย ดังข้อความว่า “การเผาผลาญบาป (ตะบะ) การประพฤติพรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ การทำนิพพานให้แจ้ง นี่เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๗๕}

ในคาถาที่ ๑๐ นี้ ถ้าว่าโดยความเป็นจริงแล้ว ก็ถือว่าเป็นข้อความที่กล่าวครอบคลุมหลักพระพุทธศาสนาไว้ทั้งหมด เช่น การบำเพ็ญตะบะ ก็จัดเป็นการกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา การประพฤติพรหมจรรย์ จัดเป็นการกล่าวถึงหลักปฏิบัติของนักบวชและของคฤหัสถ์ทั่ว ๆ ไป การเห็นอริยสัจ ก็จัดเป็นการกล่าวถึงปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่จุดหมาย และการกระทำพระนิพพานให้แจ้งชัด จัดเป็นการกล่าวถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งเราจะเข้าใจในข้อความในคาถาที่ ๑๐ นี้ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อเราไปดูคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ที่พระอรรถกถาจารย์ท่านได้อธิบายขยายความถึงลักษณะทั่วไป หลักของผู้ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติ และจุดหมายของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก โดยการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนานั้นจะมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ^{๗๖}

(๑) การบำเพ็ญตะบะ สำหรับลักษณะการบำเพ็ญตะบะนอกพระพุทธศาสนานั้น จะพบว่าการพยายามทรมาณกาย ด้วยวิธีการทรมาณตนแบบต่าง ๆ เช่น นั่งอย่างเดียว ยืนอย่างเดียว เดินเขย่งเท้า นอนบนหนาม ย่างหรือปมกายบนถ่านเพลิง เป็นต้น ส่วนลักษณะการบำเพ็ญตะบะนอกพระพุทธศาสนานั้นจะมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

(๑) การสำรวมอินทรีย์ (หรืออินทรีย์สังวร) ได้แก่ การสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดีในร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โภกฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ หรือระวังไม่ให้กิเลสครอบงำจิตใจในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖ จึงได้ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญตะบะ เพราะเป็นคุณธรรมที่สามารถกำจัดหรือเผาทำลายอกุศลเจตสิกธรรม มีอภิขมา และโทมนัส เป็นต้น^{๗๗}

(๒) ความเพียร (หรือวิริยะ) ความเพียรในที่นี้จะได้อธิบายได้แก่ ความเพียรที่จะละความชั่ว และประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม หรือความพยายามที่จะทำกิจการงาน โดยไม่ท้อถอยต่ออุปสรรค มีความมุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงจุดหมายที่ตั้งไว้ ดังข้อความว่า “วิริยะหรือความเพียร ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญตะบะ เพราะสามารถกำจัดความเกียจคร้านเสียได้”^{๗๘}

(๓) เป้าหมายของการบำเพ็ญตะบะในพระพุทธศาสนา มิได้อยู่ที่ทรัพย์สมบัติ อิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจ ราชศักดิ์ หรือสวรรค์ อย่างลัทธิหรือศาสนาอื่นที่บำเพ็ญตะบะด้วยการทรมาณตนเพื่อหวังสิ่งตอบแทน โดยเชื่อว่าเมื่อกระทำเช่นนั้นแล้วเทพเจ้าจะพึงพอใจ และประทานรางวัลให้ตามสมควรแก่การกระทำ หรือเชื่อว่าทรมาณตนแล้วทำให้กิเลสเหือดแห้งไป จึงพากันบำเพ็ญตะบะด้วยการทรมาณตนแบบต่าง ๆ เพื่อหวังว่าจะนำไปสู่จุดหมายปลายทางของศาสนา แต่การบำเพ็ญตะบะในพระพุทธศาสนา จุดหมายอยู่ที่การกำจัดกิเลสภายในจิตใจของเรา ที่คอยกักร้อนจิตใจหรือทำจิตใจ

^{๗๕} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๘, พ.ส. (ไทย) ๒๕/๒๗๐/๕๖๓.

^{๗๖} พ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๒ - ๑๓๓.

^{๗๗} พ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๒.

^{๗๘} พ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๒.

ให้เศร้าหมองขุ่นมัว เช่น ละโมบ จ้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร คิดประทุษร้ายผูกใจเจ็บ ริษยา มัวเมา ประมาทเลินเล่อเป็นอาทิ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเครื่องขวางกั้นคุณงามความดี จึงต้องคอยควบคุม ระมัดระวังด้วยการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภุชชะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ โดยมีความเชื่อว่า การบำเพ็ญตบะด้วยการสำรวม อินทรีย์ หรือความเพียร (วิริยะ) สามารถกำจัดอกุศลธรรมทั้งหลายมี “อภิชฌาและโทมนัสเป็นต้น”^{๗๙} ได้ นี่เป็นการแสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา ที่มุ่งเน้นการกำจัดกิเลสภายในจิตใจของตนเอง ด้วยการระงับบาปความชั่วมิให้เกิดในจิตใจ เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นไป ฝึกอบรมสร้างเสริมคุณธรรมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นภายในจิตใจ และรักษาคุณงามความดีของตนที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ต่อไปและเพิ่มพูนยิ่งขึ้น เป็นต้น

(๒) การบำเพ็ญพรหมจรรย์ สำหรับหลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง สำหรับนักบวชหรือบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สมัครใจยอมเสียสละความสุขอย่างชาวบ้าน เพื่อมุ่งประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป การปฏิบัติของบรรพชิตจะต้องอยู่ในขอบเขตของความพอเหมาะพอดี สมที่ จะให้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านอธิบายว่า ได้แก่

(๑) เมถุนวิริติ คือ การเว้นจากร่วมประเวณี ซึ่งเมื่อเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา แล้ว เป็นอันต้องเว้นขาดจากสิ่งนี้ เพราะไม่เหมาะสมกับผู้ที่ยอมสละเรือนออกบวชเป็นบรรพชิตแล้ว จะกลับไปประพฤตินออย่างชาวบ้านอีก

(๒) สมณธรรม ได้แก่ การปฏิบัติสมณธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เหมาะที่ควรแก่นักบวชหรือสมณะ เพื่อสงบระงับบาป

(๓) ศาสนา ได้แก่ การตั้งใจมุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่ในเผยแผ่พระศาสนา โดยมุ่งประโยชน์สุขของมหาชนเป็นที่ตั้ง แม้จะพบอุปสรรคขวากหนามก็ไม่ย่อท้อ อุทิศชีวิตเพื่อพระศาสนา

(๔) มรรค ได้แก่ ข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติที่เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือ ความดับทุกข์ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ได้แก่ ความเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ ทำการชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งจิตมั่นชอบ^{๘๐}

(๓) การเห็นแจ้งอริยสัจ ได้แก่ การเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือ

(๑) เห็นทุกข์ ได้แก่ สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง

(๒) เห็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ความทะยานอยาก เช่น อยากได้นั้น ใฝ่ใจ อยากเป็นโน่นเป็นนี่ อยากไม่เป็นโน่นไม่เป็นนี่ เป็นต้น

(๓) เห็นนิโรธ ความดับทุกข์ คือ ภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้น หมายถึงพระนิพพาน

^{๗๙} ข.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๒.

^{๘๐} ข.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

(๔) เห็นมรรค คือ เห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ มีความเห็นชอบ ดำริชอบ เป็นต้น^{๘๑}

(๕) การกระทำให้แจ้งในพระนิพพาน การเข้าถึงหรือการพิจารณาพระนิพพาน หรือ อรหัตผล ได้แก่ การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกอบรมจิต หรือ ด้วยกำลังสมาธิ เช่น สมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นเจโตวิมุตติอันละเอียดประณีต หรือทำให้แจ้งปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นที่บรรลุด้วยการกำจัดอวิชชาได้ ทำให้สำเร็จอรหัตผล ดังนั้น เป้าหมายของการบำเพ็ญ ตบะ หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา มิได้มีเป้าหมายเพื่ออิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจราชศักดิ์ ทรัพย์สมบัติ หรือสวรรค์สมบัติ แต่มีเป้าหมาย เช่น การบำเพ็ญตบะด้วยการสำรวมอินทรีย์เพื่อเผา กิเลสมีอกิษมาและโหมนัส เป็นต้น หรือการบำเพ็ญตบะด้วยความเพียรเพื่อกำจัดความเกียจคร้าน^{๘๒} การปฏิบัติตามมรรคเพื่อบรรลุผลวิเศษชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้น^{๘๓} การทำให้แจ้งในอริยสัจทั้งหลายเพื่อพ้นจาก ทุกข์ในสังสารวัฏ^{๘๔} และการทำให้แจ้งในพระนิพพาน เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นต้น^{๘๕}

๒.๕ สรุปท้ายบท

จากศึกษาในบทนี้พบว่าในการบำเพ็ญตบะหรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการสอนให้ละเว้นระวางสังวร ละนิรวณที่เป็นการกีดกันไม่ให้ทำความดี เจริญอัปมัมมัญญา ปฏิบัติ ความเพียร ๔ และที่สำคัญในการปฏิบัติที่จะบรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมได้นั้นพระพุทธองค์ไม่สนับสนุน จากการกระทำที่เอียงสุดทั้งสองข้าง (คือกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค) ให้ปฏิบัติทางสาย กลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ในทางสายกลางนี้ สำหรับบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สมัครใจยอมเสียสละ ความสุขอย่างชาวบ้าน เพื่อมุ่งประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป การปฏิบัติธรรมหรือตบะต้องอยู่ในขอบเขต ของความพอเหมาะพอดี สมที่จะให้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา เช่น การใช้ชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ลดละสิ่งปรนเปรอบำรุงบำเรอตนเอง ใช้เท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต คือกินเพื่อบำรุงร่างกายให้มี กำลัง มีไข้เพื่อเอร็ดอร่อย ใช้ที่อยู่อาศัยเพื่อพักพิงและป้องกันภัย มีไข้เพื่อมุ่งอวดอำนาจราชศักดิ์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะได้มุ่งอุทิศเวลาและพลังงานให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตน ได้แก่ การบำเพ็ญสมณ ธรรม ฝึกอบรมจิตใจและจาริกเทศนาเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน และการปฏิบัติธรรม ก็มีข้องดเว้น บางอย่างและการควบคุมความประพฤติบางอย่าง จึงมิใช่เป็นการทรมานร่างกายอย่าง ลัทธิอื่น แต่เป็นการฝึกความมีระเบียบวินัย รู้จักควบคุมบังคับจิตใจตนเอง เป็นการขัดเกลาความประพฤติและ กิเลสภายในใจ เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง และความประณีตแห่งจิตใจและบุคลิกภาพ

^{๘๑} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

^{๘๒} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๒.

^{๘๓} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

^{๘๔} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

^{๘๕} พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

บทที่ ๓

หลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร

๓.๑ บทนำ

สำหรับบทที่จะศึกษาต่อไปนี้เป็นบทที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแนวคิดหรือหลักคำสอนหรือหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรว่าในอุทุมพริกสูตรนั้นประกอบไปด้วยหลักธรรมอะไรบ้าง โดยเป็นการศึกษาในรายละเอียดของพระสูตรในแต่ละเรื่องว่าอุทุมพริกสูตรนั้นว่าด้วยคำสอนเรื่องอะไร เช่น ในตอนแรก ๆ จะว่าด้วยเรื่องของคำสอนเกี่ยวกับตบะหรือการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของแต่ละศาสนาของอินเดียคนยุคนั้นว่าแต่ละศาสนาหรือลัทธิสอนเรื่องตบะอย่างไร และตัวเนื้อหาของอุทุมพริกสูตรนั้นเป็นเรื่องที่ว่าด้วยเรื่องของตบะอย่างไร และตบะในทัศนะของศาสนา รวมถึงสมัยของพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะที่เหมือนหรือแตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องตบะในทางพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง โดยในบทนี้เป็นการศึกษาในส่วนเนื้อหาของคำสอนเรื่องตบะและคำสอนอื่น ๆ ที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรว่ามีรายละเอียดอย่างไรบ้าง เนื่องจากหากได้คำตอบจากบทนี้แล้วก็จะเห็นสะพานเชื่อมไปสู่การวิเคราะห์ในบทที่ ๔ ต่อไป

๓.๒ คำสอนเรื่องตบะ

สำหรับประเด็นที่จะศึกษาต่อไปนี้เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตบะในบริบทของความเชื่อของสังคมอินเดียโบราณก่อนสมัยพุทธกาลและสมัยพุทธกาลว่าสังคมอินเดียที่มีความเชื่อตบะที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันกับตบะหรือคำสอนเรื่องตบะในพระพุทธศาสนาโดยมีรายละเอียดที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ความหมายของตบะ

คำว่า ตบะ หมายถึง (๑) ความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส, การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส (๒) พิธีข่มกิเลสโดยการทรมานตัวของนักบวชบางพวกในสมัยพุทธกาล^๑ ในแง่ของนิรุกติศาสตร์คำว่า “ตบะ” ตรงกับรูปศัพท์ในภาษาบาลีว่า ตป (ภาษาสันสกฤต ว่า ตปสุ) อันมีรากศัพท์มาจาก ตปธาตุ พจนานุกรม บาลี-ไทย (ธาตุปปีที่ปิกา) ของหลวงเทพดรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช ป.๙) ได้ให้ความหมายของ ตป ธาตุ ไว้ดังนี้ คือ (๑) ความเพียร, ความร้อย (๒) ผู้มีเพียร, ขยัน, “ผู้ให้กิเลสเร่าร้อน หรือ ผู้เผากิเลส” (๓) ธรรมมีศีลเป็นอาทิ, ความบำเพ็ญพรต, “เผากิเลส”^๒ อนึ่ง สมเด็จพระ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๙๙.

^๒ ดรณานุศิษฐ์, หลวงเทพ (ทวี ธรรมธัช ป.๙), พจนานุกรมบาลี-ไทย (ธาตุปปีที่ปิกา), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๖.

มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวว่า “ตบะ” หมายถึง (๑) การย่างกิเลสด้วยการทรมานร่างกายให้ได้รับความลำบาก เช่น ถีอการยืน การเดินเป็นวัตร ไม่นั่ง ไม่นอน และการถือกินผลไม้เลี้ยงชีวิต ไม่กินข้าวและอื่น ๆ อีก โดยเชื่อว่า ถ้าสิ้นชีวิตด้วยการบำเพ็ญตบะนั้นก็จะได้ไปสวรรค์ เมื่อปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่ง และการบำเพ็ญตบะนั้น เดชแห่งตบะอาจบันดาลให้ร้อนถึงเทพเจ้า ๆ ได้เห็นกำลังความเพียรไม่ทอดถอยอย่างนั้นแล้ว ย่อมประสิทธิพรให้สมปรารถนา (๒) ตบะ (ธรรมเครื่องเผาบาป, ความเพียร) กุศลสมาทานอันเผาผลาญกำจัดอกุศลวิตกบาปธรรม แม้โดยอย่างต่ำเพียงอุโบสถกรรม คือ การสมาทานวัตร^๓

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า คำว่า ตบะ ว่าโดยหลักก็มี ๒ ประการ คือ (๑) หมายถึง ความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส, การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส (๒) หมายถึง พิธีข่มกิเลสโดยการทรมานตัวของนักบวชบางพวกในสมัยพุทธกาล^๔ วิธีการหรือรูปแบบที่นำมาใช้ในการข่มกิเลสหรือเผาผลาญกิเลสในด้านรูปแบบนี้ก็คือ การปฏิบัติธรรมด้วยการนั่งสมาธิ หรือบำเพ็ญเพียรอย่างอื่นแล้วแต่รูปแบบของแต่ละสำนัก และผู้ที่ปฏิบัติธรรมหรือผู้บำเพ็ญตบะนั้นเรียกว่า ตาปส หรือตาบสในภาษาไทย ซึ่งคำว่า ตาบส นั้น แปลว่าผู้บำเพ็ญตบะ อย่างไรก็ตามตบะในความหมายที่กล่าวมานั้นในทางพระพุทธศาสนา จะมุ่งหมายถึง อธิจิต ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในทางร่างกาย ตบะในทางพระพุทธศาสนา ต้องการให้ฝึกฝนในชั้นละ และควบคุมไม่เลยไปถึงการเพิ่มความบีบคั้นกาย ส่วนในทางจิตใจมุ่งในด้านการเพิ่ม คือการฝึกฝนอบรมจิตใจด้วยการเสริมสร้างคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป เช่น เสริมสร้าง สติ สมาธิ วิริยะ เมตตา กรุณา เป็นต้น^๕

๓.๒.๒ ลักษณะการบำเพ็ญตบะของลัทธิอื่น ๆ ก่อนสมัยพุทธกาล

๑) ลักษณะการบำเพ็ญตบะในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ฮินดู

ในคัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์พระเวท และคัมภีร์อุปนิษัท มีลักษณะและวิธีการบำเพ็ญตบะคล้ายกัน เช่น การบำเพ็ญตบะ (บำเพ็ญทุกกรกิริยา) ด้วยการทรมานร่างกายให้ได้รับความเจ็บปวด มีวิธีฝึกฝนกายให้ผิดไปจากปกติธรรมดาเป็นต้น ซึ่งลักษณะการทรมานร่างกายของนักบวชในศาสนาพระเวทนั้นก็ยังมีลักษณะดังต่อไปนี้ (๑) ถีอการแช่ตัวอยู่ในน้ำแค่เอว คราวละหลายวัน หรือหลายสัปดาห์ (๒) ถีอการอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ให้ได้มากที่สุดโดยย้ายที่อาบน้ำไปเรื่อย ๆ (๓) ถีอการนอนบนเตียงหนามครวละนาน ๆ ทุก ๆ วัน (๔) ถีอการนอนบนพื้นดินไม่ยอมมใช้เตียงหรือเครื่องปูลาด (๕) ถีอการอิริยาบถ โดยการงอตัว ไม่ยอมยืน ไม่ยอมนั่ง ไม่ยอมนอน ในท่าตัวตรงตามปกติ (๕) ถีอการไม่เคลื่อนไหวร่างกาย ยืนหรือนั่งนิ่งในท่าเดียว และในที่เดียวเป็นเวลาแรมปี จนนกมาทำรังในผมได้ หรือเถาววัลย์พันขึ้นขา หรือจอมปลวกขึ้นที่เท้า (๖) ถีอการไม่นอน ยืนตัวตรงอยู่ตลอดเวลา (๗) ถีอการนั่งกลางแดด และก่อกองไฟไว้ ๔ กอง ล้อมรอบตัวเองไว้ทั้ง ๔ ทิศ

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๓.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙๙.

^๕ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘๖.

(๘) ถือการห้อยศีรษะ โดยเอาเท้าเหนี่ยวกิ่งไม้ไว้อย่างค้ำคาว (๙) ถือการกำมือไว้จนเล็บงอกแทงทะลุเข้าไปในอุ้งมือ (๑๐) ถือการแหงนหน้าขึ้นจนคอแข็งค้ำอยู่อย่างนั้น (๑๑) ถือการยกแขนชูไว้จนแข็งค้ำอยู่อย่างนั้น (๑๒) ถือการทำร้ายร่างกายตนเอง เช่น การบีบรัดอวัยวะบางอย่างจนงอ่ย เป็นต้น^๖

คัมภีร์อุปัชฌ์ ก็เป็นเสมือนคัมภีร์พระเวท คัมภีร์อุปัชฌ์นั้นได้แสดงการบรรลุผลอันสูงสุดไว้ ๒ วิธี เช่น วิธีเรียกว่า ตบะ อีกวิธีหนึ่งเรียกว่า โยคะ ถ้าพิจารณาแล้ว ตบะในที่นี้นั้นไม่ใช่เป็นตบะใหม่ ตบะเหล่านี้ได้มีมาแล้วสมัยพระเวท พยายามมาก ที่ต้องนั่งทำพิธีเช่นสรวงบูชาอยู่ตลอดคืนตลอดวัน หรือหลายวัน เป็นการทรมานร่างกายอยู่ในตัว ฉะนั้น คำว่า ตบะ มีความเพียรพยายามอยู่ตลอดเวลาเหมือน ตบะในคัมภีร์พระเวทเช่นกัน^๗

๒) ลักษณะการบำเพ็ญตบะของศาสนาเซน

กรณีของศาสนาเซน ซึ่งถือว่าเป็นศาสนาที่มีความชัดเจนมากในเรื่องของการทรมานร่างกายด้วยการปฏิบัติเป็นนักบวชเปลือยและทรมานร่างกายอย่างอุกฤษฏ์ หรือทรมานร่างกายอย่างเคร่งครัด ซึ่งตัวอย่างของการทรมานร่างกายของศาสนาเซนนั้น ก็มีปรากฏในอุทุมพริก-สูตรในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ที่ได้อธิบายลักษณะของการบำเพ็ญตบะแบบศาสนาเซนเอาไว้ดังต่อไปนี้

นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตุ ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภค ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรตึ่มนม ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่รับอาหารในที่มิแผลงวันได้ตอมเป็นกลุ่ม ๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาตอง รับประทานอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว รับประทานอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ ฯลฯ รับประทานอาหารในเรือน ๗ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๗ คำ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑ ใบ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๒ ใบ ฯลฯ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๒ วัน ฯลฯ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๗ วัน ถือการบริโภคอาหาร ๑๕ วันต่อมือ กินผักตองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร กินลูกเดี๋ยเป็นอาหาร กินกากข้าวเป็นอาหาร กินสาหร่ายเป็นอาหาร กินรำเป็นอาหาร กินข้าวตังเป็นอาหาร กินกำยานเป็นอาหาร กินหญ้าเป็นอาหาร กินโคลมัยเป็นอาหาร กินเหง้าและผลไม้ป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นยังชีพ นุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน นุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น) นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือ นุ่งห่มหนังมีเล็บ นุ่งห่มผ้าคากรอง นุ่งห่มผ้าเปลือกปอกรอง

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๒, (ปรานบุรี : โรงพิมพ์ศูนย์ ทหารราบ, ๒๕๑๖-๒๕๑๗), หน้า ๗๓๒๖.

^๗ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยบริษัทสร้างสรรค์ บั๊คส์ จำกัด) ๒๕๔๖, หน้า ๓๘๓.

นุ่งห่มผ้าผลไม้กรอง นุ่งห่มผ้ากัมพลมมนุษย์ นุ่งห่มผ้ากัมพลชนสัตว์ นุ่งห่มผ้าชนปีกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือถือการถอนผมและหนวด ยืนอย่างเดียว ไม่ยอมนั่ง เดินกระโหรง คือถือการเดินกระโหรง (เหยียบพื้นไม่เต็มเท้า) ถือการนอนบนหนามนอนบนที่นอนอันทำด้วยหนาม นอนบนแผ่นกระดาน นอนบนเนินดิน นอนตะแคงข้างเดียว เอาฝุ่นคลุกตัว อยู่กลางแจ้ง นุ่งบนอาสนะตามที่ปลาดไว้ บริโภคคูด คือ ถือการบริโภคคูด ไม่ดื่มน้ำเย็น คือ ถือการไม่ดื่มน้ำเย็น อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ถือการลงอาบน้ำ^๔

จากการกล่าวมาจะพบว่ารูปแบบการบำเพ็ญตบะของศาสนาพราหมณ์กับศาสนาเซน นั้นก็มีดังต่อไปนี้คือ (๑) การทรมานร่างกายของศาสนาพราหมณ์มุ่งการกระทำเพื่อบูชาเทพเจ้า (๒) การทรมานร่างกายของศาสนาเซนนั้นมีลักษณะของการมุ่งไปที่การทรมานร่างกายตัวเองเพื่อ ทรมานกิเลสหรือเพื่อกำจัดกิเลส เพราะศาสนาเซนเชื่อว่าร่างกายเป็นที่อยู่ของกิเลสไม่มีร่างกาย หรือ ทรมานร่างกายแล้วกิเลสก็จะลดลงตามไปด้วย ดังนั้น การทรมานร่างกายจึงมุ่งถึงหรือสื่อถึงการ ทรมานกิเลสหรือการกำจัดกิเลสที่ขังตัวอยู่ในร่างกายนั้นด้วย

อนึ่ง เราจะพบว่าลักษณะของการทรมานร่างกายของศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาเซน นั้นจะมีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งก็คือ การเน้นพิธีกรรมหรือการใช้ตัวที่เรียกว่าตบะนั้นเป็นจุดขาย หรือจุดสร้างศรัทธาให้เกิดกับผู้ที่พบเห็นแล้วคนเหล่านั้นจะมาเคารพศรัทธาและนำเอาลาภและ สักการะอย่างอื่นมามอบให้ตนเอง อันนี้ถือว่าเป็น “ลักษณะร่วม” ของการบำเพ็ญตบะของทั้งสอง ศาสนา

๓) ลักษณะการบำเพ็ญตบะของลัทธิอื่น ๆ

นอกจากศาสนาพราหมณ์ฮินดูและศาสนาเซนแล้วยังมีศาสนากลุ่มอื่น ๆ ที่เป็นศาสนา ในกลุ่มทิเบต ๖๒ ที่เป็นพวกบำเพ็ญตบะ ซึ่งมีปรากฏในชาดกของพระพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีการบำเพ็ญตบะในรูปที่แปลกออกไปจากการบำเพ็ญตบะแบบศาสนาหลักของอินเดีย โดยกลุ่มนี้มีชื่อ เรียกว่า อาชีวกบ้าง ปริพาชกบ้าง ดาบสหรือฤาษีบ้าง โดยศาสนาเหล่านี้จะมีรูปแบบของการบำเพ็ญ ตบะดังต่อไปนี้ (๑) กลุ่มที่นุ่งสมาธิ กลุ่มนี้เป็นพวกดาบสหรือฤาษีที่อยู่ตามป่าตามเขา พวกนี้ไม่ยุ่ง เกี่ยวกับชาวบ้านหรือบ้านเมือง มีหน้าที่บำเพ็ญตบะด้วยการนั่งสมาธิเพียงอย่างเดียว อาหารการกินก็ หาเองตามธรรมชาติ กลุ่มนี้เน้นเรื่องการนั่งสมาธิภาวนามากกว่าการทรมานร่างกาย เช่น ดาบสใน นานาพิชชาดกที่นุ่งสมาธิจนฟ้าฝนแล้งไป ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน เลยทีเดียว (๒) กลุ่มประพฤติวัตร ได้แก่ กลุ่มที่บวชเป็นอาชีวก ไม่นุ่งผ้า คลุกเคล้าด้วยธูลี เจียบฉื่ออยู่คนเดียว เห็นพวกมนุษย์แล้ว ต้องวิ่งหนี เหมือนมฤคมีมหาวิกิตีเป็นโภชนะ บริโภคโคมัยแห่งลูกโคเป็นต้นเพื่อจะอยู่ด้วยความไม่ ประมาท จึงอยู่ในไพรสมณต์เปลี่ยวตำบลหนึ่งในราวไพร เมื่ออยู่ในถิ่นนั้น เวลาหิมะตกตอนกลางคืน ออกจากไพรสมณต์ อยู่กลางแจ้ง ชุ่มโชกด้วยน้ำหิมะ เวลากลางวันก็ทำนองเดียวกัน ให้ตน ชุ่มโชกด้วย หยาดน้ำที่ไหลจากไพรสมณต์ เสวยทุกข์แต่ความหนาว ทั้งกลางวันกลางคืนอยู่อย่างนี้ อนึ่งในเดือนท้าย แห่งฤดูร้อนตอนกลางวันก็ถึงความร้อนด้วยแสงแดด ณ ที่โล่ง กลางคืนก็อย่างนั้นเหมือนกัน

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙-๔๐.

ถึงความร้อนอยู่ในโพสธที่ปราศจากลม หยาดเหงื่อไหลออกจากศีรษะ^๙ (๓) กลุ่มทรมาณร่างกายตัวเอง ก็คือกลุ่มที่ทำการทรมาณร่างกายของตนเองต่าง ๆ นานา ด้วยการนอนบนหนามแหลม ไม่รับประทานอาหารแต่รับประทานลมเป็นอาหาร กระโหย่งทำอ้าปากรับลม เป็นต้น ซึ่งกลุ่มนักบวชเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีปรากฏอยู่มาก่อนสมัยพุทธกาลแล้ว

๓.๒.๓ คำสอนเรื่องตบะในสมัยพุทธกาล

สำหรับคำว่าสมัยพุทธกาลนั้นนับเอาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธองค์ทรงยังไม่เสด็จออกผนวช จากนั้นทรงผนวชไปจนถึงทรงตรัสรู้และประกาศพระศาสนาจนปรีนิพพาน เหตุการณ์หรือช่วงเวลาดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นสมัยพุทธกาล และการศึกษาเรื่องตบะในสมัยพุทธกาลก็เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะและลักษณะของการบำเพ็ญตบะรวมถึงอิทธิพลของการบำเพ็ญตบะที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยของพระพุทธศาสนา กำลังเจริญรุ่งเรืองและเป็นช่วงสมัยที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์อยู่นั่นเอง โดยการศึกษาเรื่องตบะในสมัยพุทธกาลนั้นมีดังต่อไปนี้

๑) ความสำคัญของการบำเพ็ญตบะในสมัยพุทธกาล

จากการศึกษามาจะพบว่า คำว่าตบะในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาลนั้นเป็นคำที่มีความสำคัญมากเนื่องจาก (๑) ตบะเป็นองค์ประกอบของศาสนาหรือนักบวชในศาสนา กล่าวคือ หากใครก็ตามจะบวชนั้น การบวชในสำนักใดก็ตาม สำนักนั้นจะต้องสอนเรื่องตบะต้องให้สาสนิกประพฤติหรือบำเพ็ญตบะ หากว่าบวชมาแล้วไม่บำเพ็ญตบะ ชาวบ้านก็จะไม่ให้ความอุปถัมภ์หรือไม่ให้ความเคารพศรัทธาแต่อย่างใด ดังนั้น การที่ใครก็ตามจะขึ้นชื่อว่าเป็นนักบวช ผู้นั้นต้องบำเพ็ญตบะ ดังนั้นตบะในยุคสมัยพุทธกาลจึงมีความสำคัญอย่างนี้ (๒) ตบะ เป็นที่มาของลาภสักการะ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะการบำเพ็ญตบะนั้นเป็นที่มาของความศรัทธา เมื่อมีศรัทธาย่อมมีลาภและสักการะตามมา ดังนั้น บรรดานักบวชในยุคหนึ่งโดยมากจะใช้ตบะเป็นตัวล่อให้ผู้คนเกิดศรัทธาเพื่อหวังลาภสักการะดังปรากฏในถ้อยคำของดาบสท่านหนึ่งในยุคโบราณว่า

เสตเกตุดาบส ไปยังพระราชาอุทยานแล้ว ประชุมดาบสพูดว่า ดูก่อนสหายร่วมชีวิตทั้งหลาย วันนี้พระราชาจักเสด็จมา ท่านชี้แจงว่า ธรรมดาพระราชาทั้งหลายทรงโปรดปรานครั้งเดียว ก็สามารถให้คนดำรงชีพอยู่เป็นได้ชั่วอายุ วันนี้ขอให้พวกเราบางพวกเดินเป็นกลุ่ม ๆ ไป บางพวกนอนบนหนาม บางพวกบำเพ็ญตบะ ๕ อย่าง บางพวกประกอบความเพียรวิธีกระโหย่งเท้าบางพวกลงน้ำ บางพวกสาธยายมนต์ ดังนี้แล้วตัวท่านเอง นั่งบนตั่งที่ไม่มีพนักพิงที่ประตูบรรณศาลาวางคัมภีร์ ๑ คัมภีร์ ที่รุ่งเรืองด้วยรงค์เบญจวรรณแวววาว ไว้บนกาะเยียที่มีสิ่งงดงาม แล้วแก้ปัญหาที่มานพสี่ ห้า คนซักถามมา^{๑๐}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเพื่อให้เกิดลาภสักการะพวกดาบสทั้งหลายพึงแสดงตนในการบำเพ็ญตบะนานัปการเพื่อให้พระราชาศรัทธา หากพระราชาทรงศรัทธาแล้วพวกเราก็จะมีชีวิตที่สุขสบายไปตลอดชีวิตเพราะลาภและสักการะที่เกิดขึ้นมาจากการสร้างภาพหรือ

^๙ พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๓/๒/๓๔๕-๓๔๖.

^{๑๐} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๙/๓/๕/๒๒.

การบำเพ็ญตบะเช่นนั้น (๓) ตบะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของศาสนาของตน เช่น พราหมณ์ก็บรรลุโมกษะ เช่นก็บรรลุไกรวัลย์ธรรม พระพุทธศาสนาก็บรรลุพระนิพพาน เป็นต้น (๔) ตบะเป็นเครื่องมือในการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง ได้แก่ การนั่งสมาธิหรือการเจริญภาวนาหรือการรักษาศีลนั้นถือว่าเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเอง ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อเรื่องตบะจึงได้รับความนิยมนกย่องสรรเสริญ และความเชื่อถือทั้งจากนักบวชในศาสนาพราหมณ์ และจากนักบวชนอกศาสนาพราหมณ์ เช่น พวกฤาษี พวกมุนี และพวกนิกครนธ์ เป็นต้น ถือว่าการบำเพ็ญตบะด้วยลักษณะอาการต่าง ๆ มีการทรมานร่างกายให้ได้รับความเจ็บปวด ด้วยการฝืนอริยาบถหรือบีบบังคับอวัยวะให้ผิดไปจากปกติวิสัย ถือว่าเป็นการทำที่พึงหรือเป็นหน้าที่ของสรณะและพราหมณ์ เป็นคุณธรรมของสมณะและเป็นพรหมธรรมของพราหมณ์ โดยมีความเชื่อว่า การบำเพ็ญตบะนั้นสามารถจะขจัดบาปได้อย่างบริบูรณ์^{๑๑} นำพาผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ปรโลก (สวรรค์) และการบำเพ็ญตบะนั้นเป็นหนทางนำไปสู่ความบริสุทธิ์^{๑๒}

ความเชื่อเรื่องตบะได้รับความนิยมนกย่องอย่างกว้างและแพร่หลาย ทั้งเหล่านักบวชทั้งหลายก็พากันบำเพ็ญตบะ โดยถือว่าเป็นการงานหรือเป็นหน้าที่ เป็นคุณธรรมความดีที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ และมีความเชื่อว่า ด้วยอำนาจของตบะสามารถจะขจัดบาปกรรมได้อย่างบริสุทธิ์ นำพาผู้บำเพ็ญตบะไปสู่ปรโลก (สวรรค์) ได้ และการบำเพ็ญตบะนั้น เป็นหนทางนำไปสู่ความบริสุทธิ์สู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และบรรลุถึงจุดหมายทางศาสนาได้ ดังตัวอย่างคาถาที่กล่าวยกย่องสรรเสริญอำนาจของตบะ ที่ปรากฏอยู่ในข้อความดังต่อไปนี้

ท่านมักขลิ โคศาล สำรวมตนดีแล้ว ด้วยการกีดกันบาปด้วยตบะ
ละวาทที่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทกัน เป็นผู้สม่าเสมอ งดเว้นจากสิ่งที่มีโทษ
พูดจริง เป็นผู้คงที่ ไม่ทำบาปแน่นอน^{๑๓}

สัตว์เหล่าใดประกอบด้วยการกีดกันบาปด้วยตบะ รักษาความสงบ
สงบ ตีตอยู่ในรูป เพลิดเพลินในเทวโลก สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าสั่งสอนโดย
ชอบเพื่อปรโลกโดยแท้^{๑๔}

มาณพทั้งหลายบริสุทธิ์ได้ ด้วยการบำเพ็ญตบะใด ท่านหลีกเลี่ยงจากการ
บำเพ็ญตบะนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ สำคัญว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ท่านพลาด
จากทางแห่งความบริสุทธิ์แล้ว^{๑๕}

จากการกล่าวมาทั้งหมดนี้จึงจะพบว่า ตบะนั้นมีความสำคัญมากสำหรับนักบวชและ
ผู้คนที่ไปในสมัยพุทธกาลและเป็นเป้าหมายที่ผู้บวชจะต้องเรียนรู้และพัฒนาตนเองรวมถึงศึกษา
ในตบะที่ตนเองปรารถนาได้

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๓.

^{๑๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๒.

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔.

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๕.

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕.

๒) ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อการบำเพ็ญตบะ

(๑) ท่าทีของการบำเพ็ญตบะก่อนการตรัสรู้

สำหรับท่าทีของสังคมอินเดียในยุคก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้นั้นจะพบว่าสังคมอินเดียโดยเฉพาะกลุ่มนักบวชหรือนักการศาสนาโดยทั่วไปจะมีความเชื่อและการปฏิบัติในเรื่องการบำเพ็ญตบะด้วยการทรมานร่างกายว่าเป็นสิ่งที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จตามที่ตนต้องการ เช่น ทรัพย์สมบัติ ฤทธิ์ อำนาจ ราชศักดิ์ สวรรค์ จนถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนา เป็นต้น ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวชแล้ว ทรงคล้อยตามความเชื่อดังกล่าวและทรงทดลองความเรื่องตบะและผลของตบะในสมัยนั้นให้เห็นความจริง ด้วยการอดอาหารและการกลั่นลมหายใจ เป็นต้น เป็นระยะเวลาจนถึง ๖ ปี ในที่สุดก็ทรงทราบว่า เป็นสิ่งที่ไร้ผล ไม่ช่วยให้เกิดผลสำเร็จได้เลย จึงได้ทรงเลิกละการกระทำเช่นนั้น เพราะทรงเห็นว่าตบะในยุคก่อนการตรัสรู้นั้นมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

ประการแรก การบำเพ็ญตบะ จัดเป็นอัตตภิณฑลภาวะ คือ การมัวประกอบความลำบากให้แก่ตนเอง หรือการนำเอาความเดือดร้อนลำบากมาใส่ตน หรือการทำตนให้มีความลำบากเดือดร้อนไปเปล่า ๆ ไม่ใช่ข้อปฏิบัติให้หมดความทุกข์ แต่จะเป็นข้อปฏิบัติให้เกิดความทุกข์เสียมากกว่า ทั้งไม่เป็นอริยะหรืออารยะ และไร้ประโยชน์ ถือว่าเป็นการปฏิบัติที่เอียงสุดข้างหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้ามกับกามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นมัวเมาในการสุข)

ประการที่สอง การบำเพ็ญตบะแบบนี้ ทรงเห็นว่า มีแต่ผลเสียต่อตนเอง คือ ตนเองก็ทุกข์ทรมาน ผลดีอะไรก็ไม่ได้ จุดหมายที่ต้องการก็ไม่บรรลุ ทำให้จิตใจไม่สงบ

ประการที่สาม การบำเพ็ญตบะแบบนี้ ทรงเห็นว่า ย่างห่างไกลจากความเป็นสมณะ หรือพราหมณ์ในความหมายของพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญตบะไม่ช่วยลดกิเลสในจิตใจ ผู้บำเพ็ญตบะจำนวนมาก มีความยึดมั่นในตบะ มัวเมาในตบะของตน เห็นเป็นความเด่น ยกตนข่มผู้อื่น มัวเมาในลาภสักการะบ้าง หวังให้ได้รับความเคารพนับถือจากชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมบ้าง มุ่งคิดแต่จะละสิ่งหนึ่งกลับไปติดยึดสิ่งอื่นอีกด้านหนึ่ง

ประการที่สี่ ถึงแม้ว่าผู้บำเพ็ญตบะจะได้บรรลุผลสำเร็จที่ดั่งามบางอย่างขึ้นมา ด้วยการบำเพ็ญคุณธรรมบางประการ แต่ก็ยังมีข้อเสีย เป็นผู้ที่นำตาหนิในข้อที่ทำให้ทุกข์ทรมานเปล่า ๆ โดยไม่สมควรและไม่จำเป็นอยู่นั่นเอง

นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องตบะ ทำให้เป็นผลเสียต่อสังคม คือ เป็นเหตุทำให้ประชาชนไม่ขยันทำมาหากินด้วยลำแข้งของตนเอง เพราะมัวแต่รอผลดลบันดาลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้มีฤทธิ์อำนาจ ด้วยการสวดอ้อนวอนขอร้องบูชาขัยัญ หวังให้ท่านเหล่านั้นบันดาลให้ประทานให้ตามที่ขอเลยเป็นสังคมที่มีแต่ผู้ขอ แล้วก็รอผลดลบันดาล ทำให้ขาดความรับผิดชอบต่อชีวิตตนเอง ขาดความเพียรพยายามทำด้วยตนเอง เพราะเอาชีวิตของคนไปฝากไว้กับสิ่งอื่นผู้อื่น เป็นต้น

(๒) ท่าทีของการบำเพ็ญตบะหลังการตรัสรู้

สำหรับประเด็นเรื่องตบะกับพระพุทธศาสนานั้นจะพบว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับเรื่องตบะเป็นอย่างมาก ถึงกับกำหนดให้ตบะนั้นเป็นวาระแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็น

วาระที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะต้องประกาศจุดยืนที่ถือว่าเป็นธรรมเนียมของพระพุทธศาสนานี้ ก่อนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยตบะที่จัดว่าเป็นวาระของพระพุทธศาสนานี้มีปรากฏในธรรมเนียมของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “โอวาทปาติโมกข์” คำว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ปาฏิโมกข์ที่เป็นโอวาท กล่าวคือ สิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานในด้านคำกล่าวสอน หรือ หลักการโดยสรุปของพระพุทธศาสนา มีทั้งหลักคำสอนและหลักการปกครองคณะสงฆ์ ประกาศหลักอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา วิธีการแห่งการประกาศพร้อมทั้งจรรยาบรรณของนักเผยแผ่ศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพพร้อมกันในการเผยแผ่ศาสนา หรือ คำกล่าวสอนสำหรับบรรดพหุทุกข์ทั้งปวง ใจความโอวาทปาฏิโมกข์นั้น มีทั้งหมด ๑๓ ประการ ดังนี้ หลักการ ๓ หมายถึง สาระสำคัญที่ควรยึดถือเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง, การทำกุศลให้ถึงพร้อม, และการทำจิตให้ผ่องใส อุดมการณ์ ๔ หมายถึง หลักการที่ทรงวางไว้ เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ได้แก่ ความอดทน, ความไม่เบียดเบียน, ความสงบ, และนิพพาน วิธีการ ๖ หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติสำหรับนักบวช ได้แก่ การไม่ว่าร้าย, การไม่ทำร้าย, การสำรวมในปาฏิโมกข์, การรู้จักประมาณในภัตตาหารหรืออาหาร, การอยู่ในสถานที่ที่สงัด, และการฝึกหัดจิตใจให้สงบ^{๑๖} กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า พุทธศาสนาสอนให้ ละความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ บรรลุพระนิพพาน ดับกิเลสพหุทุกข์ คือ เป้าหมายสูงสุด และพระสงฆ์ผู้สืบทอดศาสนา จักต้องสำรวมกายจิตในธรรมวินัย กินอยู่พอประมาณ อดทน ไม่กล่าวร้าย ไม่ทำร้าย หรือว่าร้ายเช่นฆ่าคนอื่น เป็นต้น นี้คือ การประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

สำหรับความสำคัญของตบะที่ปรากฏในโอวาทปาติโมกข์นั้นก็จะได้สังเกตได้จากว่าพระพุทธศาสนาในอดีตก่อนยุคของพระสมณโคตมพุทธเจ้านี้ก็ทรงยกเอาตบะขึ้นประกาศเป็นจุดยืนมากแล้ว เช่น พระพุทธเจ้าวิปัสสิทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์แกภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์^{๑๗} ในที่ประชุมสงฆ์ ที่กรุงพันธุมดีราชธานีนั้น ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าทีปังกรก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์นี้เช่นกัน แม้แต่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนี้เมื่อทรงประกาศพระศาสนาไปได้ ๙ เดือนพระองค์ก็ทรงประกาศโอวาทปาติโมกข์ในวันมาฆปุณณมี ใจความสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ มีดังนี้

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

^{๑๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง วรปุณโย), **อมตวาจา : สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพชรเกษมพรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐๕.

^{๑๗} ปาติโมกข์ ในที่นี้มีได้หมายถึงอาณาปาติโมกข์ (ประมวลพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจริยาสิกขา ที่มีพระพุทธธานุญาตให้สวด ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน) แต่หมายถึงโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งประกอบด้วยคาถา ๓ คาถา มี ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกขา เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงแสดงเอง (ที.ม.อ. ๙๐/๗๖, วิ.อ. ๑/๑๙/๑๙๐-๑๙๒, ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๕.

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์
 ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบ
 ความเพียรในอธิจิต นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๘}

จากข้อความในโอวาทปาติโมกข์ดังกล่าวจะพบว่า ตบะ นั้นมีอยู่ในบรรทัดแรก ของโอวาท
 ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาเลยว่าเป็นขันติ ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะ อย่างยิ่ง
 หมายความว่าพระพุทธศาสนาเห็นว่า (๑) ตบะนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับพระพุทธศาสนา
 หรือเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาเลยทีเดียว โดยตบะนั้นจะต้องมี (๒) ความอดทน เป็น
 พื้นฐาน หรือการบำเพ็ญตบะนั้นจะต้องมีความอดทน เพราะความอดทนจะต้องนำไปสู่การบรรลุ
 เป้าหมาย หรือทำให้การบำเพ็ญตบะนั้นบรรลุเป้าหมายให้ได้ (๓) ตบะนั้นถือว่าสำคัญเพราะเป็นทาง
 ไปสู่การบรรลุเป้าหมายในศาสนาพุทธก็คือพระนิพพาน ซึ่งพระนิพพานถูกวางไว้เป็นความสำคัญเชิง
 เป้าหมายในอันดับต่อมา ดังปรากฏในคำว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสนิพพานว่า เป็นบรมธรรม หรือ
 เป็นธรรมสูงสุด (๔) จากนั้นพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวต่อไปว่า ลักษณะของผู้บำเพ็ญตบะนั้น จะต้อง
 มีลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ เป็นผู้ไม่ทำร้ายผู้อื่นและไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น คือต้องเป็นผู้ที่ไม่
 ทำร้ายหรือไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งที่เป็นคนและเป็นสัตว์ ส่วนคาถาอื่นนอกจากนี้ถือว่าเป็นเพียง
 คำอธิบายของตบะเท่านั้น ดังนั้น ตบะจึงถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญกับพระพุทธศาสนา

๓) ลักษณะของตบะในทางพระพุทธศาสนา

จากการกล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับความสำคัญของตบะในทางพระพุทธศาสนาว่า
 พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญตบะไว้เป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาตามที่
 ปรากฏในโอวาทปาติโมกข์แล้ว อย่างไรก็ตามเราจะทราบว่าตบะในทางพระพุทธศาสนาหรือการ
 บำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนานั้นจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) เน้นหลักการบำเพ็ญตบะบนพื้นฐานของหลักมัชฌิมาปฏิปทา

สำหรับลักษณะสำคัญของตบะในทางพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งก็คือ จะต้อง
 มีพื้นฐานอยู่ที่ความเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งคำว่า “ทางสายกลาง” (The middle
 way) ตรงกับภาษาบาลีว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลตามรูปศัพท์ว่า ข้อปฏิบัติที่มีในท่ามกลาง^{๑๙}
 ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหาและดับทุกข์ด้วยปัญญา^{๒๐}
 นอกจากนั้นยังหมายถึงข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ
 สอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ โดย
 เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ ๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ ๒)
 สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากรรมันตะ การงานชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕/๙๐-๙๑.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑,
 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธรรม ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๕๗๐.

^{๒๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙.

เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ซึ่งอยู่ในหัวข้อธรรมข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔ โดยเรียกปฏิบัติทานนี้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติ ได้บรรลุถึงอริยะผลทั้ง ๔ ประการ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล^{๒๑} ซึ่งหลักมัชฌิมาปฏิปทา^{๒๒} ถือว่าเป็นทางที่จะก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^{๒๓} มีอยู่เพื่อละโลภะและโทสะ^{๒๔} ในที่บางแห่งท่านเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๒๕} คือเป็นปฏิบัติ หรือทางดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์ เรียกว่า พรหมจรรย์ และเรียกผู้ปฏิบัติตามว่า พรหมจารี และเรียกความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ ว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์^{๒๕} โดยเรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง^{๒๖} เป็นต้น โดยทางสายกลางที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎกนั้นได้อธิบายว่า คำว่ากลางนั้นคือกลางระหว่างอะไรกับอะไร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ ๑) กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒) อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระนิพพาน^{๒๗}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้จะพบว่าคำว่าทางสายกลางคือกลางระหว่างที่สุด ๒ อย่างคือ ๑) กามสุขัลลิกานุโยค และ ๒) อตตกิลมณานุโยค ซึ่งทั้ง ๒ ประการนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ปรากฏอยู่ในสังคมอินเดียในยุคนั้น เป็นของที่คุ้นชินกันอยู่นิยามกันอยู่ในยุคนั้น แต่เป็นสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดการหลุดพ้น การที่จะหลุดพ้นได้ก็คือการดำเนินตามเส้นทางแห่งวิถีชีวิตแบบใหม่ก็คือทางสายกลางนี้เท่านั้น ซึ่งในประเด็นเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะนี้ก็เช่นกัน พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าตบะในทางพระพุทธศาสนาจะต้องมีพื้นฐานอยู่ที่ทางสายกลางไม่สุดโต่งทางใดทางหนึ่งคือพอเหมาะพอดีกับการปฏิบัติคือสุขปฏิบัติ หรือการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสุขไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดทุกข์ โดยหลักทางสายกลางนี้มี ๘ ประการดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่าเมื่อบุคคลปฏิบัติตามทางสายกลางนี้แล้วย่อมดำเนินไปสู่การบรรลุธรรมได้ ดังมีพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงรับรองไว้ว่า

^{๒๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑.

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐/๒๓.

^{๒๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐/๒๓.

^{๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น เว้นความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เกิดขึ้น ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น เว้นความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เกิดขึ้น^{๒๘}

(๒) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยขันติคือความอดทน

จากการศึกษามานี้จะพบว่าลักษณะของการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่าต้องมีพื้นฐานอยู่ที่ความอดทน ดังพุทธพจน์ว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง”^{๒๙} ซึ่งขันติในที่นี้ หมายถึงความอดทนต่อเหตุแห่งความทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง เหตุที่ทรงตรัสเช่นนั้นก็เพราะว่า ขันติธรรมนั้นสามารถข่ม กัด ระวังบาปธรรมทั้งหลายได้ มีความผูกใจเจ็บและความอยากแก้แค้น เป็นต้น ดังปรากฏในข้อความว่า “ขันติธรรม คือ สภาพที่ข่ม ปราบปราม กำจัด และเข้าไปสงบบาปธรรมทั้งหลายได้มีความพยายาม ความเบียดเบียน ความถือตัว และความแข็งกระด้าง เป็นต้น”^{๓๐} โดยขันติที่นำมาใช้เป็นฐานในการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีอยู่ ๓ ประเภท คือ (๑) ตีติกขาขันติ ความอดทนด้วยอำนาจการอดกลั้นเอาไว้ หมายความว่า สะกดข่มใจ ไม่ลุแก่อำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง ปิดกั้นไม่ให้กิเลสชนิดหยาบปรากฏผลออกมาทางกาย ทางวาจา ข่มเอาไว้ได้ อดกลั้นเอาไว้อย่างเต็มที่ด้วยอำนาจแห่งศีล (๒) ตบขันติ ความอดทนเป็นเดชเผาผลาญกิเลสอย่างหยาบ ป้องปรามกิเลสระดับกลางด้วยอำนาจแห่งสมาธิ ซึ่งเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐานตั้งแต่ต้นจนกระทั่งได้ฌาน (๓) อธิวาสนขันติ ความอดทนจนข่มกิเลสได้ และสามารถหยุดยั้งขบวนการเคลื่อนไหวของกิเลสให้ขาดลง สูญสลายไปด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาปัญญา คือสามารถถอนอนุสัยกิเลสออกจาก ขันธสันดานได้^{๓๑} ซึ่งความอดทนนี้มุ่งไปที่การอดทนเพื่อการกำจัดกิเลสในจิตใจมากกว่าที่จะอดทนต่อการทรมานร่างกาย ดังนั้น การบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา จึงเน้นหนักที่การพัฒนาความเข้มแข็งทนทานภายในจิตใจมากกว่าที่จะเน้นการฝึกแบบบิบบังคับกายให้เดือดร้อน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้แสดงลักษณะการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนาว่าเป็นการบำเพ็ญขันติธรรม ดังปรากฏในข้อความว่า “ขันติธรรมนี้ย่อมอดกลั้น คือ ย่อมยกขึ้นซึ่งธรรมชาติมีหนาว (ร้อน สายลม แสงแดด) เป็นต้น ให้อยู่เหนือตนเอง”^{๓๒} และ “ขันติธรรม คือ ความอดกลั้นต่อผู้ที่ดาอยู่ด้วยอีกโกสกวัตถุ ๑๐ ผู้ที่เบียดเบียนอยู่ด้วยการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น โดยทำดูจไม่ได้ยิน และไม่เห็นผู้ที่ดาและทำร้าย”^{๓๓} ดังนั้นเป็นต้น นี้คือลักษณะการบำเพ็ญตบะตามความหมายของพระพุทธศาสนา โดยมุ่งเน้น การเสริมสร้างคุณธรรมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นไป เพราะมีความเชื่อว่าเมื่อพัฒนาจิตใจเข้มแข็ง

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔/๑๘-๑๙.

^{๒๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕/๙๐-๙๑.

^{๓๐} ม.ม.ฎีกา. (ไทย) ๑/๕๐๓.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔.

^{๓๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๑๐.

^{๓๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒/๑๖๓.

ทนทานแล้ว ก็มีความอดทนต่อธรรมชาติมีหนาวร้อนสายลมแสงแดด เป็นต้น มิให้มาเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการปฏิบัติหน้าที่ของตน เพื่อนำไปสู่จุดหมายที่ตั้งใจมา ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า

..ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยกกายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว กระจาย เหลือบ ยุง ลม แดด และการรบกวนแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เป็นผู้อดกลั้นต่อคำหยาบ คำส่อเสียด เป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลาย อาทิ ความทุกข์อันกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิตได้ ซึ่งเมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสาวะและความเร่าร้อนบีบคั้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่ออดกลั้นอยู่ อาสาวะความเร่าร้อนและความบีบคั้น ย่อมไม่มีแก่เธอ... นี่คือนิสสาวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น^{๓๔}

ส่วนในภิกษุสงฆ์คฤหัสถ์ ชั้นดีมีลักษณะที่ไม่ทำการโกรธตอบต่อกรรมชั่ว และคำพูดชั่วของชนเหล่าอื่น ช่มใจ เป็นผู้ไม่ดุร้าย ไม่ปลุกน้ำตาให้เกิดขึ้นแก่ชนเหล่าอื่น แต่มีจิตใจเบิกบานและมีความสุขเพราะเอาชนะความโกรธนั้นได้^{๓๕} นอกจากนั้นในภิกษุอุปัฏฐากชั้นดี มีวิเคราะหว่า “สภาพใด ย่อมข่ม คือปราบปรามบาปธรรมมีความพยายาม ความเบียดเบียน ความถือตัว และความกระด้างเป็นต้นเหตุ นั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ทมะ คือขันติ สภาพที่ชื่อว่า ทมะ เพราะกำจัดและข่มความพยายามให้สงบ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อธิวาสนขันติ”^{๓๖}

อีกอย่างหนึ่ง ความอดทนในพระพุทธศาสนานั้น หมายถึง ความอดทนต่อสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม (คือฝ่ายชั่ว หรือ อุกุศล) เพื่อดำรงตนอยู่ในความดีงามให้ได้ มิใช่ว่าใครตกอยู่ในสภาพอย่างไรแล้ว ก็จะต้องทนอยู่ในสภาพเดิมเช่นนั้นตลอดไป เช่น เป็นคนยากจน แล้วก็ทนอยู่ในความยากจน ไม่พยายามชวนชวยเสาะแสวงหาทรัพย์สมบัติ หรือเป็นคนเกียจคร้านงานการไม่ทำ แม้จะถูกคนอื่นดูถูกเหยียดหยามอย่างไรก็ตามทนเอา อย่างนี้ไม่ใช่ขันติธรรม ไม่ใช่ความอดทนที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญขันติธรรมที่ถูกต้อง เช่น

(๑) ความอดทนต่อความลำบาก หมายถึง ผู้ที่ทำงานมาก ๆ แล้วได้รับความเหน็ดเหนื่อย หิว กระจาย หรือถูกสายลมแสงแดดฝนฟ้าต่าง ๆ กระทบก็ไม่หวั่นไหว คนที่ไม่มีขันติธรรมเมื่อเผชิญกับความลำบากตรากตรำ มักจะทอดทิ้งการทำงานเสีย เป็นคนงานหนักไม่เอา งานเบา ก็ไม่สู้ ทำอะไรทั้ง ๆ ขว้าง ๆ แต่ผู้ที่มีขันติธรรมย่อมอดทนต่อสิ่งเหล่านี้ได้ มุ่งมั่นฟันฝ่าอุปสรรคกีดขวางจนประสบความสำเร็จ

(๒) อดทนต่อความทุกข์เวทนา หมายถึง ทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดจากการเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะคนที่ขาดขันติธรรมนั้น เมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ป่วย มักจะแสดงความอ่อนแอหรือมารยาทที่ไม่สมควรแก่เหตุ เช่น ไม่พอจะร้องคราง ก็ร้องคราง มีอาการกระบิดกระบวน เสแสร้ง เจ้าโทสะ โมโหร้าย บางคนอ้างความเจ็บป่วย กระทบความชั่วต่าง ๆ ก็มี แต่ผู้ที่มีขันติธรรม ย่อมรู้จักอดทนอดกลั้นทนทาน ไม่ปล่อยตัวให้ตกไปในทางชั่ว

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔/๒๔.

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

(๓) อุดหนุนต่อความเจ็บใจ เช่น วาจาเสียดแทงของผู้อื่น คำกล่าวที่เข้ามากระทบกระทั่งใจ ความลบหลู่ดูหมิ่นอะไรต่าง ๆ คนที่ขาดขันติย่อมเดือดดาล แล้วทำร้ายตอบด้วยการกระทำอันรุนแรงเกินเหตุ เช่น คำด่าว่าเหน็บแนมด้วยวาจาหยาบคาย หรือก่อการทะเลาะวิวาททำร้ายร่างกายกัน เป็นการสร้างเวรกรรมไม่สิ้นสุด เป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อมเสียทั้งแก่ตัวเองและครอบครัว แต่ผู้มีขันติธรรม ย่อมรู้จักอดทนอดกลั้นสอนใจตัวเอง คิดหาวิธีแก้ไขให้เรียบร้อยเป็นผลดีด้วยความสงบ

(๔) อุดหนุนต่ออำนาจกิเลส หมายถึง อุดหนุนต่ออารมณ์ข้างฝ่ายเพลิดเพลिन เช่น ความสนุกสนาน การละเล่น การเที่ยวเตร่ การหาได้ผลประโยชน์ในทางอันไม่ควร เป็นต้น หรือการอุดหนุนต่อความโกรธ มีความถ่อมตน รู้จักข่มความรู้สึกต่ออารมณ์ที่มากระทบกระทั่งใจ และนักปราชญ์เชิดชูว่าเป็นสุดยอดของคุณธรรม ดังข้อความที่ท่านยกย่องคุณของขันติว่าสามารถระงับความโกรธได้ว่า

ในกาลบางคราว บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้จึงไม่เศร้าโศก ฤาษี
ทั้งหลายสรรเสริญการละความลบหลู่ บุคคลควรอดทนคำหยาบคาย
ที่ทุกคนกล่าว สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทนนั้นว่า ยอดเยี่ยม ^{๓๗}

ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาถือความอดทนต่อสิ่งที่มากระทบกระทั่งจิตใจเป็นสิ่งสำคัญ เช่น วาจาเสียดแทงของผู้อื่น คำกล่าวที่เข้ามากระทบกระทั่งใจ ความลบหลู่ดูหมิ่นอะไรต่าง ๆ จะต้องมีความอดทน หรือความทนทาน ยิ่งเรารู้ว่า คนที่กล่าวคำหยาบนั้นด้อยกว่าเรา ทั้งฐานะทางสังคมทั้งทางสติปัญญาด้วยแล้ว ความอดทนนั้น จัดเป็นสิ่งที่สูงส่ง ดังปรากฏข้อความว่า

แท้จริง บุคคลอดทนถ้อยคำของคนประเสริฐกว่าได้ เพราะความ
กลัว อดทนถ้อยคำของคนเสมอกันได้เพราะการแข่งขันเป็นเหตุ แต่
ผู้ใดพึงอดทนถ้อยคำของคนที่เร็วกว่าในโลกนี้ได้ ความอดทนนั้นของ
บุคคลนั้นสัตบุรุษกล่าวว่า ยอดเยี่ยม ^{๓๘}

ความอดทนในพระพุทธศาสนานั้น มุ่งความเมตตาปราณีไม่พยาบาทจองเวร และหวังประโยชน์ต่อผู้อื่นที่มากกว่าร้ายเป็นที่ตั้ง มิใช่ทนได้อดได้เพราะความกลัว แต่เพราะมองเห็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย จึงสอนให้บำเพ็ญธรรม เพราะประโยชน์ที่เกิดจากความอดทนอดกลั้นนั้น ท่านจัดว่าเป็นสุดยอดของประโยชน์ทั้งหลาย ดังข้อความว่า

ประโยชน์ทั้งหลายของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์อื่นที่ยิ่งกว่าขันติ
ไม่มี บุคคลใดเป็นคนแข็งแรง อดกลั้นต่อผู้อ่อนแรงกว่าได้ ความ
อดกลั้นของบุคคลนั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นขันติอย่างยิ่ง
เพราะว่าบุคคลผู้อ่อนแรงจำต้องอดทนอยู่เอง ^{๓๙}

^{๓๗} พุ.ชา.จตตافی.ส. (ไทย) ๒๗/๖๔/๖๐๕.

^{๓๘} พุ.ชา.จตตافی.ส. (ไทย) ๒๗/๖๖/๖๐๕.

^{๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๒๖๕.

ดังนั้น ลักษณะการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงความอดทนหรือ ทนทานต่อสิ่งที่เข้ามากระทบกระทั่ง กระทบกระทั่งทางกายก็มี เช่น ความลำบากตรากตรำต่าง ๆ ความหนาว ความร้อน แสงแดดสายลม ความเจ็บไข้ได้ป่วยต่าง ๆ เป็นเรื่องที่จะทำให้เกิดความ เดือดร้อน การกระทบกระทั่งทางจิตใจก็มี เช่น วาจาเสียดสีทิ่มแทงของผู้อื่น คำกล่าวที่เข้ามา กระทบกระทั่งจิตใจ ความลบลู่ดูหมิ่นเหยียดหยามอะไรต่าง ๆ จะต้องมีความอดทน หรือความ ทนทานต่อสิ่งเหล่านั้น แต่ความอดทนนั้นจะต้องประกอบด้วยสติ ปัญญา และมีเป้าหมาย ไม่ใช่ว่า อดทนหรือทนทานไปเปล่า ๆ หรือทนไปเฉย ๆ อย่างไรก็ตาม เหตุผล เช่น ร้อนแสงแดดก็ทนได้ หิวกระหาย ก็ทนได้ โดยทนไปเฉย ๆ อย่างไรก็ตาม จุดหมายปลายทาง ก็คงจะไม่ก่อให้เกิดผลดีอะไรขึ้นมามากมายนัก นอกจากไม่เอะอะโวยวาย ไม่วุ่นวาย ไม่ทะเลาะวิวาทกัน ไม่ทำให้เดือดร้อนบานปลาย ซึ่งก็มี ประโยชน์อยู่บ้าง แต่บางทีก็กลับกลายเป็นโทษ เช่น ทนแสงแดดทนหิวกระหายจนเป็นลมหมดสติ หรือ ป่วยไข้ไป ก็จัดเป็นการทรมาณตนให้ลำบากเปล่าอีกแบบหนึ่งนั่นเอง

ความอดทนที่จะมีประโยชน์หรือมีความหมายที่แท้จริง จะต้องมีความหมาย หรือมี แนวทางดำเนินที่ถูกต้อง เช่น เราดำเนินชีวิตด้วยความเข้าใจในทางสายกลางที่เรียกว่า อริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น เราปฏิบัติแน่วแน่ในแนวทางของ เราเพื่อจุดหมายที่เรามุ่งประสงค์อย่างแท้จริง เราอดทนกับสิ่งที่มากระทบกระทั่งย่ำแย่ยาวนานทั้งทาง กายและใจ ก็ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อถอย ไม่หยุด ไม่ละเลิก และไม่หันเหออกจากทาง มีแต่จะมุ่งมั่นดำเนิน ไปในแนวทางที่ตั้งเป้าไว้จนกระทั่งบรรลุ

(๓) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยวิริยะคือความเพียร

เป็นลักษณะความเพียรหรือการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง นั้นก็คือ ความเพียรพยายามที่จะกำจัดความชั่ว ตรงกับความหมายว่า เพียรเผากิเลส หรือความเพียร ในการปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยไม่ท้อถอย มีความบากบั่นมุ่งมั่นทำเต็มความสามารถของตน มิใช่หวัง รอสั่งดลบันดาลจากโชคชะตา หรือจากเหล่าทวยเทพ ด้วยการบวงสรวงสวดอ้อนวอน หรือด้วยการ บำเพ็ญตบะแบบทรมาณร่างกายให้เดือดร้อน หวังว่าทำเช่นนั้นแล้ว เหล่าทวยเทพจะเห็นใจประทาน รางวัลให้ตามที่ตนมุ่งหวัง นี่เป็นความเชื่อแบบเก่า แต่พระพุทธศาสนาไม่มีความเชื่อเช่นนั้น มีแต่สอน ให้คนมีความเชื่อมั่นในตนเอง ในความขยันหมั่นเพียรของตนเอง ในความพยายามของตนเอง เพื่อนำไปสู่จุดหมาย เช่น “บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ”^{๕๐} เป็นการสอนให้ทำ กิจการด้วยกำลังความเพียรความพยายามของตนเองในทางที่ชอบ พอเหมาะพอควรแก่เหตุปัจจัย ทำเป็นปรกติสม่ำเสมอ ย่อมประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหวัง ดังความว่า “บุคคลผู้ทำการเหมาะเจาะ ไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้”^{๕๑} หรือ “พึงบากบั่นทำความเพียรนั้นให้มั่นคง”^{๕๒} หรือ “ควรรีบทำความเพียรเสียแต่วันนี้”^{๕๓} เนื่องจากพระพุทธศาสนามีความเชื่อว่าการลงมือทำความ

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๔/๓๗๑.

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๕๓.

^{๕๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๙/๙๔.

^{๕๓} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๑/๒๐๒.

เพียร ด้วยกำลังความสามารถของตนในทางที่ชอบตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จและจุดหมายทางศาสนาได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองเรื่องความเพียรไว้ว่า “คนจะล่วงพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียร”^{๔๔}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความขยันหมั่นเพียร หรือความพยายาม ความบากบั่นด้วยตนเองในกิจธุระหน้าที่ โดยไม่ต้องหวังรอสิ่งตกลงตาล แต่ให้มีความเชื่อมั่นในกำลังความสามารถของตนเองว่า ด้วยเรี่ยวแรงของคนเรานี้แหละมันสามารถนำไปสู่ความสำเร็จและจุดหมายปลายทางได้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องสวดอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบำเพ็ญเพียรแบบทรมาณตนให้เดือดร้อนแบบลัทธิอื่น ๆ

สำหรับลักษณะความเพียรชอบ หรือการบำเพ็ญเพียรที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา ที่ผู้ปฏิบัติจะต้องเสริมสร้าง พยายาม ทำให้มี ให้เป็น ให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นในภายในจิตใจของตนเอง ที่ทรงแสดงไว้นั้น มีเรียกในหลายลักษณะ เช่น ในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่ฌนิกาย มหาวรรค เป็นต้น เรียกว่า สัมมาวายามะ ทรงแสดงลักษณะความเพียรที่ชอบ คือ^{๔๕}

- สร้างฉันทะ ทำความพยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตใจไว้ มุ่งมั่น เพื่อ (ป้องกัน) อกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

- สร้างฉันทะ ทำความพยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตใจไว้ มุ่งมั่น เพื่อละเว้นอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว

- สร้างฉันทะ ทำความพยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตใจไว้ มุ่งมั่น เพื่อ (สร้าง) กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

- สร้างฉันทะ ทำความพยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตใจไว้ มุ่งมั่น เพื่อความดำรงคงอยู่ไม่เลือนหาย เพื่อความงอกงาม เพื่อความไพบูลย์เจริญเต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ส่วนในอภิธรรม ก็ให้ลักษณะการสร้างเสริมความเพียรเพิ่มขึ้น อีกแบบหนึ่งคือการระดมความเพียรทางใจ ไม่ทอดทิ้งธุระ การแบกทูนรับเอาธุระไป^{๔๖} ส่วนในปธานสูตรเรียก ความเพียรว่า สัมปปธาน มี ๔ ประการ คือ (๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง อกุศลธรรมอันหยาบช้าที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) ปธานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัด อกุศลธรรมอันหยาบช้าที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภาวนापธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้าง กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น (๔) อนุรักษ์นาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลธรรมที่มีอยู่แล้วให้เจริญและเพิ่มพูนยิ่งขึ้น^{๔๗}

จะเห็นได้ว่า ความเพียรที่ถูกต้องหรือเพียรชอบในพระพุทธศาสนา เป็นความเพียรที่เน้นไปทั้งการป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป แล้ว

^{๔๔} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๙/๑๒๔.

^{๔๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๒๘.

^{๔๗} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓-๒๔.

ไม่ให้หยุดอยู่แค่นั้น แต่ยังแนะนำส่งเสริมให้สร้างเสริมคุณธรรม เช่น ข้อธรรมข้อไหนหมวดไหนที่ยังไม่เกิด ให้เพียรพยายามทำให้เกิดขึ้นมีขึ้นในภายในจิตใจของตนเอง และเมื่อคุณธรรมเกิดมีขึ้นในภายในจิตใจแล้ว ก็ให้สั่งสมอบรมเพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยความเพียรพยายามอันชอบธรรมเช่นนี้ จึงจะสามารถนำไปสู่ผลสำเร็จ คือล่วงพ้นทุกข์ในสังสารวัฏได้ดังนั้น การบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนา จึงจะต้องเน้นเรื่องความเพียร โดยความอดทนและความเพียรนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกันจึงจะสามารถพัฒนาตนเองก้าวไปสู่ความเป็นผู้สำเร็จในการบำเพ็ญตบะได้

(๔) องค์ประกอบของการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนา

สำหรับองค์ประกอบของการศึกษาเรื่องตบะหรือการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนานั้นก็มีดังต่อไปนี้

(๑) ตัวตบะ หรือเนื้อหาของตบะ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นตบะมีหลายประเภท แต่สรุปรวมเป็นยอดของตบะในทางพระพุทธศาสนาก็มีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ศิล หมายถึง วินัยของพระและฆราวาสเริ่มจากศีล ๕, ๘, ๑๐, ๓๑๑, ๒๒๗ (๒) สมาธิ ได้แก่ สมถกรรมฐาน เพราะเป็นเรื่องของการควบคุมจิต (๓) ปัญญา ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน เพราะเป็นเรื่องของการฝึกฝนปัญญาตามความเป็นจริงของสังขารที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา โดยตบะทั้ง ๓ นั้นสามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

(๑.๑) ตบะในระดับศีล สำหรับคำว่า ศีล นั้นแปลว่าปกติ หรือสงบเพราะคนที่รักษาศีลนั้นย่อมเป็นคนที่มีแต่ความสงบเพราะไม่ไปก่อความเดือดร้อนให้ใคร โดยศีลนั้นมีอยู่ ๕ ข้อ เรียกว่าศีล ๕ เรียกว่า อาศาเรียนวินัย คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจาของผู้ครองเรือนท่านรวมศีล ๕ จำนวน ๔ ข้อ คือ ปาณาติบาตา เวรมณี เจตนาจเว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป อทินนาทานา เวรมณี เจตนาจเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ กามสุ มิจฉาจารา เวรมณี เจตนาจเว้นจากประพฤติดีในกาม มุสาวาทา เวรมณี เจตนาจเว้นจากกล่าวเท็จ ไว้ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๕๕} โดยศีลนั้นจัดว่าเป็นตบะขั้นพื้นฐานที่ชาวบ้านทั่วไปสามารถที่จะบำเพ็ญหรือรักษาได้

(๑.๒) ตบะในระดับสมาธิ สำหรับตบะในระดับสมาธินี้ก็ได้แก่ กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณฺ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจวิธีฝึกอบรมจิต^{๕๖} กรรมฐานเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจ ซึ่งหมายถึงการมีสติกำหนดรู้เท่าทันทุกอารมณ์ที่เกิดขึ้น ยังจิตของผู้ปฏิบัติให้ตั้งอยู่ คือมีการตื่นตัวรู้สึกตัวอยู่เสมอ โดยกรรมฐานนี้เองที่จัดว่าเป็นตบะหรือการบำเพ็ญตบะอย่างหนึ่ง ซึ่งกรรมฐานที่เป็นตบะในระดับสมาธินี้ก็คือ สมถกรรมฐาน หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบจนตั้งมั่นเป็นสมาธิ สมถะ แปลว่า ความสงบ ในความหมายโดยทั่วไป สมถกรรมฐาน จึงหมายถึงวิธีทำจิตให้สงบ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของสมถกรรมฐานว่า “ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต ธรรมยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์ปกิเลสหรือ

^{๕๕} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มงคลศีลทีปนี ภาษาไทย ภาค ๒, หน้า ๙๓-๙๔.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑.

ฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ”^{๕๐}

(๑.๓) ตบะในระดับปัญญา สำหรับตบะในระดับปัญญานี้ก็คือ วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง ข้อปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งในรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์หรือรู้แจ้งต่อสภาวะของรูปนามตามความเป็นจริง^{๕๑} หรือหมายถึงความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม (รูปนาม) ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^{๕๒}

(๒) ตัววิธีการของตบะ หมายถึง การดำเนินการเพื่อรักษาหรือบำเพ็ญตบะนั้นนั้นว่าจะมีขั้นตอนหรือกระบวนการในการบำเพ็ญตบะนั้นอย่างไร เช่น ตบะในระดับศีลนั้นควรเริ่มการบำเพ็ญหรือรักษาอย่างไร ตบะในระดับสมาธินั้นมีก็อย่างไร มีวิธีการในการดำเนินการบำเพ็ญอย่างไร หรือตบะในระดับปัญญานั้นมีลักษณะและกระบวนการที่จะต้องบำเพ็ญหรือปฏิบัติอย่างไร เป็นต้น

(๕) เป้าหมายของการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนา

สำหรับเป้าหมายของการบำเพ็ญตบะตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นจะพบว่ามีอยู่หลายประการ โดยพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้จำแนกจุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญตบะในแง่มีติดต่าง ๆ ให้ละเอียดลงไปอีกว่าจุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิด มีดังนี้^{๕๓}

ก. จุดมุ่งหมายขั้นตาเห็น หรือประโยชน์ ถือเป็นผลที่พึงได้รับและพึงทำให้เกิดในตนมาจากการบำเพ็ญตบะ คือเกิดความสุข หรือหากเป็นการบำเพ็ญตบะเกี่ยวกับการรักษาศีลก็จะทำให้เกิดผลในปัจจุบัน หรือที่ เรียกว่า ทิฏฐธรรมมัตถกัตถะ โดยแยกสาระสำคัญที่ได้รับการบำเพ็ญตบะได้ ดังนี้

๑. ช่วยให้เห็นมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง สง่างามไร้โรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนมีชีวิตยืนยาว

๒. เพื่อช่วยให้เกิดทรัพย์สินเงินทอง จากผลของการรักษาศีลเพราะทำงานสุจริตทำให้มีอาชีพการงาน พึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ

๓. ช่วยให้ครอบครัวมีความมั่นคงผาสุก ตลอดทั้งความสัมพันธ์ทางวงศ์ตระกูลเป็นที่นับถืออันดี

๔. เพื่อช่วยให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของสังคม มีสถานภาพดีมีชื่อเสียงเกียรติคุณพร้อมด้วยยศฐาบรรดาศักดิ์ มีเกียรติยศ บริวารยศ และอิสริยยศ

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๙.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

^{๕๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาที่สาภรณ์ฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๐-๑๑๓.

ข. จุดมุ่งหมายชั้นเลเยตา หรือประโยชน์เบื้องต้น เป็นการศึกษเพื่อพัฒนาคนให้มีคุณธรรมเกิดขึ้นภายในจิตใจ มีความประพฤติที่ชอบธรรม ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และพัฒนาตนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ท่านเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ ซึ่งสาระสำคัญของการบำเพ็ญตบะ เพื่อบรรลุประโยชน์ในเบื้องต้นหรืออนาคต มีดังนี้

๑. มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ซาบซึ้งในบุญกุศล และมีความมั่นใจในการทำความดี
๒. มีความเอิบอímใจ มีความมั่นในใจชีวิต มีความประพฤติดีงามสุจริต ทำแต่สิ่ง
ที่ถูกต้อง
๓. มีความเอิบอímใจ ภูมิใจในการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ มีความ
เสียสละ ทำการสร้างสรรค์เกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์และสังคม
๔. มีความแก้แ้วกล้ามั่นใจ และปลอดโปร่งเบิกบานใจในการปฏิบัติของตน ผล
จากการบำเพ็ญตบะยอมทำให้เกิดการเรียนรู้ มีปัญญาดีสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไป
ได้ด้วยดี
๕. เกิดความสบายใจมั่นใจเชื่อในกรรมที่ได้ประกอบไว้อันเป็นบุญกุศลดีงาม
สุจริต ถือเป็นหลักประกันชีวิตเบื้องต้น เมื่อจากโลกนี้ไปแล้วก็ไม่หวั่นไหวต่อภัยแห่งทุกติ^{๕๔}

ค. จุดมุ่งหมายชั้นสูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง ถือเป็นประโยชน์ที่จะต้องทำให้เกิดหรือพึงมีในตน ที่เรียกว่า ปรมัตถะ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญตบะ เพื่อเกิดความหลุดพ้นแห่งจิต มีความเป็นอิสระอยู่เหนือโลก มีจิตปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน สามารถแก้ไขปัญหาได้ จิตใจไม่ถูก
บีบคั้นด้วยความยึดมั่นถือมั่น มีจิตใจปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างไร้ทุกข์
ประสบแต่ความสงบสุขภายในจิตใจ ทำให้เกิดความบริสุทธิ์เบิกบานใจ ทำให้จิตที่ผ่านการบำเพ็ญตบะ
มาถูกต้องแล้ว รู้เท่าทันสภาวะแท้จริงของสังขารทั้งปวง ไม่ตกเป็นทาสของชีวิตและโลกธรรม เกิด
ปัญญาพัฒนาความรู้แจ้ง ถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการบำเพ็ญตบะ

กล่าวโดยสรุปแล้วเป้าหมายของการบำเพ็ญตบะ ตามหลักพุทธศาสนา มุ่งประสงค์ให้
ผู้ปฏิบัติมีคุณธรรมปราศจากความเห็นแก่ตัว รู้จักตนเอง รู้วิธีการแก้ปัญหาและสามารถอยู่ในสังคมได้
อย่างมีความสุข และเข้าถึงธรรมคือพระนิพพานได้

๓.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร

สำหรับหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้น ถือว่ามีหลักธรรมที่น้อยมาก เนื่องจากการ
ที่เป็นพระสูตรที่มีขนาดกลาง และพระพุทธรองค์ที่มุ่งที่จะแสดงเป็นการเฉพาะแก่ปริพาชกเพื่อที่จะ
ชี้แจงว่าการบำเพ็ญตบะของพระพุทธรศาสนาแตกต่างไปจากตบะของปริพาชกว่าแตกต่างกันอย่างไร
ดังนั้น การแสดงธรรมในอุทุมพริกสูตรจึงมุ่งที่จะแสดงหลักการที่เป็น (๑) การบำเพ็ญตบะของ
ปริพาชก และ (๒) การบำเพ็ญตบะของพระพุทธรศาสนา นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ใน
อุทุมพริกสูตรหลายประการดังต่อไปนี้

^{๕๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาที่สาถลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

๓.๓.๑ วัตรของนักบวชเปลือย (เซน)

ในอุทุมพริกสูตรมีหลักธรรมหลายประการโดยเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญตบะของนักบวช โดยเฉพาะนักบวชประเภทอเจลกะหรือนักบวชเปลือยในพระสูตรนี้กล่าวถึงวัตรของนักบวชเปลือยเอาไว้ดังนี้

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลกะ (ประพตติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรรณีประตุ ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภคน้ำ ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรตึ่มนม ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่รับอาหารในที่มิแมลงวัน ไต่ตอมเป็นกลุ่ม ๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาตอง รับอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว รับอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ ฯลฯ รับอาหารในเรือน ๗ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๗ คำ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑ ใบ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๒ ใบ ฯลฯ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน กินอาหารที่เก็บไว้ ค้างคืน ๒ วัน ๆ ลฯ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๗ วัน ถือการบริโภคอาหาร ๑๕ วันต่อมือ กินผักตองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร กินลูกเต๋อยเป็นอาหาร กินกากข้าวเป็นอาหาร กินสาหร่ายเป็นอาหาร กินรำเป็นอาหาร กินข้าวตังเป็นอาหาร กินกำยานเป็นอาหาร กินหญ้าเป็นอาหาร กินโคมัยเป็นอาหาร กินเหง้า และผลไม้ป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นยังชีพ นุ่งห่มผ้าป่า นุ่งห่มผ้าแกมกัน นุ่งห่มผ้าทอศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น) นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือ นุ่งห่มหนังเสือมีเล็บ นุ่งห่มผ้าคากรอง นุ่งห่มผ้าเปลือกปอกรอง นุ่งห่มผ้าผลไม้กรอง นุ่งห่มผ้ากัมพลผมมนุษย์ นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ นุ่งห่มผ้าขนปิกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือถือการถอนผมและหนวด ยืนอย่างเดียว ไม่ยอมนั่ง เดินกระโหยง คือถือการเดินกระโหยง (เหยียบพื้นไม่เต็มเท้า) ถือการนอนบนหนาม นอนบนที่นอนอันทำด้วยหนาม นอนบนแผ่นกระดาน นอนบนเนินดิน นอนตะแคงข้างเดียว เอาฝุ่นคลุกตัว อยู่กลางแจ้ง นั่งบนอาสนะตามที่ปูลาดไว้ บริโภคคูด คือถือการบริโภคน้ำคูด ไม่ดื่มน้ำเย็น คือถือการไม่ดื่ม น้ำเย็น อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือถือการลงอาบน้ำ^{๕๕}

๓.๓.๒ อุปกิเลส ๒๒

คำว่า อุปกิเลส นั้นโดยทั่วไปหมายถึง โทษเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมอง ชุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก มี ๑๖ อย่าง คือ ๑) อภิชฌาวิสมโลภะ ละโมบ จ้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร ๒) โทสะ คิดประทุษร้าย ๓) โภธะ โกรธ ๔) อุปนาหะ ผูกโกรธไว้ ๕) มกขะ ลบหลู่คุณท่าน ๖) ปลาสะ ตีเสมอ ๗) อีสสา ริษยา ๘) มัจฉริยะตระหนี่ ๙) มายา เจ้าเล่ห์ ๑๐) สาถยยะ โอ้อวด ๑๑) ถัมภะ หัวดี ๑๒) สารัมภะ แข่งดี ๑๓) มานะ ถือตัว ๑๔) อติมานะ ดูหมิ่นท่าน ๑๕) มทะ

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙.

มัวเมา ๑๖) ปมาทะ เลินเล่อหรือละเลย^{๕๖}

นอกจากนั้นก็ยังมียุทธิกิเลสอีกประเภทหนึ่งที่เป็นส่วนของวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส หมายถึง อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา, สภาวะที่ทำให้วิปัสสนามัวหมองข้องขัด, สภาพน่าชื่นชม ซึ่งเกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนาในขั้นที่เป็นวิปัสสนาอย่างอ่อน (ตรุณวิปัสสนา) แต่กลายเป็นโทษเครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา โดยทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว จึงชะงักหยุดเสีย ไม่ดำเนินก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี ๑๐ คือ ๑) โภกาสแสงสว่าง ๒) ปีติ ความอิมใจปลาบปลื้มเต็มไปทั้งตัว ๓) ญาณความรู้ที่คมชัด ๔) ปัสสัทธิ ความสงบเย็นกายใจ ๕) สุข ความสุขฉ่ำชื่นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง ๖) อธิโมกข์ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสอย่างยิ่ง ๗) ปัคคาหะ ความเพียรที่พอดี ๘) อุปภูฐาน สติชัด ๙) อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท ๑๐) นิกันติ ความติดใจพอใจ^{๕๗}

หลักธรรมทั้งหมดนี้ (เว้นแต่นิกันติ ซึ่งเป็นต้นหาอย่างสุขุม) โดยตัวมันเอง มิใช่เป็นสิ่งเสียหาย มิใช่เป็นอกุศล แต่เพราะเป็นประสบการณ์ประณีตล้ำเลิศที่ไม่เคยเกิดมีแก่ตนมาก่อน จึงเกิดโทษเนื่องจากผู้ปฏิบัติไปหลงสำคัญผิดเสียเองว่าเป็นการบรรลุมรรคผลวิปัสสนูปกิเลสนี้ ไม่เกิดขึ้นแก่ท่านที่บรรลุมรรคผลแล้ว ไม่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ปฏิบัติผิดทาง และไม่เกิดขึ้นแก่คนเกียจคร้านผู้ทอดทิ้งกรรมฐาน แต่เกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้ที่เจริญวิปัสสนามาอย่างถูกต้องเท่านั้น

อาการฟุ้งซ่านที่เกิดจากความสำคัญผิดเอาโอภาสเป็นต้นนั้น เป็นมรรค ผล นิพพานว่า “อัมมูทัจจะ” คำว่า อัมมูทัจจะ หมายถึง ความฟุ้งซ่านด้วยความสำคัญผิดในธรรม คือ ความฟุ้งซ่านเนื่องจากเกิดวิปัสสนูปกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแล้วสำคัญผิดว่าตนบรรลุธรรมคือมรรคผลนิพพาน จิตก็เลยคลาดเขวออกไปเพราะความฟุ้งซ่านนั้น ไม่เกิดปัญญาที่จะเห็นไตรลักษณ์ได้จริง^{๕๘} เมื่อวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติที่มีปัญญาน้อย จะฟุ้งซ่านเขวไปและเกิดกิเลสอื่น ๆ ตามมาด้วย, ผู้ปฏิบัติที่มีปัญญามากกลาง ก็ฟุ้งซ่านเขวไป แม้จะไม่เกิดกิเลสอื่น ๆ แต่จะสำคัญผิด, ผู้ปฏิบัติที่มีปัญญามากกล้า ถึงจะฟุ้งซ่านเขวไป แต่จะละความสำคัญผิดได้ และเจริญวิปัสสนาต่อไป, ส่วนผู้ปฏิบัติที่มีปัญญามากกล้ามาก จะไม่ฟุ้งซ่านเขวไปเลย แต่จะเจริญวิปัสสนาก้าวต่อไปวิธีปฏิบัติในเรื่องนี้ คือ เมื่อวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น ฟังรู้เท่าทันด้วยปัญญาตามเป็นจริงว่า สภาวะนี้ (เช่นว่าโอภาส) เกิดขึ้นแล้วแก่เรา มันเป็นของไม่เที่ยงเกิดมีขึ้นตามเหตุปัจจัย แล้วก็จะต้องดับสิ้นไป ฯลฯ เมื่อรู้เท่าทัน ก็ไม่หวั่นไหวไม่ฟุ้งไปตามมัน คือกำหนดได้ว่ามันไม่ใช่มรรคไม่ใช่ทาง แต่วิปัสสนาที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ ซึ่งดำเนินไปตามวิถีนั่นแหละเป็นมรรคเป็นทางที่ถูกต้อง นี่ถือเป็นญาณที่รู้แยกได้ว่ามรรคและมีใช่มรรค นับเป็นวิสุทธิข้อที่ ๕ คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิวิปัสสนาตั้งแต่ญาณเริ่มแรก (คือนามรูปปริจเฉทญาณ) จนถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ ท่านจัดเป็นวิปัสสนาอย่างอ่อน (ตรุณวิปัสสนา) ส่วนวิปัสสนาตั้งแต่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ไปแล้ว (จนถึงสังขารุเบกขาญาณ) จัดเป็นวิปัสสนาที่มีกำลัง ที่แรงกล้า หรืออย่างเข้ม (พลวิปัสสนา)

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘-๖๓/๔๐-๔๔, คู่มือวิชาอุปกิเลส ๑๖ ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๓.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

ส่วนคำว่าอุปกิเลส หมายถึง โทษเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมองขุนมัว รัศคุณธรรมได้ยาก^{๕๙} ส่วนที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้นอุปกิเลส หมายถึง เครื่องเศร้าหมอง^{๖๐} ของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะในยุคโบราณของอินเดียหรือผู้ที่บำเพ็ญตบะทั่วไปหาผู้ที่ปฏิบัติตามหลักการ ทั้ง ๒๒ ข้อนี้ก็ถือว่าเป็นอุปกิเลสหรือความเศร้าหมองของตบะนั้น โดยอุปกิเลสในอุทุมพริกสูตรนั้นก็ มีดังต่อไปนี้

๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ ยึดมั่นตบะ เขามีใจยินดี มีความดำริ อันบริบูรณ์ด้วย ตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุให้เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วย ตบะนั้น นี้แล เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขายกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญ ตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุให้เขายกตนข่มผู้อื่น ด้วยตบะนั้น นี้แล เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญ ตบะ

๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุให้เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยตบะนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ^{๖๑}

๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภ สักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น ด้วยตบะนั้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคล ผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แล เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญ ตบะ

๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น ด้วยตบะนั้น เขายกตนข่มผู้อื่น ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขายกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภ สักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๖. ผู้บำเพ็ญตบะยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะ นั้น เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคล ผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคล ผู้บำเพ็ญ ตบะ^{๖๒}

๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ ถึงกับแบ่งโภชนะ ๒ ส่วนว่า ‘สิ่งนี้เราชอบ สิ่งนี้เรา ไม่ชอบ’ สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็อยากทิ้งสิ่งนั้น ส่วนสิ่งใดที่เขาชอบ เขาก็พัวพัน ยินดี หลงใหล ยึดติดสิ่งนั้น มองไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออกบริโภคอยู่ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของ

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๖๔.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๔๐.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๔๐-๔๑.

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๔๑.

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เพราะเหตุแห่งความอยากในลาภสักการะและความสรรเสริญด้วยคิดว่า ‘พระราชามหาอำมาตย์ของพระราชากษัตริย์พราหมณ์ คหบดี เตียรถียจักสักการะเรา’ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ^{๖๓}

๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ระรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ‘ก็ไฉน ผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินไปหมดทุกอย่าง คือ พืชเกิดจากเหง้า พืชเกิดจากลำต้น พืชเกิดจากตา พืชเกิดจากยอด และเกิดจากเมล็ดเป็นที่ห้า ปลายฟันของผู้นี้คมกริบประดุจสายฟ้าคนทั้งหลายยังพากันเรียกว่าเป็นสมณะ’ ข้อที่ ฯลฯ นี้แล เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นผู้กำลังได้รับสักการะ เคารพนับถือ บูชาอยู่ในตระกูลทั้งหลาย เขาตำรืออย่างนี้ว่า ‘ในตระกูลทั้งหลาย คนทั้งหลายสักการะ เคารพนับถือ บูชาสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง แต่ในตระกูลทั้งหลายไม่มีใครสักการะ ไม่มีใครเคารพ ไม่มีใครนับถือ ไม่มีใครบูชาเราผู้บำเพ็ญตบะ ซึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุเศร้าหมอง’ เขาทำความริษยาและความตระหนี่ให้เกิดขึ้นในตระกูลทั้งหลาย ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ^{๖๔}

๑๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้มีปกตินั่งในที่ที่คนเห็นได้ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เทียวอดตนในตระกูลทั้งหลายว่า ‘การกระทำแบบนี้ก็มีในตบะของเรา การกระทำแบบนี้ก็มีในตบะของเรา’ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ใช้ประโยชน์จากความผิดบางอย่างที่ปกปิดไว้เมื่อถูกผู้อื่นถามว่า ‘สิ่งนี้ควรแก่ท่านหรือ’ จึงกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ควรว่า ‘ควร’ กล่าวถึงสิ่งที่ควรว่า ‘ไม่ควร’ เขาพูดเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ด้วยประการฉะนี้ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เมื่อตลาคหรือสาวกของตลาคกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมไม่คล้อยตามธรรมบรรยายที่ควรคล้อยตามอันมีอยู่นั้นเทียว ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้มีตบะ^{๖๕}

๑๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ลบหลู่ ตีเสมอ ฯลฯ

๑๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่ ฯลฯ

๑๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้โอ้อวด มีมายา ฯลฯ

๑๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด ฯลฯ

๒๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มีความปรารถนาชั่วตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาชั่ว ฯลฯ

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๐/๔๒.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๑/๔๒.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๒/๔๓.

๒๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มีความเห็นผิด ประกอบด้วยอันตคาหิกทิกฺขณฺฐิ ฯลฯ

๒๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ยึดมั่นทิกฺขณฺฐิของตน มีความถือมั่น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ยึดมั่นทิกฺขณฺฐิของตนมีความถือมั่น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ^{๖๖}

จะพบว่า การที่บุคคลใดก็ตามปฏิบัติบำเพ็ญตบะแล้วมีจิตใจที่มุ่งหวังในการ (๑) ใช้ตบะแสวงหาชื่อเสียง (๒) เพื่อชมคนอื่น (๓) เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ให้กับตนเอง เป็นต้น ผู้นั้นถือว่าเป็นผู้ที่ใช้ตบะไปในทางที่เสียหายหรือก่อความเศร้าหมองให้เกิดกับตนเอง การบำเพ็ญตบะนั้นนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม เป็นอุปกิเลสที่จะทำให้การบำเพ็ญตบะนั้นเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสียหาย เป็นต้น

๓.๓.๓ กุศลธรรม ๒๒

สำหรับหลักการที่เรียกว่ากุศลธรรม ๒๒ ประการนี้ถือว่าเป็นคุณประโยชน์ที่จะเกิดกับผู้ที่บำเพ็ญตบะ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับอุปกิเลสทั้ง ๒๒ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสว่าผู้ที่ปฏิบัติตรงข้ามกับอุปกิเลสทั้ง ๒๒ ประการนี้จัดว่าเป็นกุศลธรรม หมายถึงสิ่งที่เกิดจาก (๑) ไม่นำเอาตบะไปใช้เพื่อหาชื่อเสียง (๒) ไม่เอาตบะไปชมผู้อื่น หรือ (๓) ไม่ใช้ตบะเป็นกรอบในการสร้างความยึดมั่นให้กับตนเอง เป็นต้น โดยสาระที่ตรงข้ามกับอุปกิเลสทั้ง ๒๒ ประการนั้นมีดังต่อไปนี้

๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ ยึดมั่นตบะ เขามีใจไม่ยินดี ไม่มีความด่าอันบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุให้เขามีใจไม่ยินดี ไม่มีความด่าอันบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๗}

๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่นด้วยตบะนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๗}

๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่มัวเมา ไม่หลงใหล ไม่ถึงความประมาทด้วยตบะนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๗}

๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขามีใจไม่ยินดี ไม่มีความด่าอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๗}

๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่น ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๗}

๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่มัวเมา ไม่หลงใหล ไม่ถึงความประมาทด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๘}

๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่พิจารณาโทษนะทั้งหลายเป็น ๒ ส่วน ว่า

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๓/๔๓.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๔/๔๔.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๔๔-๔๕.

‘สิ่งนี้เราชอบ สิ่งนี้เราไม่ชอบ’ สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็ไม่ยอมทำทั้งสิ่งนั้น ส่วนสิ่งที่เขาชอบ เขาก็ไม่พัวพัน ไม่ยินดี ไม่หลงใหล ไม่ยึดติดสิ่งนั้น เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้

๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ยึดมั่นตบะ เพราะเหตุแห่งความอยากได้ลาภสักการะและความสรรเสริญด้วยคิดว่า ‘พระราชามหาอำมาตย์ของพระราชากษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เตียรถีย์ จักสักการะเรา’ ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๖๙}

๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ระรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ‘กัณเณผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินไปหมดทุกอย่าง คือ พืชเกิดจากเหง้า พืชเกิดจากลำต้น พืชเกิดจากตา พืชเกิดจากยอด และพืชเกิดจากเมล็ดเป็นที่ห้า ปลายฟันของผู้นี้คมกริบประดุจสายฟ้า คนทั้งหลายยังพากันเรียกว่าเป็นสมณะ’ ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้

๑๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นผู้กำลังได้รับสักการะ เคารพนับถือ บูชาในตระกูลทั้งหลาย เขาไม่ตำรืออย่างนี้ว่า ‘ในตระกูลทั้งหลาย คนทั้งหลายย่อมสักการะ เคารพนับถือ บูชา สมณะหรือพราหมณ์ผู้นี้ผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง แต่ในตระกูลทั้งหลายไม่มีใครสักการะ ไม่มีใครเคารพ ไม่มีใครนับถือ ไม่มีใครบูชา เราผู้บำเพ็ญตบะซึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุเศร้าหมอง’ เขาไม่ทำความริษยาและความตระหนี่ให้เกิดขึ้นในตระกูลทั้งหลาย ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๗๐}

๑๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มีปกตินั่งในที่ที่คนอื่นเห็นได้ ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้

๑๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ย่อมไม่เที่ยววอดตนในตระกูลทั้งหลายว่า ‘การกระทำแบบนี้ก็มีในตบะของเรา การกระทำแบบนี้ก็มีในตบะของเรา’ ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้

๑๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ใช่ประโยชน์จากความผิดบางอย่างที่ปกปิดไว้เมื่อถูกผู้อื่นถามว่า ‘สิ่งนี้ควรแก่ท่านหรือ’ จึงกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ควรว่า ‘ไม่ควร’ กล่าวถึงสิ่งที่ควรว่า ‘ควร’ เขาไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ด้วยประการฉะนี้ ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้

๑๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เมื่อตภาคหรือสาวกของตภาคกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมคล้อยตามธรรมบรรยายที่ควรคล้อยตามอันมีอยู่นั้นเทียว ข้อที่ ๗๙ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๗๑}

๑๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ เขาเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้

๑๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่ลบลหู่ ไม่ตีเสมอ ฯลฯ

๑๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ฯลฯ

๑๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ฯลฯ

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๖/๔๕.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๗/๔๕-๔๖.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๘/๔๖.

๑๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด ฯลฯ

๒๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาชั่ว ฯลฯ

๒๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มีความเห็นผิด ไม่ประกอบด้วยอันตคาหิกทิกฺขณฺฐิ ฯลฯ

๒๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่ยึดมั่นทิกฺขณฺฐิของตน ไม่ถือมั่น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ง่าย ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ไม่ยึดมั่นทิกฺขณฺฐิของตน ไม่ถือมั่น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ง่าย เขาถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนี้^{๗๒}

๓.๓.๔ สัจจวรร ๔

สำหรับคำว่าสังขรานั้น หมายถึง ความสำรวม, การระวังปิดกั้นบาปอกุศล มี ๕ อย่าง คือ ๑. ปาฏิโมกขสังขร สำรวมในปาฏิโมกข์ (บางแห่งเรียก สีลสังขร สำรวมในศีล) ๒. สติสังขร สำรวมด้วยสติ ๓. ญาณสังขร สำรวมด้วยญาณ ๔. ขันติสังขร สำรวมด้วยขันติ ๕. วิริยสังขร สำรวมด้วยความเพียร ส่วนในอุทุมพริกสูตรนั้นได้กล่าวถึงสังขร ๔ ของผู้บำเพ็ญตบะว่ามีอยู่ ๔ ประการดังนี้ คือ

๑. ไม่ทำชีวิตให้ตกลงไป ไม่ใช่ผู้อื่นให้ทำชีวิตให้ตกลงไป เมื่อผู้อื่นทำชีวิตให้ตกลงไป ก็ไม่ตีใจ

๒. ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ มิได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ก็ไม่ตีใจ

๓. ไม่พูดเท็จ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นพูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ก็ไม่ตีใจ

๔. ไม่เสพกามคุณ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นเสพกามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพกามคุณ ก็ไม่ตีใจ^{๗๓}

สำหรับสังขร ๔ นี้ถือว่าเป็นหลักธรรมที่จำเป็นสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะที่ ผู้นั้นจะต้องไม่ทำเลยก็คือการฆ่าสัตว์ การไม่ลักขโมย การพูดเท็จ การละจากการเสพกามซึ่งเบื้องต้นก็คือ สีล ๕ แต่ถูกตัดออกไปหนึ่งข้อคือ สุราหรือการงดเว้นจากการดื่มสุราซึ่งเป็นสิ่งที่บรรดานักบวชหรือผู้บำเพ็ญตบะไม่ทำอยู่แล้ว เป็นหลักการพื้นฐานที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องทำคือการดำเนินตามหลักการทั้ง ๔ ประการนี้

ในอุทุมพริกสูตรนั้น สังขร ๔ นำมาใช้ในกรณีของการปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะจะต้องเป็นผู้สำรวมด้วยสังขร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ เขาพักอยู่ ณ เสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง เขากลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เขาละอภิชมา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชมาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชมา

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๙/๔๖-๔๗.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘.

๓.๓.๕ นิเวศน์ ๕

สำหรับคำว่า นิเวศน์ หมายถึง ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี, สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม, อกุศลธรรมที่กีดทับจิต ปิดกั้นปัญญา^{๗๔} หรือ นิเวศน์ หมายถึง สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม, ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี, อกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง มี ๕ ประการคือ

๑. กามฉันทน์ หมายถึง ความพอใจในกาม,ความต้องการกามคุณ
๒. พยาบาท หมายถึง ความคิดร้าย,ความขัดเคืองแค้นใจ
๓. ถีนมิทธะ หมายถึง ความหดหู่และเซื่องซึม
๔. อุทธัจจกุกกุกจะ หมายถึง ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, ความกระวนกระวาย

กุ่มก้วงวล

๕. วิจิกิจฉา หมายถึง ความลังเลสงสัย ไม่แน่นอน^{๗๕}

ในอุทุมพริกสูตรระบุว่าคนที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ เขาพักอยู่ ณ เสนาสนะเสียบสัจ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมปาง เขากลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉัน ภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้ เฉพาะหน้า เขาละอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความมุงร้าย คือ พยาบาท (ความคิดร้าย) มีจิตไม่พยาบาท มุงประโยชน์ เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุงร้าย คือ พยาบาท ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติ-สัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่าน และร้อนใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุกจะ ละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ชำระวิจิกิจฉาได้ ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา^{๗๖}

๓.๓.๖ อัปมัญญา ๔

สำหรับ คำว่า อัปมัญญา หมายถึง ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ กัน ไม่จำกัดขอบเขต มี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่กล่าวแล้วนั้น^{๗๗}

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๑๖๘.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด) ๒๕๕๑, หน้า ๑๖๗, อัง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๕๒/๙๑.

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘.

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๐.

สำหรับคำว่า อัปมัณฺญา นี้โดยนัยก็หมายถึงการแผ่เมตตาให้กับสรรพสัตว์โดยไม่มีประมาณนั่นเอง โดยคำว่าแผ่เมตตานี้หมายถึง การตั้งจิตปรารถนาดีขอให้ผู้อื่นมีความสุข คำแผ่เมตตาที่ใช้เป็นหลักว่า “สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺชา สุขี อุตฺตานิ ปริหรนฺตุ”^{๗๘} แปลว่า “ขอสัตว์ทั้งหลาย, (ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน) ทั้งหมดทั้งสิ้น, (จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด), อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย, (จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด), อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย, (จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด), อย่าได้มีทุกข์กายทุกข์ใจเลย, จงมีความสุขกายสุขใจ, รักษาตน (ให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้น) เถิด”^{๗๙} (ข้อความในวงเล็บเป็นส่วนที่เพิ่มเข้ามาในคำแปลเป็นไทย) ผู้เจริญเมตตาธรรมอยู่เสมอจนจิตมั่นในเมตตา มีเมตตาเป็นคุณสมบัติประจำใจ จะได้รับอานิสงส์ คือผลดี ๑๑ ประการ คือ ๑) หลับก็เป็นสุข ๒) ตื่นก็เป็นสุข ๓) ไม่ฝันร้าย ๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ๖) เทวดาย่อมรักษา ๗) ไม่ต้องภัยจากไฟ ยาพิษ หรือศัสตราอาวุธ ๘) จิตเป็นสมาธิง่าย ๙) สีหน้าผ่องใส ๑๐) เมื่อจะตาย ใจก็สงบไม่หลงใหลไร้สติ ๑๑) ถ้ายังไม่บรรลุคุณพิเศษที่สูงกว่า ย่อมเข้าถึงพรหมโลก^{๘๐}

อนึ่ง การแผ่เมตตานี้ สำหรับท่านที่ชำนาญ เมื่อฝึกใจให้เสมอกันต่อสัตว์ทั้งหลายได้แล้ว จะทำจิตให้คล่องในการแผ่ไปในแบบต่าง ๆ แยกได้เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. แผ่ไปทั่วอย่างไม่มีขอบเขต เรียกว่า “อโนธิโสภรณา” หมายถึง การแผ่โดยมีขอบเขต, เมตตาที่ตั้งใจแผ่ไปต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างจำกัดขอบเขต เช่นว่า ขอให้ชนชาวเขา จงมีความสุข, ขอให้เหล่าพ่อค้า จงมีความสุข, ขอให้เต่าปลา จงมีความสุข, บางที่เรียก “โอทิสสภรณา” (แผ่ไปเจาะจง)^{๘๑}

๒. แผ่ไปโดยจำกัดขอบเขต เรียกว่า “โออิโสภรณา” หมายถึง “การแผ่ไปโดยไม่มีขีดขั้น” หมายถึง เมตตาที่แผ่ไปต่อสัตว์ทั้งปวงอย่างไม่จำกัดขอบเขต (อย่างในคำแผ่เมตตาที่นิยมนำมาใช้กันทั่วไปว่า “สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ... สุขี อุตฺตานิ ปริหรนฺตุ”)^{๘๒} แต่ถ้าตั้งใจแผ่เมตตานี้ขึ้นโดยจำกัดขอบเขต เช่นว่า “ขอให้เหล่าอารยชนจงเป็นสุข” “ขอให้ประดาสัตว์ป่าจงอยู่ดีมีสุข ไม่ถูกเบียดเบียน” ฯลฯ ก็เป็นแบบจำกัด เรียกว่า “โออิโสภรณา” (แผ่โดยมีขอบเขต), นอกจากนั้น ถ้าแผ่ไปต่อสัตว์เฉพาะในทิศนั้นทิศนี้ ยังเรียกต่างออกไปอีกว่า “ทิสภรณา” (แผ่ไปเฉพาะทิศ), ไม่เฉพาะเมตตาเท่านั้น แม้พรหมวิหารข้ออื่น ๆ ก็มีทั้ง อโนธิโสภรณา โออิโสภรณา และทิสภรณา, อนึ่ง บางที่เรียก โออิโสภรณา ว่า “โอทิสสภรณา” (แผ่เจาะจง) และเรียก อโนธิโสภรณา ว่า “อโนทิสสภรณา” (แผ่ไม่เจาะจง)^{๘๓}

^{๗๘} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๗๕.๑/๔๘๒.

^{๗๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๖/๔๖๘.

^{๘๐} อง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕-๔๒๖.

^{๘๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙.

^{๘๒} ดูรายละเอียดข้างแล้ว

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๘๖.

๓. แผ่ไปเฉพาะทิศเฉพาะแถบ เรียกว่า “ทิศาจรณา” หมายถึง “การแผ่ไปในทิศ” หมายถึง เมตตาที่แผ่ไปต่อสัตว์ทั้งหลายในทิศนั้นทิศนี้ เป็นแถบ เป็นภาค หรือเป็นส่วนเฉพาะชอยลงไป^{๘๔}

ในอุทุมพริกสูตรนั้นได้กล่าวถึงลักษณะของการแผ่เมตตาหรืออภัยปาณญาเอาไว้ว่า เขาละนิวรรณ์ ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทอนกำลัง ปัญญา มีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นนหัทคคะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่

มีกรุณาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยกรุณาจิตอันไพบุลย์ เป็นนหัทคคะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่

มีมุทิตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็นนหัทคคะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่

มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นนหัทคคะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่^{๘๕}

ในอุทุมพริกสูตรนั้น ได้กล่าวถึงอภัยปาณญาในตอนที่มีการอธิบายถึงขั้นตอนหรือระดับของการบำเพ็ญตบะว่าเมื่อมีการสังวรระวังทั้ง ๔ ประการแล้วจะต้องแผ่เมตตาจิตแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีประมาณ เรียกว่าอภัยปาณญาซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบของการบำเพ็ญตบะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา

๓.๓.๗ บุพเพสันนิวาसानุสติญาณ

สำหรับคำว่า บุพเพสันนิวาसानุสติญาณ หมายถึง ความรู้เป็นเครื่องระลึกได้ถึงบุพเพนิวาส คือขั้นที่เคยอาศัยอยู่ในก่อน, ระลึกชาติได้ (ข้อ ๑ ในญาณ ๓ หรือวิชชา ๓, ข้อ ๔ ในอภิญาญา ๖, ข้อ ๖ ในวิชชา ๘, ข้อ ๘ ในทศพลญาณ), ใช้ว่า บุพเพนิวาสานุสติญาณ ก็มี, เขียนเต็มอย่างรูปเดิมในภาษาบาลีเป็น บุพเพนิวาสานุสติญาณ^{๘๖} หรือ หมายถึง ปัญญาในการกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นไปตามปัจจัยด้วยอำนาจการแผ่ไปแห่งกรรมที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว^{๘๗} โดยความสามารถที่จะระลึกชาติที่ผ่านมาได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในอาหุเนยยสูตรที่ ๒ ว่าบุคคลผู้ทรงอภิญาญาข้อนี้สามารถจะระลึกชาติได้ชาติเดียวบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อย

^{๘๔} พุ.จ.พ. (ไทย) ๓๐/๑๒๘/๔๒๒.

^{๘๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙.

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๗.

^{๘๗} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๕.

ชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์กับเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์กับเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์กับวิวัฏฏ์กับเป็นอันมากบ้าง และสามารถจะทราบถึงสถานภาพของตนเองในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ (๑) ตระกูล (๒) ผิวพรรณวรรณะ (๓) อาหาร (๔) ความสุข ความทุกข์ในชีวิต (๕) อายุขัย (๖) ภพภูมิภายหลังชาตินั้น

แม้ว่าในพระสูตรนั้นจะกล่าวถึงสถานภาพด้านต่าง ๆ เพียง ๖ ประการ แต่ในความหมายที่แท้ของปุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น มีความหมายครอบคลุมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างในอดีตด้วยกล่าวคือ เมื่อบุคคลผู้ได้อภิญญาข้อนี้ระลึกได้ถึงอดีตชาติใด ๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับชาตินั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์ใดก็ตามที่เกิดขึ้น สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดท่านย่อมจะรู้ได้ทั้งสิ้น ซึ่งประเด็นนี้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวไว้ดังนี้

ปุพเพนิวาสานุสติญาณกถา คือเพื่อประโยชน์แก่ญาณในการนึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อน ที่ชื่อว่า ขั้นที่เคยอาศัยมาในกาลก่อน ก็คือขั้นที่เคยอยู่ครอบครองในกาลก่อน ได้แก่ในชาติที่ล่วงไปแล้วนับไม่ถ้วน คำว่า อยู่ครอง คือที่ตนได้เคยครอบครองมา ที่ตนได้เคยเสวยผลมาได้แก่ที่เกิดดับในสันดานของตนหรืออาการต่าง ๆ ที่อาศัยขั้น คำว่า อยู่ครอบครอง คือ อยู่ประจำโดยการอยู่อาศัยเป็นโคจร ได้แก่ ที่กำหนดรู้ชัดได้ด้วยวิญญานของตน หรือที่กำหนดรู้ชัดได้ด้วยวิญญานของผู้อื่น ในเวลาที่อนุสรณ์ถึงท่านผู้ตัดขาดวิญญานถึงนิพพานแล้วพระพุทธเจ้าทั้งหลายท่านนั้นจึงจะมีวิญญูธรรมเหล่านั้นได้^{๘๘}

ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรค ท่านได้จำแนกปุพเพนิวาสานุสติญาณเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. การระลึกชาติได้หลายชาติ หมายถึง ปุพเพนิวาสานุสติญาณที่เกิดได้ด้วยวิธี ๔ อย่างตามลำดับ คือ ๑) ทำนิมิตให้เจริญ ๒) กำหนดนิมิตทางใจ ๓) ทำอินทรีย์ให้สงบ ๔) ทำความสามารถนั้นให้เจริญ ซึ่งการกระทำตามวิธีการดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้เกิดความสามารถในการระลึกชาติในอดีตได้อย่างมาก ๗ ชาติ

๒. การระลึกชาติได้โดยกำเนิด หมายถึง การระลึกชาติได้ของพวกเทวดา นาค ครุฑ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และความสามารถระลึกชาติประเภทนี้อย่างมากที่สุดก็เพียง ๑๔ ชาติ

๓. การระลึกชาติได้ด้วยการปฏิบัติ หมายถึง การทำให้เกิดปุพเพนิวาสานุสติญาณโดยอาศัยพื้นฐานของอิทธิวิธีทั้ง ๔ การระลึกชาติอย่างนี้จะระลึกได้มากกว่า ๑๔ ชาติ^{๘๙}

การระลึกชาติทั้ง ๓ ประเภทนั้น การระลึกชาติได้ประเภทที่ ๓ นั้นเองเป็นสิ่งที่นับเนื่องอยู่ในอภิญญาทั้ง ๖ ส่วนการระลึกชาติประเภทที่ ๑ และ ๒ นั้น ท่านไม่จัดเป็นปุพเพนิวาสานุสติญาณในอภิญญา ๖ เพราะเหตุว่า ความสามารถในการระลึกชาติ (หมายถึงการระลึกชาติได้ด้วยการปฏิบัติสมาธิ) ของบุคคลต่าง ๆ ย่อมจะมีระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้น พระพุทธโฆสจารย์จึงได้แบ่งกลุ่มบุคคลออกเป็น ๖ พวก ตามความสามารถในการระลึกชาติที่ต่างกัน ในคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภทา

^{๘๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘๑.

^{๘๙} พระอุปติสสเถระ, คัมภีร์วิมุตติมรรค, แปลโดย พระราชวรมณี (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

มรรค ท่านได้อธิบายไว้ในคัมภีร์นั้นว่า ท่านเหล่านั้นมีความสามารถที่แตกต่างกันเพราะความเป็นผู้มีปัญญาที่แตกต่างกัน ดังนี้

๑. เดียรถีย์ทั้งหลาย สามารถที่จะระลึกชาติได้ ๔๐ กัป และจะต้องระลึกชาติย้อนหลังไปตามลำดับชั้นในอดีต ไม่สามารถระลึกข้ามลำดับชั้นได้ เพราะหากไม่ระลึกย้อนไปตามลำดับชั้น จะไม่อาจระลึกชาติได้ และไม่สามารถระลึกถึงการจุติและการปฏิสนธิ (ระยะเวลาที่ตายและระยะเวลาที่เกิด) ของตนเองในแต่ละชาติได้

๒. สวากธรรมดาสามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑๐๐ กัปบ้าง ๑,๐๐๐ กัปบ้าง และสามารถระลึกชาติย้อนกลับไปได้ตามลำดับชั้นในอดีตชาติ ซึ่งระลึกถึงการจุติและปฏิสนธิได้ด้วย

๓. พระมหาสวาก ๘๐ รูปสามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป และสามารถระลึกได้ในลักษณะเดียวกับสวากทั่วไป

๔. พระอัครสวากทั้งสอง คือพระสวากเบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑ อสงไขยกัป ๑๐๐,๐๐๐ กัป และสามารถจะระลึกย้อนไปได้โดยไม่ต้องย้อนไปตามลำดับชั้นในอดีตชาติ คืออาจระลึกข้ามลำดับชั้นไปได้ เพียงระลึกไปถึงการจุติและปฏิสนธิในแต่ละชาติเท่านั้นเมื่อท่านสามารถจะระลึกชาติของผู้อื่นได้ในลักษณะเดียวกัน ท่านก็สามารถระลึกถึงการจุติและปฏิสนธิของบุคคลนั้น ๆ ด้วย

๕. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายสามารถที่จะระลึกชาติได้ ๒ อสงไขยกัป ๑๐๐,๐๐๐ กัปและสามารถที่จะระลึกชาติได้ในลักษณะเดียวกับพระอัครสวากทั้งสอง

๖. พระพุทธเจ้าทั้งหลายสามารถระลึกชาติได้อย่างไม่มีกำหนด กล่าวคือพระองค์ทรงสามารถจะระลึกพระชาติใดก็ได้ ตามแต่พระประสงค์โดยข้ามอดีตชาติเป็นอันมากได้โดยไม่ต้องระลึกถึงการจุติและปฏิสนธิในแต่ละชาติเลยความสามารถในการระลึกชาติที่ต่างกันยิ่งกว่าที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า บุคคลเหล่านี้เว้นพระพุทธเจ้าแล้ว สามารถระลึกชาติของตนเองได้เท่านั้น ส่วนอดีตชาติของผู้อื่นหากระลึกได้ก็ระลึกได้ไม่กัชาติ และการระลึกชาติก็กระทำได้โดยการเข้าสมาธิแต่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้ทั้งของพระองค์เองและของผู้อื่น และทรงสามารถระลึกได้ทุกเวลาที่พระองค์ประสงค์ ไม่ว่าจะในเวลานั้นจะทรงเข้าสมาธิหรือไม่ทรงเข้าสมาธิก็ตาม^{๙๐}

ในอุทุมพริกสูตรนั้นได้กล่าวถึงบุพเพสันนิวาสานุสติญาณเอาไว้ว่า ผู้บำเพ็ญตบะ หรือความเพียรในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเพียรทางจิตนั้นจะสามารถระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป๑เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัป๒เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า “ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตินจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตินจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้” เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้^{๙๑}

^{๙๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๘๑-๖๘๓.

^{๙๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๕๐-๕๑.

นอกจากนั้นในธรรมชั้นสูงขึ้นไปผู้ที่บำเพ็ญตบะหรือความเพียรก็สามารถเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เขารู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ที่ประกอบ กายทุจริต วาจทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดใน อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์เหล่านี้ ที่ประกอบกาย สุจริต วาสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เขาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ^{๙๒}

๓.๓.๘ จุตูปปาตญาณ

คำว่า จุตูปปาตญาณ หมายถึง ปรีชารู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย, มีจักขุทิพย์มองเห็น สัตว์กำลังจุติบ้าง กำลังเกิดบ้าง มีอาการตึบ้าง เลวบ้างเป็นต้น ตามกรรมของตน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิพพจักขุ ^{๙๓} หรือ หมายถึง ความสามารถที่จะเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ด้วยทิพยจักขุ (ตาทิพย์) ความสามารถในการเห็นนี้เป็นสิ่งที่พิเศษและยิ่งไปกว่าวิสัยของตาเนื้อปรกติ ในบางแห่ง ท่านจึงได้เรียกความสามารถนี้ว่า ทิพพจักขุ ดังที่ได้แสดงไว้ในพระสูตรต้นตปิฎกเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ปัญญาในการเห็นรูปนิมิตที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจแสงสว่าง ชื่อว่าทิพพจักขุ ญาณ” ^{๙๔} และ การเห็นด้วยทิพพจักขุนั้นเป็นการเห็นที่ชัดเจนเหมือนกับการหมดจดนั้นพึงทราบว่าเป็น วิสัยของมนุษย์ธรรมดา เพราะเห็นรูปได้ไกลกว่ามนุษย์ธรรมดา หรือเพราะเห็นได้ไกลยิ่งกว่าตาเนื้อของมนุษย์ธรรมดา ย่อมเห็นด้วยตาทิพย์นั้นอันหมดจดลวงพ้นวิสัยที่มนุษย์ธรรมดามองเห็นได้ คำว่า เห็นสัตว์ คือแลดูสัตว์เห็นได้ดุจตาเนื้อของมนุษย์ธรรมดา” ^{๙๕} ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้กล่าวถึง จุตูปปาตญาณไว้โดยจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ^{๙๖} ได้แก่

๑. ทิพพจักขุที่เกิดด้วยกรรมดีคือเป็นผลของความดีที่กระทำไว้ คือเป็นทิพพจักขุของ เทวดาและพรหมทั้งหลาย

๒. ทิพพจักขุที่เกิดด้วยกำลังของการเจริญความเพียร คือเกิดด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔

จุตูปปาตญาณประการที่สองนั่นเองเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสาวกว่า เป็นผลของสมาธิภาวนา และเป็นสิ่งที่จัดอยู่ในอภิญา ๖ ประการ ถึงแม้ว่าคำว่า จุตูปปาตญาณ จะมีความหมายตามตัวอักษรว่า ความรู้จุติและอุบัติ ก็ไม่ได้หมายถึงความรู้ช่วงเวลาที่เกิดจิตและปฏิสนธิจิต เกิดและดับเพราะจิตเกิดและปฏิสนธิเกิดดับติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างขึ้นด้วย (จิตเกิดเป็นปัจจัยต่อปฏิสนธิจิตโดยความเป็นอนันตปัจจัย) คือเกิดขึ้นติดต่อกันอย่างรวดเร็วมากจนไม่อาจจะรู้เห็นได้โดยง่าย การที่จะรู้การเกิดขึ้นติดต่อกันได้ต้องอาศัยวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น จุตูปปาตญาณจึงหมายถึง ความรู้ในช่วงระยะเวลาที่ใกล้การจุติและปฏิสนธิ (การตายและการเกิด) พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบาย

^{๙๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒.

^{๙๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗.

^{๙๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๕.

^{๙๕} พระพุทธโสมเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๙๖.

^{๙๖} พระอุปติสเถระ, คัมภีร์วิมุตติมรรค, หน้า ๒๐๗.

ในลักษณะของจตุปปาตญาณใน อาหุเนยยสูตรที่ ๒ ไว้ว่า

จตุปปาตญาณคือความสามารถที่จะเห็นความเป็นไปของสัตว์ต่าง ๆ โดยลักษณะที่ต่างกัน ไป เช่น มีอุปนิสัยที่ดั่งามหรือชั่วร้าย มีผิวพรรณวรรณะดีหรือหยาบ ได้รับความสุขความเจริญหรือกำลังตกทุกข์ได้ยากอยู่ เป็นต้น โดยการเห็นนั้นเป็นการเห็นที่ลึกลงไปถึงกรรมทั้งดีและชั่วของสัตว์เหล่านั้น กล่าวคือ การเห็นด้วยทิพยจักขุนี้ จะรู้ถึงใน ๒ ลักษณะคือ^{๙๗}

(๑) เห็นผู้ที่ประกอบอกุศลกรรม คือ ทำความชั่วด้วยกาย วาจาและจิตใจ ตีเตียน พระอริยสงฆ์ มีความคิดเห็นที่ผิดครองครองธรรม (มิจฉาทิฏฐิ) และกระทำความชั่วด้วยความคิดเห็นที่ผิดนั้น ส่งผลให้หลังที่เขาตายแล้ว เขาต้องกำเนิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกายและสัตว์เดรัจฉาน

(๒) เห็นผู้ที่ประกอบกุศลกรรม คือ ทำความดีด้วยกาย วาจาและจิตใจ ไม่กล่าวตีเตียน พระอริยสงฆ์ มีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามครองครองธรรม (สัมมาทิฏฐิ) และกระทำความดีด้วยความคิดเห็นที่ถูกต้องนั้น ส่งผลให้หลังจากเขาตายแล้ว เขาถือกำเนิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม

กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า บุคคลนั้นย่อมรู้เรื่องในอดีตชาติพร้อมทั้งกรรมที่กระทำในอดีตและสามารถพยากรณ์ถึงอนาคต พร้อมทั้งกรรมที่จะเป็นเหตุให้เกิดผลอย่างนั้น ๆ ในอนาคต

๓.๓.๙ สัมมัมปธาน ๔

สำหรับคำว่า สัมมัมปธาน หมายถึง ความเพียรชอบ^{๙๘} คือ ความเพียรที่ต่อเนื่องไม่ลดละ ความเพียรที่ทำไปอย่างครั้ง ๆ กลาง ๆ ทำแล้วหยุดทำไม่เรียกว่า สัมมัมปธาน ความเพียรที่ทำอย่างต่อเนื่องไม่ลดละเท่านั้นจึงเรียกว่าสัมมัมปธาน ซึ่งมี ๔ ประการ ได้แก่

๑. **สังวรปธาน** หมายถึง เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒. **ปหานปธาน** หมายถึง เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. **ภาวนापธาน** หมายถึง เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

๔. **อนุรักษนปธาน** หมายถึง เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์^{๙๙}

สัมมัมปธาน ๔ นั้นในพระไตรปิฎกมีปรากฏอยู่ในหลายสูตรด้วยกัน เช่นใน สังยุตตนิกาย มหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า

^{๙๗} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๗๓/๓๑๓

^{๙๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๕.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีนแม้ฉันทิภิกษุก็ฉันทันนั้น เหมือนกันเมื่อเจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัปปธาน ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน

ภิกษุเมื่อเจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัปปธาน ๔ ประการให้มากย่อมโน้มไปสู่ นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน อย่างไรก็ตาม คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่ เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้ เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือน หาย ภัย โทณูปัทสนิพบุลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๑๐๐}

นอกจากนี้ในหมวดธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวดจะพบความเพียรแทรกอยู่ด้วย ในชื่อใดชื่อหนึ่ง การเน้นความสำคัญของธรรมข้อนี้ อาจพิจารณาได้จากพุทธพจน์ เช่น “ธรรมนี้เป็นของสำหรับผู้ปรารภความเพียร มีใช้สำหรับคนเกียจคร้าน”^{๑๐๑} หรือปรากฏในพระพุทธรพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลายบุคคลรู้ชัดถึงคุณธรรม ๒ ประการ คือ ๑) ความเป็นผู้ไม่สันโดษในกุศลธรรม ทั้งหลาย ๒) ความเป็นผู้ไม่ยอมถอยหลังในการบำเพ็ญเพียร เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลาย พึงศึกษาตั้งนี้ว่า เราจักตั้งความเพียรอันไม่ถอยหลัง ถึงจะเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูก เนื้อ และเลือดในสรีระจะแห้งเหือดไปก็ตามที ถ้ายังไม่บรรลุผลที่บุคคลควรบรรลุถึงด้วยเรี่ยวแรง ของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว ที่จะหยุดยั้งความเพียรเสีย เป็นอันไม่มี เธอทั้งหลายพึงศึกษาฉะนี้แล^{๑๐๒}

สัมมัปปธาน ๔ อีกนัยหนึ่งที่มาจาก พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระพุทธเจ้าตรัสกะอุทายีว่า

เราได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตามเจริญ สัมมัปปธาน ๔ ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศล ธรรม ๔ ที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรม

^{๑๐๐} สัม. (ไทย) ๑๙/๖๕๑/๓๖๐, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖.

^{๑๐๑} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๔/๖.

^{๑๐๒} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

ที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปราบปรามความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปราบปรามความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหายภยโยภภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เพราะเจริญสัมมัตตญาณ ๔ ประการนั้นแล สาวกของเราเป็นอันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่^{๑๐๓}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความขยันหมั่นเพียร หรือความพยายาม ความบากบั่นด้วยตนเองในกิจธุระหน้าที่ โดยไม่ต้องหวังรอสิ่งดลบันดาล แต่ให้มีความเชื่อมั่นในกำลังความสามารถของตนเองว่า ด้วยเรี่ยวแรงของคนเรานี้แหละมันสามารถนำไปสู่ความสำเร็จและจุดหมายปลายทางได้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องสวดอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบำเพ็ญเพียรแบบทรมาณตนให้เดือดร้อนแบบลัทธิอื่น ๆ ฉะนั้นสัมมัตตญาณ ๔ ประการนี้จัดว่าเป็นธรรมสำหรับการดูแลจิตที่สร้างสมกุศลมาแล้วไม่ให้เสื่อมไป เป็นธรรมที่มุ่งถึงการเพิ่มพูนกุศลและการละอกุศล เพราะในดาราบำเพ็ญตบะนั้นสิ่งที่มีแล้วคือธรรมที่มีอยู่แล้วย่อมมีวันเสื่อมลงหรือลดลงเนื่องจากหากไม่มีการรักษาภิเลสจะเข้าแทรกทำให้เกิดอกุศลบาปขึ้นทำให้เกิดความล่าช้าในการปฏิบัติหรือบำเพ็ญตบะของผู้นั้นได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงสอนให้รู้จักการปราบปรามความเพียรคือเพียรระวังเพียรละเพียรเพิ่ม เป็นต้นในกุศลที่มีแล้วที่เกิดแล้วนั้น ในอุทุมพริกสูตรก็กล่าวถึงสัมมัตตญาณ ๔ ว่าเป็นหลักธรรมที่จะต้องเร่งเร้าหรือระวังรักษาให้คงอยู่และพัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะถึงความบริสุทธิ์บริบูรณ์ บรรลุธรรมอันสูงสุดถึงยอดถึงแก่นต่อไป

๓.๔ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาแนวคิดลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลพบว่า ความเชื่อบ้างลัทธิ บ้างศาสนา เป็นความประพฤติปฏิบัติที่ไม่สามารถทำให้บรรลุธรรมเห็นแจ้งความจริงได้เป็นเพียงทรมาณร่างกายและเพื่อเป็นการไถ้อวดทาลาภสักการะเท่านั้น ในการบำเพ็ญตบะตามหลักพระพุทธศาสนานั้นต้องประกอบด้วยหลักธรรมที่จะสามารถบรรลุเป้าหมายความบริสุทธิ์บริบูรณ์ หลักธรรมเหล่านั้นกล่าวโดยสรุปว่า การบำเพ็ญตบะโดยหลักพื้นฐานมีชฌิมมาปฏิบัติ คือ มรรคมีองค์ ๘ การบำเพ็ญตบะโดยใช้ขันติธรรมหลักการอดทน ต้องประกอบไปด้วยศีลสังวร ไม่หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ต้องละนิวรณ์ ๕ ประการดังที่ได้กล่าวมาในหมวดหลักธรรมต้องเจริญเมตตาธรรมมีกรุณา มุทิตา อุเบกขา และการบำเพ็ญตบะโดยใช้วิริยะความเพียร หลักธรรมทั้งหมดทั้งหมดนี้ เป็นเครื่องหมายจะทำให้แจ้งประโยชน์ เพื่อจะทำให้กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว เข้าถึงปัจจุบันสามารถบรรลุธรรมเบื้องต้นขึ้นไปจนถึงธรรมอันสูงสุดยอดเยี่ยมถึงยอดถึงแก่นเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

^{๑๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๑-๒๙๒.

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

๔.๑ บทนำ

สำหรับการศึกษาในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาเกี่ยวกับประเด็นเรื่องความสำคัญของอุทุมพริกสูตรเชิงวิเคราะห์ในมุมมองที่แตกต่างกันออกไปว่า อุทุมพริกสูตรนี้เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้วมีความสำคัญอย่างไรบ้าง ในประเด็นใดบ้าง เนื่องจากว่าอุทุมพริกสูตรนี้ถือว่าเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญพระสูตรหนึ่งที่ทรงแสดงแนวคิดเรื่องของการบำเพ็ญตบะหรือการปฏิบัติธรรมกรรมฐานโดยเฉพาะในส่วนของสมถกัมมัฏฐานว่ามีรายละเอียดของการปฏิบัติธรรมอย่างไร และมูลเหตุแห่งการแสดงพระสูตรนี้มุ่งที่จะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้เรื่องอะไร และจะก่อให้เกิดอะไร เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทราบถึงประเด็นเรื่องความสำคัญของพระสูตรว่าพระพุทธรูปองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อแก้ไขความเข้าใจผิดของนักบวชนอกพระพุทธศาสนาในเรื่องตบะอย่างไร โดยรายละเอียดของการศึกษานั้นเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๔.๒ วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการบำเพ็ญตบะของในอุทุมพริกสูตร

ก่อนที่ผู้วิจัยจะได้อธิบายความสำคัญของการบำเพ็ญตบะหรือความสำคัญของอุทุมพริกสูตรต่อไปจากนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะต้องหันมาทำความเข้าใจในเรื่องลักษณะสำคัญของการบำเพ็ญตบะในอุทุมพริกสูตรเป็นเบื้องต้นก่อนว่า อุทุมพริกสูตรนั้นมีรูปแบบของการบำเพ็ญตบะอย่างไร หรือเสนอแนวทางในการบำเพ็ญตบะอย่างไร โดยการศึกษาทั้งหมดจะพบว่าตบะหรือการบำเพ็ญตบะที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้นมีดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ เน้นการปฏิบัติบนพื้นฐานของขันติธรรม

เป็นลักษณะของการปฏิบัติบนพื้นฐานของการบำเพ็ญตบะว่าจะต้องมีความอดทนอดกลั้นต่ออุปสรรคนานาประการในขณะที่ปฏิบัติหรือบำเพ็ญตบะ ได้แก่ อดทนต่อธรรมชาติ มีความหนาว ร้อน สายลม แสงแดด เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานกัดต่อย เป็นต้น ก็ไม่พริ่นพริ้ง มุ่งประกอบกิจการงานเป็นใหญ่ อดทนต่อทุกขเวทนาอันเกิดจากการเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างแรงกล้า ก็ไม่แสดงอาการทูลนทูลรายให้ปรากฏ และอดทนต่อความลบลู่ดูหมิ่นประมาท คำด่าว่า วาจาเสียดสีที่มุ่งแทงใจ และคำกล่าวที่เข้ามากระทบกระทั่งจิตใจ เป็นต้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญตบะตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังข้อความในโอวาทปาฏิโมกข์ตอนหนึ่งว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง”^๑ เพราะเชื่อว่าการรู้จักอดกลั้นหรือรู้จักข่มจิตข่มใจ บังคับควบคุมตนเองได้ต่อสิ่งที่เข้ามากระทบกระทั่งทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี หรือทางจิตใจก็ดี ไม่พุด ไม่ทำไปตามความโกรธเกลียด

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

ชอบชัง หรือความอยากของตน แต่ให้พูดและทำไปตามเหตุผลที่ตนพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าดีงามสมควร เป็นประโยชน์ และเป็นการส่งเสริมคุณธรรมให้องงามดียิ่งขึ้นไปอยู่เสมอ ดังนั้น ชั้นศีลธรรมจึงทรงถือว่า เป็นคุณธรรมของนักบวช หรือของสมณพราหมณ์ที่แท้จริง^๒ และเป็นการบำเพ็ญตบะที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาโดยในอุทุมพริกสูตรนั้นก็เน้นเรื่องนี้ในเนื้อหาเกี่ยวกับการเจริญจิตภาวนาของผู้ที่ปฏิบัติธรรมว่าจะต้องอดทนเพื่อก้าวผ่านนิเวศทั้ง ๕ คือ กามฉันท์ พยาบาท การเพ่งโทษ การลึงเลสงสัย และความง่วงเหงาหาวนอน ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคเบื้องต้นที่จะต้องฝ่าฝืนมาด้วยความอดทนเป็นเบื้องต้น

๔.๒.๒ เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยการเจริญจิตภาวนา

การฝึกฝนอบรมจิตใจ (ฝ่ายสมาธิ) ให้เข้มแข็งมั่นคง เป็นการเสริมสร้างคุณธรรมภายในจิตใจให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น เสริมสร้างขันติ วิริยะ สติ สมาธิ เมตตา กรุณา เป็นต้น เป้าหมายของการฝึกจิตเพื่อกำจัดกิเลสภายในใจ โดยเชื่อว่าเมื่อจิตปลอดจากกิเลสแล้ว ก็จะเป็นจิตที่สะอาด สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เหมาะแก่การทำงาน ใช้ความคิดพิจารณา เป็นฐานแห่งการเจริญปัญญาต่อไป ดังนั้น การฝึกจิตหรือเจริญสมาธิภาวนา ทรงถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะตามหลักพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า “กัสมปะ ตบะเป็นเครื่องกีดกันกิเลส อันประเสริฐอย่างยอดเยี่ยม มีประมาณเท่าใด เรายังไม่เห็นผู้ใดทัดเทียมเราในตบะนั้น ผู้ที่ยิ่งกว่าเราจะมีที่ไหน ที่จริงเราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในตบะนั้น คือ อธิจิต”^๓

อธิจิตในที่นี้ ก็ได้แก่การฝึกจิตในฝ่ายสมาธิทั้งหลายนั่นเอง โดยเชื่อว่าเมื่อจิตใจได้รับการฝึกฝนปรับปรุงตน หรือการรู้จักข่มจิตข่มใจ บังคับควบคุมตนเองได้ ไม่พูดไม่ทำตามความอยากของตน แต่พูดและทำตามเหตุผลที่ตนพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าดีงาม เหมาะสม เป็นประโยชน์ รู้จักปรับตัวปรับใจ และแก้ไขปรับปรุงตนด้วยปัญญาเพื่อให้คุณธรรมเจริญองงามดียิ่งขึ้นไปเสมอ ดังนั้น การฝึกอบรมจิตใจจึงถือว่าเป็นความดี เป็นสิ่งที่ควรทำและเป็นเหตุ นำสุขมาให้ สมดังพุทธพจน์ว่า “การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย ชอบไฝหาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำสุขมาให้”^๔ หรือ “คนเหล่าใดสำรวมจิต ที่เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร”^๕ และ “จิตที่ตั้งไว้ชอบ ย่อมอำนวยให้ได้ผลที่ประเสริฐยิ่ง”^๖ ดังนี้ เป็นต้น

๔.๒.๓ เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยอินทริยสังวร

การสำรวมอินทริย ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณด้วยใจ เป็นการฝึกกระวังป้องกันไม่ให้กิเลสครอบงำจิตใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ ทางอินทริยทั้ง ๖ และถือว่าอินทริยสังวรนั้น เป็นการบำเพ็ญตบะ

^๒ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๙/๘๖.

^๓ ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๒/๑๗๑.

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^๕ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗.

^๖ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๓๙.

และเชื่อว่าสามารถกำจัดกิเลสภายในจิตใจได้ เช่น รากะ โลภะ อิจฉา เป็นต้น ดังความว่า “อินทรีย์-สังวร ชื่อว่า เป็นการบำเพ็ญตบะ เพราะเผาผลาญอกุศลเจตสิกกรรม มีอภิชฌาและโทมนัส เป็นต้น”^๗ ซึ่งเป้าหมายของการบำเพ็ญอินทรีย์สังวร ก็เพื่อเป็นการระมัดระวังป้องกันมิให้กิเลสเข้าครอบงำจิตใจของตน เพราะอินทรีย์เหล่านี้มีอำนาจ เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ถ้าเราไม่ควบคุมระมัดระวังให้ดี ก็อาจเป็นตกทาสของมัน จนขาดความเป็นอิสระ ต้องคอยหาสิ่งมาปรนเปรอบำรุงบำเรออยู่ตลอดเวลา ทำให้มาเพเลิดเพลินหลงติดประมาทอยู่ในกามคุณทั้งหลาย ก็จะเป็นเหตุนำความทุกข์เดือดร้อนมาให้ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ ประการนี้ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ที่บุคคลไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำทุกข์มีประมาณยิ่งมาให้”^๘ แต่ถ้าฝึกอบรมมันดีแล้ว ก็จะเป็นเหตุปัจจัยนำความสุขเบาสบายมาให้ ดังพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ ประการนี้ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) นี้ที่บุคคลฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้วย่อมนำสุขมีประมาณยิ่งมาให้”^๙ และเชื่อว่าเข้าใกล้พระนิพพาน^{๑๐} ดังนี้ เป็นต้น

๔.๒.๔ เน้นการบำเพ็ญเพียรหรือวิริยะธรรม

ความเพียร ความบากบั่นในอันที่จะละความชั่ว กระทำความดีงาม หรือความพยายามทำกิจของตนให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยไม่ท้อถอย หรือเพียร ๔ อย่าง คือ เพียรระวังป้องกันอกุศลธรรม เพียรกำจัดอกุศลธรรม เพียรสร้างเสริมกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลธรรมที่เกิดแล้วให้คงอยู่และเพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๑๑} ด้วยเหตุนี้ ความเพียร ท่านจึงถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะ และความเพียรนั้น เป็นเครื่องมือกำจัดกิเลสได้ ดังความว่า “ความเพียร (วิริยะ) ชื่อว่า เป็นการบำเพ็ญตบะ เพราะเผาผลาญกิเลสคือความเกียจคร้านเสียได้”^{๑๒} ซึ่งความเพียรถือว่าเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา แม้พระพุทธองค์ก็ทรงเร่งเร้าให้คนกระทำความเพียร เช่น “พึงบากบั่นทำความเพียรนั้นให้มั่นคง”^{๑๓} หรือ “ควรรีบทำความเพียรเสียแต่วันนี้”^{๑๔} เนื่องจากพระพุทธศาสนามีความเชื่อว่าการลงมือทำความเพียร ด้วยกำลังความสามารถของตนในทางที่ชอบตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จและจุดหมายทางศาสนาได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองเรื่องความเพียรไว้ว่า “คนจะล่วงพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียร”^{๑๕} ดังนี้ เป็นต้น

^๗ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐.

^๘ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๗.

^๙ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๗.

^{๑๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๙.

^{๑๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๑๗.

^{๑๒} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐.

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๙/๙๔.

^{๑๔} ชุ.ชา.มหา. (ไทย) ๒๘/๑๒๑/๒๐๒.

^{๑๕} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

๔.๒.๕ เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยการรักษาศีล

การสละความสุขสำราญอย่างชาวบ้านถือเพศแห่งนักบวชหรือบรรพชิต มุ่งอุทิศชีวิตให้แก่การฝึกอบรมกายวาจาให้เป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ^{๑๖} หรือฝึกให้รู้จักควบคุมบังคับกายวาจาของตนให้มีกิริยามารยาทที่งดงามเรียบร้อย มีวินัยในตนเอง เป็นต้นว่า ให้มีสังวร ๔ ประการ คือ เว้นจากเบียดเบียนหรือทำลายชีวิตอื่นหรือสัตว์อื่น เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ เว้นจากพูดเท็จ และเว้นจากประพฤติดีในทางเพศ^{๑๗} ท่านถือว่าการบำเพ็ญศีลเช่นนี้ เป็นการบำเพ็ญตบะตามหลักพระพุทธศาสนา ดังข้อความว่า “เราจักละกามารมณ์ทั้งหลาย ไปบำเพ็ญตบะ (ศีล)”^{๑๘} โดยเชื่อว่าการรักษาศีลเป็นความดีงาม เป็นความประเสริฐ และนำมาซึ่งความสุข สมดังธรรมภาษิตเหล่านี้ “การรักษาศีลเป็นสิ่งประเสริฐสุดในโลก”^{๑๙} หรือ “ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าขรา”^{๒๐} หรือ “ศีลเป็นกำลังที่ดีเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม”^{๒๑} และ “เพราะศีลที่รักษาแล้ว ย่อมนำสมบัติทุกประเภทมาให้ได้”^{๒๒} ดังนี้ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ จุดหมายของบำเพ็ญศีลในพระพุทธศาสนา จึงเน้นหนักในเรื่องความระมัดระวังให้เอาใจใส่ดูแลบำรุงรักษาสุขภาพของร่างกายเป็นอย่างมาก เพราะถือว่าการปฏิบัติธรรมจะได้ผลดี จะต้องอาศัยร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากข้อกำหนดและบทบัญญัติมากมายในพระวินัย ที่เกี่ยวกับการบริหารร่างกาย การรักษาความสะอาด เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย การพักผ่อน การฉันอาหาร เป็นต้น ในการปฏิบัติตามบทบัญญัติเหล่านี้ พระภิกษุจะต้องฝึกหัดควบคุมตนเองให้มีระเบียบวินัย ให้อยู่ในกฎเกณฑ์ มีจรรยาบรรณทางสังคม เป็นต้น มิได้ประพฤติดีปฏิบัติเพราะอยากได้ลาภยศ สรรเสริญ สุข สวรรค์ เป็นผลตอบแทน แต่ประพฤติดีปฏิบัติเพื่อวัตถุประสงค์หรือประโยชน์ คือ

- (๑) เพื่อความดีงามผาสุกแห่งสงฆ์
- (๒) เพื่อความดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์
- (๓) เพื่อกำราบคนหน้าด่านไม่รู้จักอาย
- (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (๕) เพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะมีในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อบำบัดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในภายหลัง
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ไม่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม

^{๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๕/๑๖๓.

^{๑๗} คุรยาละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๗-๔๘.

^{๑๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๓๘๖.

^{๑๙} ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย) ๒๗/๖๕/๒๑๑.

^{๒๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๓/๑๓๗.

^{๒๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๖/๔๔๖.

^{๒๒} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๐๘/๔๔๕.

(๑๐) เพื่อส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อย สนับสนุนวินัยให้หนักแน่น^{๒๓}

จะเห็นได้ว่า จุดประสงค์เหล่านี้ แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นถึงความดีงามและประโยชน์สุข ทั้งของส่วนบุคคลและของสังคมโดยรวม เพราะการรักษาศีลทำให้เป็นผู้มีระเบียบวินัย รู้จักควบคุมพฤติกรรมทางกายวาจาตนเอง ทำให้มีจรรยาบรรณาธเข้าไปถึงที่ไหน ใคร ๆ ก็นิยมชมชอบ อัยาศัยไมตรี ได้รับความรักเมตตากรุณาเอื้ออาทรจากคนรอบข้างและจากทุกทิศ จะอยู่จะไปที่ไหนก็ ได้รับความคุ้มครองปลอดภัย เพราะเหตุแห่งการรักษาศีลและความสมบูรณ์พร้อมด้วยศีล ดังความว่า

ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากการสำรวมในศีลเลย เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชอา กัจจข้าศึกได้แล้ว ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากข้าศึกเลย ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้นธออย่างนี้ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษใน ภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างนี้แล^{๒๔}

๔.๒.๖ เน้นการปฏิบัติที่การกระทำอุโบสถกรรม

การรักษาอุโบสถศีล ท่านก็ถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะด้วยเหมือนกัน อันเป็นการเปิด โอกาสให้ฆราวาสหรือคฤหัสถ์ที่สนใจจะมาฝึกหัดขัดเกลากตนเอง ในบางครั้งบางคราว เพื่อเป็นการ ทดลองการใช้ชีวิตแบบพรพชิต แม้เพียงวันหนึ่งกับคืนหนึ่งของวันขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ วันขึ้นหรือแรม ๑๕ ค่ำ ก็ถือว่าเป็นความดี ในการฝึกให้รู้จักบังคับควบคุมความอยากของตน เช่น ตามปกติเคยทาน อาหารวันละสามมื้อมาลดเหลือเพียงวันละม้อ เคนนั้นนอนในที่อ่อนนุ่มสบาย มานั่งนอนบนพื้น ธรรมดา ดังนี้ เป็นต้น แม้จะเพียงเวลาสั้น ๆ ก็ยังดี เป็นการฝึกให้รู้จักกับความยากลำบากของชีวิต บ้าง โดยการกินอยู่อย่างง่าย ๆ ใช้สอยเท่าที่จำเป็นพอแก่การดำรงชีวิต และตัดสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่ชีวิต ออกให้หมด ดังนี้ เป็นต้น การกระทำอย่างนี้ ท่านถือว่าเป็นการปฏิบัติอริยอุโบสถ คือ เป็นการดำเนิน ชีวิตตามแบบอย่างของพระอรหันต์หรืออริยสาวก^{๒๕}

๔.๒.๗ เน้นการเรียนพระพุทพจน์

การเรียนคำสอนของพระพุทพเจ้า เช่น เรียนพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม อรรถกถา ฎีกา หรือการรักษาธุดงค์ (คือธุดงค์ ๑๓ ข้อ) และการกระทำสมณธรรม คือ การฝึกหรือเจริญสมถ- กัมมัฎฐานและวิปัสสนากัมมัฎฐาน ท่านจัดเป็นการบำเพ็ญตบะและเชื่อว่าเป็นเหตุนำความสุขมาให้ ดังความว่า “การศึกษาพุทพจน์ก็ดี การรักษาธุดงค์ก็ดี และการกระทำสมณธรรมก็ดี ชื่อว่า เป็นการ บำเพ็ญตบะ เพราะบาลีว่า “สมคคานํ ตโป สุขโ”^{๒๖} แปลว่า ความเพียรเครื่องเผากิเลสของหมู่ชน ผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้

^{๒๓} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๓๑/๘๑-๘๒.

^{๒๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๒/๗๒.

^{๒๕} ฎรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๑.

^{๒๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๔.

๔.๒.๘ เน้นการรักษาอุตงค์

สมาทานศึกษาข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่า อุตงค์วัตร หรือข้อปฏิบัติ ๑๓ ข้อ * ข้อใดข้อหนึ่ง เป็นต้นว่า ถือผ้าบังสุกุล ถือปณฑบาท หรือถือนุปาเป็นข้อปฏิบัติเป็นปกติ ซึ่งข้อวัตรเหล่านี้ สันนิษฐานว่าทรงอนุญาตไว้เพื่อบุคคลบางประเภทที่นิยมปฏิบัติแบบเคร่งครัด หรือผู้ที่ต้องการทดลองฝึกการควบคุมตนเองให้เข้มงวดเป็นพิเศษ ในบางโอกาส หรือบางทีเพื่อสนองตอบพระสาวกประเภทหนึ่ง (ซึ่งก็มีจำนวนมาก) ที่เคยบำเพ็ญตบะแบบเดิมมาก่อน แต่การปฏิบัติข้อวัตรเหล่านี้ ก็ไม่ทำให้บำเพ็ญจนเลยขอบเขตออกไปจนเข้ารูปตบะแบบเดิม และทรงให้เลือกปฏิบัติได้ แล้วแต่ความสมัครใจ ไม่จัดเข้าเป็นบพัญญัติในพระวินัย ใครไม่ปฏิบัติก็ไม่ถือเป็นความผิด ซึ่งการรักษาอุตงค์เป็นการส่งเสริมการรักษาศีลให้ดียิ่งขึ้น และท่านถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะ โดยเชื่อว่าเป็นข้อปฏิบัติที่สามารถกำจัดกิเลสได้ ดังข้อความว่า “การบำเพ็ญอุตงค์ธรรม ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญตบะ เพราะเผาผลาญความละโมภ คือ ตัณหา”^{๒๗}

ส่วนเป้าหมายของข้อปฏิบัติ คือทางสายกลางเหล่านี้ มีจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน ดังข้อความว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวนิพพานว่าเป็นบรมธรรม”^{๒๘} และเพื่อความสงบระงับเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า

ผู้ใหญ่บ้าน มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้นเป็นอย่างไร มัชฌิมาปฏิปทานั้น คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี่คือ มัชฌิมาปฏิปทานั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๒๙}

และ “(เรา) จึงเจริญมรรค คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อตรัสรู้ เป็นผู้บรรลุความบริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยมแล้ว”^{๓๐}

การบำเพ็ญตบะด้วยข้อปฏิบัติทางสายกลาง มีการฝึกควบคุมกาย วาจา ใจ ให้ละเว้นจากอกุศลกรรม เพียรพยายามเจริญกุศลกรรม และการอบรมจิตใจเพื่อสร้างเสริมคุณธรรม มีศรัทธา

* อุตงค์ ๑๓ คือ ๑.บังสุกุลิ๊งกะ ถือผ้าบังสุกุล ๒. เตจวิริงกะ ถือผ้าเพียงสามผืน ๓. ปณฑบาทิ๊งกะ ถือเที่ยวปณฑบาทเป็นประจำ ๔. สบทานจาริ๊งกะ ถือปณฑบาทตามลำดับบ้าน ๕. เอกาสนิ๊งกะ ถือนั่งฉันอาสนะเดียวหรือฉันมือเดียว ๖. ปัตตปณฑิ๊งกะ ถือนั่งเฉพาะในบาตร ๗. ขลุปัจฉาภัตติ๊งกะ ถือนั่งมือฉันแล้วไม่รับเพิ่มอีก ๘. อารัญญิ๊งกะ ถือนั่งในป่า ๙. รุกขมูลิ๊งกะ ถือนั่งโคนไม้ ๑๐. อัปภอกาสิ๊งกะ ถือนั่งกลางแจ้ง ๑๑. โสสานิ๊งกะ ถือนั่งป่าช้า ๑๒. ยถาสันถติ๊งกะ ถือนั่งในที่แล้วแต่เขาจัดให้อยู่ ๑๓. เนสัชชิ๊งกะ ถือนั่งอย่างเดียว ไม่นอน, (คัมภีร์วิสุทธิมรรค ,สมเด็จพะพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๘๓-๘๔.

^{๒๗} ส.ส.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๖๓.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๒๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐-๔๒๑.

^{๓๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๖.

วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นต้น ให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นภายในใจนั้น พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต คือ เป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ความเจริญก้าวหน้า เป็นเหตุแห่งสมบัติทุกอย่าง อันวิเศษ ประเสริฐ และเป็นเหตุนำประโยชน์สุขมาให้ชาวโลกทั้งปวงดังพระคาถาในมงคลสูตรความว่า

การเผาผลาญบาป การประพฤติพรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ
การทำนิพพานให้แจ้ง นี่เป็นมงคลอันสูงสุด^{๑๑๑}

และการบำเพ็ญตบะด้วยการสำรวมอินทรีย์และความเพียร สามารถเผาผลาญบาปธรรม มีอภิชฌาและโทมนัสเป็นต้น ให้หมดสิ้นไปจากจิตใจได้ ด้วยการบำเพ็ญพรหมจรรย์ มีการกระทำสมณธรรมและอริยมรรค เป็นต้น เป็นเหตุประสบคุณวิเศษต่าง ๆ มีมานสมาบัติ เป็นต้น ด้วยการกระทำให้อแจ้งในอริยสัจ เป็นเหตุล่วงพ้นทุกข์ในสังสารวัฏและด้วยการกระทำให้อแจ้งในพระนิพพาน เป็นเหตุอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

สำหรับลักษณะของบุคคลผู้ที่บำเพ็ญตบะ (ธรรม) ในพระพุทธศาสนา จะต้องเป็นผู้ละเว้นจากการกระทำที่เอียงสุดทั้งสองข้าง (คือ อัตตกิลมถานุโยค และกามสุขัลลิกถานุโยค) ถือทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ในทางสายกลาง สำหรับบรรพชิต หรือ สมณะ ซึ่งเป็นผู้สมัครใจยอมเสียสละความสุขอย่างชาวบ้าน ออกบวชเป็นบรรพชิต เพื่อมุ่งประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป เมื่อบวชแล้วต้องปฏิบัติตนอยู่ในขอบเขตของความพอเหมาะพอดี เช่น เป็นผู้สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร เพราะมีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรมที่เป็นกุศล มีอาชีพรวิสุทธี เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ และเป็นผู้สันโดษ^{๑๑๒} (คือสันโดษในปัจจุบัน ๔) สมที่จะให้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา

การบำเพ็ญคุณธรรมข้อสันโดษถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าพระพุทธเจ้ามุ่งตรัสสอนแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นพิเศษ เนื่องจากถือว่าผู้ออกบวชเป็นพระภิกษุมีความมุ่งหมายที่จะทำความเพียรบำเพ็ญข้อปฏิบัติทางจิตใจโดยตรง จึงต้องพยายามตัดความกังวลและสิ่งเย้ายวนทางวัตถุให้เหลือน้อยที่สุด จะใช้เวลาและแรงงานให้เกื้อกูลแก่การบำเพ็ญสมณธรรมมีสมาธิ เป็นต้น และการเที่ยวเทศนาสั่งสอนธรรมประชาชน ซึ่งถือเป็นหน้าที่ของพระภิกษุ และจุดประสงค์ของสันโดษ ก็เพื่อเป็นการสนับสนุนการดำเนินตามหลักสายกลางหรือการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา อันจะทำให้ลู่ถึงจุดหมายสูงสุด คือ วิมุตติ หรือ นิพพาน และเพื่อให้จิตใจปลอดโปร่ง มั่นคงหนักแน่น ปราศจากความติดข้องในสิ่งยั่วเย้า ตัดความกังวลในการที่จะหาทางบำเรอปรนเปรอตนเอง จะได้เอาเวลาความคิดแรงงานมาทุ่มเทอุทิศให้แก่การปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ซึ่งสิ่งที่ให้สันโดษ ก็คือให้มีความเป็นอยู่ทางปัจจัย ๔ แค่อพอดี คือ พอสะดวกสบาย พอเกื้อกูลแก่สุขภาพ แก่การดำรงชีวิตที่ติงาม และแก่การปฏิบัติหน้าที่ของตน หาปัจจัย ๔ ด้วยความขยันจริงจัง โดยทางที่ชอบถูกต้อง เหมาะกับภาวะฐานะตน ไม่ขัดหรือแย้งการทำหน้าที่ แล้วให้พอใจอิมใจมีสุขกับสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม ส่วนทางด้านคุณธรรมความติงามต่าง ๆ สอนมิให้สันโดษ เพราะพระพุทธองค์ตรัสรู้ได้ ก็ด้วยความเพียรที่ไม่ทอดถอย

^{๑๑๑} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๗, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๐/๕๖๓.

^{๑๑๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕.

ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรารู้ทั่วถึงธรรม ๒ ประการ ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ความไม่สันโดษเพียงแต่กุศลธรรมทั้งหลาย ๒) ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร^{๓๓}

และผลที่ได้อีกอย่างหนึ่ง คือ บรรลุคุณความดีงามต่าง ๆ ที่สูงยิ่งขึ้นไป สมดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) เป็นผู้มากด้วยแสงสว่าง^{๓๔} ๒) เป็นผู้มากด้วยความเพียร ๓) เป็นผู้มากด้วยความปลาบปลื้ม^{๓๕} ๔) เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษ^{๓๖} ๕) เป็นผู้ไม่ทอดธุระ ๖) ทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๓๗}

เพราะฉะนั้น ผู้ที่บำเพ็ญตบะตามหลักพระพุทธศาสนา จึงเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ตัดความกังวลในการเสาะแสวงหาสิ่งปรนเปรอความสุขแก่ตนเองให้เหลือน้อยที่สุด โดยให้เหลือเพียงเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ คือ บริโภคใช้สอยสิ่งทั้งหลายตามความหมายส่วนแท้ (คุณค่าแท้) ไม่ใช่เพื่อความหมายส่วนเกิน (คุณค่าเทียม) เช่น รับประทานอาหารเพื่อบำรุงร่างกายให้มีกำลัง ไม่ใช่เพื่อมุ่งความเริงร่าสนุกสนาน ใช้ที่อยู่อาศัยเพื่อพักพิงและคุ้มภัย มิใช่เพื่อมุ่งอวดสำแดงศักดิ์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะได้มุ่งอุทิศเวลาและกำลังงานให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตน ซึ่งได้แก่ การบำเพ็ญสมณธรรม ผูกอบรมจิตใจและเที่ยวแสดงธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชน ดังข้อความที่แสดงถึงคุณลักษณะของบรรพชิต หรือสมณะในพระพุทธศาสนา ในโอวาทปาฏิโมกข์ พระคาถาที่ ๓ ว่า

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบ
ความเพียรในอธิจิต นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๓๘}

เป็นการแสดงให้เห็นว่า นักบวช หรือสมณะในทรรศนะของพระพุทธศาสนา จะต้องเป็นผู้ที่ละเว้นจากการกระทำที่เอียงสุดทั้งสองข้าง ถือทางสายกลางปฏิบัติให้เหมาะสมกับความเป็นบรรพชิต คือ เป็นผู้ไม่ทำร้าย เป็นผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น เป็นผู้ไม่เมตตาคิดแก่สรรพสัตว์ เป็นผู้กระทำให้แจ้งใจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง นี่เป็นลักษณะนักบวชหรือสมณะที่แท้^{๓๙}

^{๓๓} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๓๔} แสงสว่าง ในที่นี้หมายถึงญาณ (ความรู้) (อัง.ฉก.อ. ๓/๘๐/๑๕๔)

^{๓๕} ความปลาบปลื้ม ในที่นี้หมายถึงปิติและปราโมทย์ (อัง.ฉก.อ. ๓/๘๐/๑๕๔)

^{๓๖} ไม่สันโดษ ในที่นี้หมายถึงไม่สันโดษพอใจหยุดอยู่เพียงแค่งุศลธรรมทั้งหลายที่มีอยู่แล้ว แต่ยังทำความเพียรยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย (อัง.ฉก.อ. ๓/๘๐/๑๕๔)

^{๓๗} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓-๖๐๔.

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๙๑.

^{๓๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

๔.๓ วิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตรว่ามีความสำคัญต่อการศึกษาครั้งนี้อย่างไร โดยจากการศึกษามาทั้งหมดจะพบว่าอุทุมพริกสูตรนั้นมีความสำคัญหลาย ๆ ประการดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะของการสอน

สำหรับความสำคัญในเรื่องของการสอนนี้ จากการศึกษาอุทุมพริกสูตรนั้นจะพบว่าเป็นพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับการสอน เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับตบะไว้ว่าตบะในทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นอย่างไร โดยหากจะพิจารณาในเรื่องของการสอนของพระพุทธศาสนาจะพบว่า พระพุทธศาสนามีวิธีสอนที่ถอดแบบมาจากการสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งพระองค์ทรงมีวิธีการสอนที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้การสอนในแต่ละครั้งนั้นประสบผลสำเร็จ โดยวิธีการสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีดังต่อไปนี้

๑. การสอนแบบสากัจฉา หรือสนทนา เป็นการสอนโดยใช้วิธีการถามคู่สนทนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธา วิธีการสอนแบบนี้จะเห็นได้จากการที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดที่สามารถพูดคุยตอบโต้กันได้ การสอนแบบนี้จะปรากฏในพระไตรปิฎกหลาย ๆ ที่เช่น กรณีของปริพาชกชื่อว่าวัจฉโคตร ที่เข้าไปทูลถามเรื่องความเห็นสุดโต่ง ๑๐ ประการกับพระองค์ และได้มีการสนทนาแบบถาม-ตอบ ในเรื่องดังกล่าวระหว่างปริพาชกกับพระองค์^{๔๐} เป็นต้น ในการสอนแบบสากัจฉาหรือสนทนา จะมีการถามในรายละเอียดได้มากกว่าการสอนแบบทั่วไป เพราะเป็นการให้ข้อมูลต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัด ซึ่งเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบ ผู้ฟังมักจะได้รับความพิเศษจากการฟังธรรมโดยวิธีนี้อยู่เสมอ

๒. การสอนแบบบรรยาย เป็นการสอนแบบบรรยาย ซึ่งเป็นการบรรยายแบบยาว บ้างสั้นบ้าง จะใช้ในกรณีที่ไม่มีความมากนักและเป็นเรื่องสั้น ๆ ที่มีผู้สนใจเป็นจำนวนมาก กรณีการสอนแบบนี้พระพุทธเจ้าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชนและพระสาวกเป็นจำนวนมากมารับฟัง ถือว่าเป็นวิธีการที่พระองค์ใช้มากที่สุดในการแสดงธรรม มีทั้งการแสดงธรรมที่มีใจความยาว และที่มีใจความแบบแคบ ๆ ตามแต่สถานการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม เช่น ในพรหมชาลสูตร พระองค์ก็ได้บรรยายเกี่ยวกับเนื้อหาของศีล ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) ศีลระดับต้น ที่เรียกว่า จุลศีล ๒) ศีลระดับกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมศีล ๓) ศีลระดับสูง ที่เรียกว่า มหาศีล และในตอนท้ายก็ทรงแสดงเรื่องทิว ฤกษ์หรือปรัชญาของลัทธิต่าง ๆ ร่วมสมัยพุทธกาล ซึ่งมีทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี โดยพระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดง หรือบรรยายและชี้ให้เห็นว่าพุทธปรัชญามีความเกี่ยวข้องหรือมีหลักคำสอนที่ต่างจากทฤษฎีทั้ง ๖๒ ประการอย่างไร^{๔๑}

๓. แบบตอบปัญหา การสอนแบบนี้เป็นที่นิยมมากในอินเดียที่ครูชาวพุทธก็ควรนำมาใช้ คือการสอนแบบมีผู้ตั้งคำถามแล้วตอบปัญหานั้นเป็นประเด็น ๆ ไป โดยแนวทางในการตอบ

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๗ - ๑๘๙ /๒๑๙ - ๒๒๓.

^{๔๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘/๑๑.

ปัญหาของครูกับนักเรียนตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธปรัชญานั้นมีอยู่ ๔ อย่าง^{๑๒} คือ

- ๑) เอกังสพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว
- ๒) ปฏิปุจฉาพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้
- ๓) วิภังชพยากรณีปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ
- ๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสียได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นการสอนโดยการให้การกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และ ข้อบังคับให้พระสาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน วิธีการนี้จะ เป็นลักษณะของการออกคำสั่งให้ผู้ศึกษาปฏิบัติตาม ซึ่งถือว่าเป็นการสอนโดยการวางระเบียบให้ปฏิบัติ ร่วมกัน เพื่อความสงบสุขแห่งหมู่คณะดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นข้อบังคับให้ภิกษุได้ปฏิบัติตาม

สำหรับในการสอนนั้นผู้สอนจะต้องมีกลวิธีในการสอน พระพุทธองค์ทรงนำกลวิธีในการ สอนมาปรับใช้ในการสอนดังต่อไปนี้

๑. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอนช่วยให้เข้าใจความได้ง่าย และชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏ ความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม หรือแม้ เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้ความหนักแน่นขึ้น การใช้อุปมานี้ น่าจะ เป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

๓. การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะ เหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบ ขึ้นมากอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ มีตัวอย่างการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์ในการสอนเหมือนกัน โดยทรงใช้ เครื่องใช้ที่มีอยู่ ในกรณีสอนผู้เรียนที่มีอายุน้อย ๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม จึงปรากฏ เรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรราหุลเมื่ออายุ ๗ ขวบ

๔. การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการ ทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรง กระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือ พระจริยาวัตรอันดีงามที่ เป็นอยู่โดยปกติตนเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี

๕. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและการเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชา

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

สามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน แม้ในการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอา คำศัพท์ที่มีอยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟัง ผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการ ช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรถูก อย่างไรผิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่า คำว่า พรหม พรหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟฟูชาัยญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพุทธศาสนา ด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างไรใหม่

๖. อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญ ในการเผยแผ่ศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพุทธ ปรัชญาจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะ และโอกาสให้เป็นประโยชน์

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มียืดหยุ่น ตัดต้นเหา มานะ ทิฎฐิ เสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดี ที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกผู้รู้สึกว่าแพ้

๙. การลงโทษ และให้รางวัล การใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่การฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ ก็แสดงไปตามเนื้อหาธรรมไม่กระทบกระทั่งใคร การสอนไม่ต้องลงโทษ เป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้อง คิดคำนึงว่าการลงโทษ ควรมีหรือไม่ แคไหน และอย่างไร แต่ผู้ที่สอนคนได้สำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อาญาโทษเลย ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างกรรม ต่างวาระ ย่อมมี ลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการ และกลวิธีต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป^{๔๓}

จากวิธีการสอนทั้ง ๑๐ วิธีการนั้นเมื่อนำมาพิจารณาในอุทุมพริกสูตรจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงสอนพระสูตรนี้ในรูปแบบของการสอนแบบธัมมัจฉากัจฉา ก็คือการสอนแบบสนทนา ธรรมหรือการถามตอบระหว่างพระพุทธองค์กับนิโครธปริพาชก ด้วยการชี้แจงไปเป็นขั้น ๆ เป็น เรื่อง ๆ ไป โดยเริ่มต้นการสอนด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตร คือการเข้าไปนั่งสนทนาปราศรัยแบบ เป็นกันเอง หลังจากนั้นก็เริ่มการสอนด้วยการที่ทรงถามนิโครธปริพาชกว่าคุยกันค้างไว้นั้นคุยกันเรื่อง อะไรหรือ ฝ่ายนิโครธปริพาชกจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าพระสมณโคดมจะ ฟัง เสด็จมาสู่บริษัทนี้ พวกเราจะพึงทูลถามปัญหานี้กับพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระ ผู้มีพระภาคทรง

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐-๕๐.

แนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึง ชั้นสูง เรื่องนี้แลที่ข้า
พระองค์ทั้งหลายสนทนากันค้างไว้ ก็พอดีพระองค์เสด็จมาถึง^{๔๔}

จากนั้นพระพุทธองค์จึงได้เริ่มสนทนาในแต่ละเรื่องอย่างเป็นทางการเริ่มจาก (๑) การเปิด
โอกาสให้ฝ่ายนิโครธปริพาชกถามก่อน เมื่อนิโครธปริพาชกถามเรื่องลัทธิกัตถันบาปแล้วพระองค์ก็
ตอบเป็นลำดับ ๆ ไป โดยปริพาชกถามเรื่องต่าง ๆ อยู่ ๓ เรื่องคือ (๑) ธรรมชื่ออะไร ที่พระองค์
แนะนำสั่งสอนพระสาวก (๒) ธรรมชื่ออะไร สำหรับรู้แจ้งชัด (๓) อาทิพรหมจรรย์อะไร ที่พระองค์ทรง
แนะนำแล้ว พระสาวกยินดีปฏิบัติตาม เมื่อทรงทราบปัญหาที่ถามแล้ว ก็ (๒) ตอบคำถามแต่ละเรื่อง ๆ
เป็นเรื่อง ๆ ไป

- (๑) เรื่องลักษณะบำเพ็ญตบะที่ไม่ถูกต้อง
- (๒) ลักษณะนักบวชหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ไม่ถูกต้อง
- (๓) ลักษณะนักบวชหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ชอบ (ตบะระดับสะเก็ด)
- (๔) ลักษณะการบำเพ็ญตบะที่ชอบ (บำเพ็ญตบะระดับเปลือก)
- (๕) ลักษณะผู้มีหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ชอบ (บำเพ็ญตบะระดับกระพี้)
- (๖) ลักษณะบำเพ็ญตบะที่แท้ (ตบะระดับแก่น)

เมื่อทรงตอบปัญหาแต่ละเรื่องแล้วท้ายสุดก็ทรงถามปัญหากับนิโครธปริพาชกคืบว่าที่ท่าน
กล่าวหาพระองค์นั้นจริงหรือไม่จริง ถ้าจริงก็ให้บอกมาถ้าไม่จริงก็ให้สังคมเป็นผู้ตัดสิน ซึ่งการสอน
ธรรมในอุทุมพริกสูตรที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นถือว่าการสอนแบบธัมมัจฉากัจฉา หรือการสอนแบบ
สนทนาธรรมนั่นเอง ซึ่งถือว่าการสอนที่มุ่งสร้างความเข้าใจให้กับผู้เรียนที่เป็นที่นิยมมากในสมัย
นั้น

๔.๓.๒ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อนักบวช ต่างศาสนา

ในอุทุมพริกสูตรนั้นนอกจากจะมีหลักธรรมที่จำเป็นแล้วยังมีหลักการอื่น ๆ หรือคติอื่น ๆ
ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าควรนำมาศึกษาให้เห็นถึงกรอบแนวคิดหรือเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งที่
ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้น โดยคติที่น่าสนใจในอุทุมพริกสูตรนั้นก็มีดังต่อไปนี้

๑) คติการปฏิบัติต่อนักบวชต่างศาสนา

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น
ปริพาชกชื่อนิโครธอาศัยอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา พร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่
ประมาณ ๓,๐๐๐ คน ครั้งนั้น คหบดีชื่อสันธานออกจากกรุงราชคฤห์เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่ยัง
วันขณะนั้น คหบดีชื่อสันธานมีความคิดดังนี้ว่า “ยังมีใช้เวลาที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคก่อน
พระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่ ยังมีใช้สมัยที่จะเข้าไปพบเหล่าภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจเหล่าภิกษุ
ผู้เป็นที่เจริญใจยังพักอยู่หลีกเร้น ทางที่ดี เราควรเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงปริพาชการาม

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๕/๓๘.

ของพระนางอุทุมพรিকা” จากนั้นจึงเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา^{๔๕}
ริกา^{๔๕}

ในขณะนั้น นิโครธปริพาชกนั่งอยู่กับสาวกของตนซึ่งกำลังสนทนากันด้วยเสียงดังอื้ออึงถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ มีเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพเป็นต้น ต่อมานิโครธปริพาชกเห็นสันธานคหบดีผู้เป็นสาวกของพระพุทธองค์แล้วจากนั้นทั้งสองได้สนทนาปราศรัยพอสมควร นิโครธปริพาชกจึงกล่าวกับสันธาน คหบดีว่า

คหบดี ท่านพึงทราบเถิด พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาดได้ พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่าง พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาดได้ พระองค์ประทับอยู่เฉพาะภายในที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหยียงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น^{๔๖}

ซึ่งเป็นการกล่าวทำนองตลกถูกพระพุทธองค์ว่าเป็นผู้ที่มีความรู้น้อยไม่กล้าที่จะออกมาสนทนาหรือโต้วาทีกับใครเนื่องจากว่าท่านไม่มีภูมิรู้เพียงพอ ถ้าตนเองได้สนทนาด้วยนะ ตนจะปราบท่านพระสมณโคดมให้ราบคาบภายในเวลาไม่นาน แต่ในขณะนั้น พระพุทธองค์ทรงทราบการสนทนาของคนทั้งสองโดยทิพจักขุจึงเสด็จลงจากภูเขาคิซุมภูแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีเพื่อไปพบและสนทนาธรรมกับนิโครธปริพาชกแล้ว จากนั้นก็ได้ทรงสนทนาธรรมเรื่องตะบะ ซึ่งการพบกันครั้งนี้ก็เป็นการพบกันระหว่างพระพุทธองค์กับเดียรถีย์ โดยฝ่ายเดียรถีย์ต้องการที่จะ “โต้วาที” กับพระพุทธองค์ เนื่องจากเป็นธรรมเนียมของอินเดียสมัยนั้น มักจะมีการโต้ตอบปัญหาทางสังคมกันอย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นการประคารม หรือเชือดเฉือนคารม ช่มด้วยวาทนะว่าใครจะเหนือกว่ากัน ถ้าใครมีวาทนะคมกว่าสามารถชนะได้ ก็จะเป็นที่นับหน้าถือตาในสังคม ส่วนผู้ที่แพ้ก็จะยอมเป็นศิษย์ นิโครธปริพาชกก็คิดเช่นนั้น ดังนั้น จึงมีการพบกัน ซึ่งในการพบกันในครั้งนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงท่าทีที่จะต้องปฏิบัติกับนักบวชต่างศาสนาว่าควรปฏิบัติอย่างไร โดยลักษณะการวางท่าทีต่อนักบวชของพระพุทธองค์ที่ปรากฏในพระสูตรนี้ก็มีดังต่อไปนี้

(๑) ไม่รุกรานแต่ใช้เหตุผลในการเจรจา เมื่อเวลาที่ถูกคนอื่นโจมตีหรือใส่ร้ายนั้น พระพุทธองค์ทรงพิจารณาว่าควรที่จะไปเพื่อแก้ไขข้อเท็จจริงนั้นหรือไม่ ในกรณีอุทุมพริกสูตรนี้ทรงเห็นว่ามีความสมเหตุผลที่จะต้องเสด็จไปเพื่อแก้ไขหรือไปปรับวาทกับนักบวชต่างศาสนา โดยการเสด็จไปนั้นไม่ได้ไปเพราะโกรธหรือต้องการหักล้าง แต่เป็นการไปเพื่อเสนอความจริง เมื่อไปพบกับนักบวชต่างศาสนา ก็ไม่ทรงประหมาหรือกลัว ทรงสงบนิ่งและแผ่เมตตาจิตให้กับคนที่จะไปเจรจา

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๙/๓๕.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๓/๓๗.

หรือสนทนาด้วย จากนั้นทรงถามสารทุกข์สุกดิบแล้วก็เริ่มการถาม โดยให้ฝ่ายนักบวชต่างศาสนาเป็นผู้เสนอปัญหาหรือเสนอประเด็นที่ตนเองต้องการเสนอก่อนว่าอะไรคือปัญหาที่ต้องการถาม หรือต้องการที่จะรู้

(๒) ต้องมีใจกว้างรับฟังปัญหา เมื่อทรงเข้าสู่บรรยากาศของการสนทนาแล้วไม่ทรงเริ่มการโต้ว่าที่ก่อน แต่เริ่มด้วยการ “รับฟังปัญหา” ว่าคนที่ทรงสนทนาด้วยต้องการอะไร ไม่เริ่มด้วยการเปิดประเด็นว่าท่านกล่าวหาเราด้วยเรื่องนั้นเพราะเหตุอะไร หรือท่านจะมีปัญหากับอาตมาหรืออย่างไร เป็นต้น แต่เริ่มด้วยบรรยากาศการสนทนาที่เป็นมิตร เปิดใจรับฟังปัญหาของเขาว่าเขามีปัญหาเรื่องอะไร แม้เขาจะด่าว่าก็ให้เขาว่าก่อน ฝ่ายพระองค์ต้องรับฟังอย่างเข้าใจ

(๓) ตอบปัญหาไปตามเหตุผล เมื่อให้โอกาสเขาถามแล้วก็ตอบปัญหาเป็นข้อ ๆ ไป ซึ่งในอุทุมพริกสูตรนั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงเสด็จมาถึงแล้ว พวกปริพาชกก็ถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้วถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึงชั้นสูง เรื่องนี้แลที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนากันค้างไว้ ก็พอดีพระองค์เสด็จมาถึง” จากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงตอบปัญหาเป็นเรื่อง ๆ เป็นชั้น เป็นตอน เป็นข้อ ๆ ตามลำดับดังนี้

(๓.๑) ทรงตรัสตอบว่า ธรรมที่ทรงได้แนะนำเหล่าสาวกนั้น ผู้นับถือลัทธิอื่นไม่สามารถเข้าใจได้ ขอให้ทูลถามปัญหาที่เกี่ยวกับลัทธิของเขาเถิด นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า ตนนับถือลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะ และทูลถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร

(๓.๒) ทรงแสดงวิธีบำเพ็ญตบะของพวกอเจลก (นักบวชเปลือย) และของปริพาชกต่าง ๆ โดยละเอียด ตั้งแต่นักบวชเปลือยที่ไม่มีมารยาท เสียมือ ไม่รับอาหารที่เขาเชิญไป ไม่หยุดรับอาหารที่เขาเชิญให้หยุด จนถึงถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ นิโครธปริพาชกทูลตอบว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์

(๓.๓) ทรงแย้งว่า ยังไม่บริบูรณ์ ยังเศร้าหมองอยู่ เมื่อนิโครธปริพาชกทูลถามว่า เพราะเหตุไร จึงยังไม่บริบูรณ์ จึงทรงแสดงอุปกิเลส คือ เหตุที่ทำให้การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านั้นไม่บริบูรณ์จำนวน ๒๒ ข้อ แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วย ตบะเหล่านั้นไม่บริบูรณ์จริงหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ไม่บริบูรณ์จริง และทูลขอให้ทรงแสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์

(๓.๔) ทรงแสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่ถึงความบริสุทธิ์ ๒๒ ข้อ มีนัยตรงกันข้ามกับอุปกิเลส ๒๒ ข้อข้างต้น แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะที่ทรงแสดงนั้น เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์แบบถึงยอดถึงแก่นทีเดียว ทรงแย้งว่า ยังไม่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น บริบูรณ์แค่สะกิดเท่านั้น

(๓.๕) เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น จึงทรงแสดงวัตรสังวร ๔ ประการ ทรงแนะนำให้ละนิวรรณ์ ๕ ให้เจริญอัปปมัญญา ๔ โดยแผ่จิตไปยังหมู่สัตว์ทั่วทุกทิศตลอดโลกอันหาประมาณมิได้ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นแน่นอน แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น เป็นแค่เปลือก เท่านั้น

(๓.๖) เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึง ยอดถึงแก่น จึงทรงแสดงต่อจากอัปมัญญา ๔ จนถึงได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติ ก่อนได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง จนถึง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ และตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วย ตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ ถึงยอดถึงแก่นโดยแท้ แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึง แก่น เป็นแค่กระพี้เท่านั้น

(๓.๗) เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึง ยอดถึงแก่นต่อไป จึงทรงแสดงต่อจากปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จนถึงจุตูปปาตญาณ หรือ ทิพยจักขุ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ถึง ยอดถึงแก่นแน่นอน และทรงรับรองว่า ถึงยอดถึงแก่น (ตามลัทธิของพวกนิครนถ์ปริพาชกเหล่านั้น) ทำให้พวกปริพาชกพอใจเป็นอย่างมาก

(๔) ปิดท้ายด้วยการแก้ข้อกล่าวหา

เมื่อถามตอบเป็นที่พอใจแล้วก็ทรงไม่ลืมที่จะย้อนเรื่องที่เป็นสาเหตุแห่งการเสด็จ มาสนทนา ซึ่งเป็นประเด็นที่เป็นข้อหาที่ฝ่ายนักบวชต่างศาสนาเปิดประเด็นเอาไว้ว่าทรงชี้ฉลาดไม่กล้า มาตามลำดับ ดังนี้

๑. ทรงย้อนไปถึงปัญหาข้อแรกที่นิโครธปริพาชกทูลถาม คือปัญหาที่ว่า ธรรม อะไรที่ทรงใช้แนะนำเหล่าพระสาวก ทำให้เหล่าพระสาวกถึงความเบาใจ ปฏิญาณ อาทิพรหมจรรย์อัน เป็นที่พึงชั้นสูง แล้วตรัสตอบว่า ธรรมนั้นยอดเยี่ยมกว่าและประณีตกว่าการกีดกันบาปด้วยตบะที่ บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น ดังที่ทรงแสดงมาแล้ว

๒. เมื่อตรัสจบ ก็ปล่อยให้สาวกของเขาต่อว่ากันเอง โดยไม่เข้าไปซ้ำเรื่อง ดังกล่าว เพราะคำตอบของเรื่องได้เปิดเผยในที่ประชุมเป็นที่เรียบร้อยแล้วนั่นเอง

๓. ให้ตัวแทนฝ่ายพระพุทธองค์เป็นคนสำคัญเรื่องนี้ โดยสันธานคหบดีกล่าวเป็น เชิงเตือนนิโครธปริพาชกว่า ไม่เห็นทำตามทีพูดอวดอ้างไว้เลย นิโครธปริพาชกนั้นนิ่ง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา ตอบไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พูดอย่างนั้นจริงหรือ เขากราบทูลว่า พูดจริง ขอสารภาพผิด และทูลขอให้ทรงอภัยโทษเพื่อสำรวมต่อไป พระองค์ทรงให้อภัย แล้วตรัสว่า บุคคล ผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด พระองค์จะทรงแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติธรรมเพียง ๗ ปี ถึง ๗ วัน ก็สามารถทำให้บรรลู่ถึงประโยชน์ยอดเยี่ยมได้

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า ในอุทุมพริกสูตรนี้ถือว่าเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญ ในการแทรกคดีเกี่ยวกับท่าทีในการปฏิบัติต่อนักบวชในต่างศาสนาเอาไว้เป็นแนวทางในการนำไปใช้ กับการปฏิบัติต่อนักบวชต่างศาสนาได้ในทุกยุคทุกสมัย

๒) คติการสอนนักบวชต่างศาสนา

สำหรับคดีอีกประการหนึ่งที่มีปรากฏในการปฏิบัติต่อนักบวชต่างศาสนาก็คือ “การสอนนักบวชต่างศาสนา” ซึ่งในการสอนนั้นจะเป็นการสอนที่ไม่ได้ต้องการที่จะมาแสดงเพื่อเพิ่ม ยอดศาสนิก แต่มาเพื่อชี้แจงข้อเท็จจริงเท่านั้น โดยทรงตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า ที่ตรัสอย่างนี้ มิได้หวังจะให้พวกปริพาชกมาเป็นศิษย์ของพระองค์ ทั้งมิได้หวังจะให้พวกเขาเคลื่อนจากอาชีวะที่ยึดถือ อยู่เดิม มาดำรงอยู่ในอกุศลธรรมแต่อย่างใด ทรงหวังให้เขาละอกุศล กระทำแต่กุศลเท่านั้น ปรากฏว่า

ปริพาชกเหล่านั้นนั่งนิ่งเหมือนภูมารถลใจ ดังปรากฏในพระพุทพจน์ว่า

นิโครธ บางที่ท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ เพราะปรารถนาจะให้เราเป็นอันเตวาลิก” แต่ข้อนั้นท่านไม่พียงเห็นอย่างนั้น ผู้ใดเป็นอาจารย์ของท่าน ผู้นั้นก็จึงเป็นอาจารย์ของท่านต่อไป

บางที่ท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจากอุทเทสจิงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้นท่านไม่พียงเห็นอย่างนั้น อุทเทสใดเป็นของท่าน อุทเทสนั้นก็จึงเป็นของท่านต่อไป

บางที่ท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจากอาชีพจิงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้นท่านไม่พียงเห็นอย่างนั้น อาชีพใดเป็นของท่าน อาชีพนั้นก็จึงเป็นของท่านต่อไป

บางที่ท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เรากับอาจารย์ตั้งอยู่ในอกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรม จิงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้น ท่านไม่พียงเห็นอย่างนั้น อกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรม ก็จึงเป็นของท่านกับอาจารย์ต่อไป

บางที่ท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เรากับอาจารย์ห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม จิงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้นท่าน ไม่พียงเห็นอย่างนั้น กุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม ก็จึงเป็นของท่านกับอาจารย์ต่อไป

นิโครธ ด้วยประการอย่างนี้แล เพราะปรารถนาจะให้ท่านเป็นอันเตวาลิก เราจึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเคลื่อนจากอุทเทสจิงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเคลื่อนจากอาชีพ จิงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านกับอาจารย์ดำรงอยู่ในอกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรม จิงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านกับอาจารย์ห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องใน กุศลธรรม จิงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่

นิโครธ เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศลธรรมที่ยังละไม่ได้ ที่เศร้าหมอง ที่สร้างภพใหม่ ที่มีความกระวนกระวาย ที่มีทุกข์เป็นผล ที่เป็นปัจจัยแห่งความเกิด ความแก่ และความตายต่อ ๆ ไป ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามธรรมแล้ว จักละธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมองได้ ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้วจักเจริญยิ่งขึ้น ท่านทั้งหลายจักรู้แจ้งความบริบูรณ์แห่งปัญญาและความไพบุลย์ด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันทีเดียว^{๔๗}

จากการศึกษาในพระสูตรนี้จะพบทำที่อีกประการหนึ่งของพระพุทพจน์ที่มีต่อนักบวชต่างศาสนา ก็คือ (๑) ไม่ทรงมุ่งหวังการสอนเพื่อให้เขาเปลี่ยนศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ศาสนาอื่น ๆ ไม่มี เพราะการสอนนักบวชต่างศาสนาในยุคนี้มีเงื่อนไขเดียวคือถ้าได้วาทีแล้วตกเป็นฝ่ายแพ้ต้องยอมเป็นสาวกไปตลอดชีวิตไม่มีเปลี่ยนแปลง แต่สำหรับพระพุทพศาสนาไม่ได้มุ่งหวังเช่นนั้น เพราะว่าหากคนที่ได้วาทีนั้นยังไม่พร้อมหรือไม่มีศรัทธาก็ไม่ควรบังคับหรือชักจูงมาในขณะที่เขายังไม่มีความศรัทธาเพียงพอ หรืออีกอย่างหนึ่งคือพระพุทพศาสนาไม่ได้ “กระหาย” ที่จะได้ศาสนิกเพิ่มแบบเอาปริมาณเพียงเท่านั้น แต่พระพุทพศาสนามุ่งถึงคุณภาพของศาสนิกเป็นสำคัญกว่าปริมาณ ดังนั้น

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๘/๕๗-๕๘.

พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้สอนเพื่อให้เขาเปลี่ยนศาสนา (๒) ไม่ได้สอนให้เขาบรรลุนิพพาน เพียงแต่สอนให้เขารู้และมีความเข้าใจเท่านั้น ไม่ได้ตั้งเป้าว่าเขาจะต้องบรรลุนิพพาน เพราะการบรรลุหรือไม่บรรลุอยู่ที่ตัวเขา ไม่ได้อยู่ที่เราจะไปบังคับเขาได้ สมดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเอาไว้ว่า “เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว พงษ์พินิจอยู่ จักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้”^{๔๘}

๔.๓.๓ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของการปฏิบัติธรรม

สำหรับความสำคัญในฐานะของการอธิบายแนวทางในการปฏิบัติธรรมนั้น เป็นการพิจารณาจากการที่พระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงอธิบายหลักการปฏิบัติธรรม (ตบะ) ตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น ผ่านกระบวนการถาม-ตอบระหว่างพระพุทธองค์กับโคธปริพาชก ว่า การปฏิบัติธรรม (ตบะ) ที่สมบูรณ์บริสุทธินั้นเป็นอย่างไร โดยพระพุทธองค์ทรงอธิบายรูปแบบของการปฏิบัติธรรมตามลำดับเพื่อให้เห็นว่า อะไรคือผิด อะไรคือถูกอะไรคือไม่สมบูรณ์ อะไรคือสิ่งที่สมบูรณ์ โดยทรงอธิบายรูปแบบของการบำเพ็ญตบะตามลำดับดังนี้

๑) อธิบายพื้นฐานของการบำเพ็ญตบะของผู้คนในสมัยนั้น เป็นการอธิบายว่ามีสภาพพื้นฐานเป็นอย่างไร เป็นการอธิบายตามลำดับว่าการปฏิบัติธรรมของคนในสมัยนั้น โดยเฉพาะการประพตัตตวัตรซึ่งมีการปฏิบัติกันโดยทั่วไปในสมัยพุทธกาล โดยวัตรหรือตบะที่นิยมศึกษากัน ได้แก่

๑. ตปัสสวัตร ซึ่งเป็นลักษณะการบำเพ็ญตบะที่พระพุทธองค์ทรงทดลองอีกอย่างหนึ่ง เพราะเป็นที่นิยมทำกันอย่างแพร่หลาย และทั้งแบบเบาและรุนแรง

๒. ลูขวัตร ได้แก่ การถือปล่อยให้ผงธุลีหมักหมมกายเป็นแรมเดือนแรมปี จนเกิดเป็นสะเก็ดดำอย่างตอตะโก ก็ไม่คิดที่จะชำระล้างทำความสะอาด เพราะถือว่าเป็นวัตรปฏิบัติของนักบวชและเป็นคุณธรรมความดีงาม^{๔๙}

๓. เซคุจฉวัตร ได้แก่ การถือเกลียดบาป คอยระมัดระวังตัวแจทุกขณะที่เคลื่อนไหว อิริยาบถ แม้แต่ในหยดน้ำ เพราะกลัวจะไปกระทบกระเทือนหรือทำลายสิ่งมีชีวิตทั้งหลายให้ต้องเดือดร้อนและตายไป โดยถือว่าการกระทำเช่นนี้ เป็นการเมตตากรุณย์สรรพสัตว์^{๕๐}

๔. ปริวิตตวัตร ได้แก่ การถือในความสงัด เทียบหลบหนีซ่อนเร้นผู้คน เพื่อมิให้พบเห็นตน ใช้ชีวิตอยู่ตามป่าเขา หรือชายป่า ต้องเที่ยวเร่ร่อนอยู่ตลอดเวลา เพราะต้องหลบผู้คน ยิ่งไม่มีใครพบเห็นได้ถือเป็นที่ประเสริฐ^{๕๑}

๕. โภชนมกาวิกัฏวัตร ได้แก่ การถือวัตรในการกินโคมัย (มูลโค) และกินมูลกรีส

^{๔๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๙/๑๒๔.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๐/๑๒๕.

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๐/๑๒๕.

ของตนเองเป็นอาหาร^{๕๒}

๖. วัตรในการอยู่เบกขา ได้แก่ การถืออาบแดด อาบน้ำค้าง ทนหนาวจากหิมะ ทนความกลัวในป่าเป็นข้อปฏิบัติ โดยการเข้าไปอาศัยแนวป่าที่คนธรรมดากลัว ฤดูหนาวนั่งท่ามกลาง หิมะตก ฤดูร้อนอยู่กลางแจ้ง เป็นต้น ใช้ชีวิตโดดเดี่ยวท่ามกลางป่าเขาที่น่ากลัว^{๕๓}

๗. วัตรในการอยู่เบกขา ได้แก่ การถืออุเบกขาวางเฉย เป็นข้อปฏิบัติโดยที่ใครจะ ถ่มน้ำลายรด ปัสสาวะรด เอาฝุ่นซัดเข้าใส่ หรือเอาดอกหญ้าปั่นช่องหูเล่น ก็ไม่ถือโทษ^{๕๔}

๘. ประพฤติวัตรในอาหาร ได้แก่ การถืองดอาหารหรือกินแต่น้อย ๆ และกินเป็น อย่าง ๆ เช่น กินผลพุทราเป็นอาหาร หรือกินอาหารเท่าผลพุทรา และงดอาหารในที่สุด เป็นข้อ ปฏิบัติ^{๕๕}

๙. การบำเพ็ญทุกกรกิริยา ได้แก่ การบำเพ็ญอย่างแรงกล้า อย่างที่ไม่มีบุคคลอื่น จะสามารถกระทำได้เกินไปกว่านี้อีก เพื่อเป็นการตัดสินใจเด็ดขาดลงไปว่า ทุกกรกิริยาเป็นทางตรัสรู้ อย่างที่เชื่อถือจริงหรือไม่ ซึ่งทรงบำเพ็ญไปตามลำดับ เช่น กดฟันด้วยฟัน กดลิ้นด้วยฟัน ดันเพดาน ปากด้วยลิ้น หรือกลั่นลมหายใจออกเข้าทั้งทางช่องจมูก ปาก และช่องหู ดังนี้ เป็นต้น^{๕๖}

ซึ่งวัตรเหล่านี้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า (๑) เป็นวัตรหรือข้อปฏิบัติหรือการปฏิบัติ ธรรมที่ผิด เพราะสุดโต่งเกินไปไม่สอดคล้องกับธรรม (๒) ผู้ปฏิบัติตามวัตรนี้ก็ถือว่าเป็นผู้ที่เดินทางผิด คือเดินทางที่ไม่ตรงก็ยอมทำให้ทั้งความคิดและการกระทำพลอยผิดตามไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสรุปให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมในยุคนั้นไม่ถูกและผู้ปฏิบัติธรรมก็ไม่ถูกตามไปด้วย

๒) นักบวชหรือผู้บำเพ็ญตบะที่ชอบ (ตบะในระดับสะเก็ด)

เมื่อทรงอธิบายว่าภาพรวมของการบำเพ็ญตบะในสมัยพุทธกาลนั้นไม่ถูกแล้วก็ทรง อธิบายว่าแล้วที่ถูกหรือเป็นทางที่ถูกเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรมคืออะไร โดยทรงอธิบายว่า ผู้ที่ปฏิบัติธรรมที่ถูกก็คือคนที่ไม่มียุกิเลส ๒๒ ประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว คือมีความไม่ยึดมั่นใน ตบะ ไม่นำตบะไปหาลาภสักการะหรือใช้ตบะไปข่มคนอื่น เป็นต้น การปฏิบัติธรรมแล้วฝึกจิตได้ใน ระดับนี้จัดว่าเป็นการปฏิบัติหรือบำเพ็ญตบะที่ถูกต้อง แต่เป็นเพียงแค่วิธีสะเก็ดของต้นไม้นั้น ซึ่งถือว่าเป็นระดับที่ธรรมตามาก แต่ก็ถือว่าเป็นบาทฐานในการพัฒนาตนเองขึ้นไปสู่การปฏิบัติธรรม หรือบำเพ็ญตบะที่ถูกในขั้นต่อ ๆ ไป

๓) การบำเพ็ญตบะระดับเปลือก สำหรับขั้นต่อมาก็คือการบำเพ็ญตบะที่ถูกโดยผู้ที่ บำเพ็ญตบะต้องเป็นผู้ที่มีความสังวร เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวม ๔ ประการ คือ^{๕๗}

(๑) ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ใช้คนอื่นให้ฆ่าสัตว์ ไม่ยินดีด้วย เมื่อผู้อื่นฆ่าสัตว์

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๒๕.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๓/๑๒๕.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๔/๑๒๖.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๒๖.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๙๕-๕๐๓/๓๗๑-๓๗๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๗-๔๒๔/๓๗๐-๓๗๓.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๗-๔๘.

(๒) ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ ไม่ใช่ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ และไม่ยินดี เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้

(๓) ไม่พูดเท็จ ไม่ใช่ผู้อื่นให้พูดเท็จ และไม่ยินดี เมื่อผู้อื่นพูด

(๔) ไม่เสพงามคุณ ไม่ใช่ผู้อื่นให้เสพงามคุณ และไม่ยินดี เมื่อผู้อื่นเสพงามคุณ

อนึ่ง การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็จะต้องเป็นนักบวชหรือพระภิกษุเท่านั้น เป็นคนธรรมดาสามัญหรือเป็นชาวบ้านไม่ได้ เพราะการปฏิบัติธรรมในขั้นนี้ถือว่าเป็นขั้นที่จะต้องออกจากเรือนไม่เกี่ยวกับทางโลกไม่มีกิจที่เติมไปด้วยงานเหนียวก็คือกามคือมุ่งที่จะเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ เขาพักอยู่ ณ เสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง เขากลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า จากนั้นก็มีการเจริญสมถกัมมัฏฐานเพื่อละนิวรณ์ ๕ โดยคำว่าสมถกัมมัฏฐานนั้น หมายถึง วิธีการหรือข้อปฏิบัติใด ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบจนตั้งมั่น เป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ จุดมุ่งหมายของสมถะคือสมาธิ แต่เป็นสมาธิขั้นสูงที่ทำให้เกิดฌาน (คืออัปนาสมาธิ) ภาวะจิตในฌานนั้นเป็นภาวะที่สุขสงบ ผ่องใส ไม่มีความเศร้าหมองขุ่นมัว ไม่มีสิ่งรบกวนให้สะดุดหรือติดข้องอย่างใด ๆ คือเป็นจิตที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า

เขาละอภิชมา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชมาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชมา ละความมุ่งร้าย คือ พยาบาท (ความคิดร้าย) มีจิตไม่พยาบาทมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุ่งร้าย คือ พยาบาท ละถีนมิทระ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ปราศจากถีนมิทระ กำหนดแสงสว่าง มีสติ-สัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระ ละอุทธัจจกุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่าน และร้อนใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกัจจะ ละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ขำมวิจิกิจฉาได้ ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา^{๕๘}

การเจริญสมถกัมมัฏฐานนั้นเรียกกันอย่างง่าย ๆ ว่า การทำสมาธิหรือการฝึกสมาธิ ซึ่งการทำสมาธิคือการทำให้จิตเกิดความสงบตั้งมั่น ความสงบตั้งมั่นของจิตแบ่งตามระดับความสงบ ๓ ระดับ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ อัปนาสมาธิซึ่งเป็นสมาธิในระดับสูงเรียกว่า ฌานสมาบัติ โดยเมื่อปฏิบัติสมถะจนได้ฌานแล้วนั้น่อมจิตเพื่อที่จะให้เกิดอภิญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง อภิญญาอย่างนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้น แต่อภิญญามีใช้ผลเพียงอย่างเดียวของการเจริญสมถกัมมัฏฐาน เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า อภิญญาเป็นเพียงผลประการหนึ่งของการเจริญสมถกัมมัฏฐานเท่านั้น^{๕๙} เพราะเมื่อจิตมีความพร้อมแล้วเช่นนั้นจึงออกจากฌานสมาบัติเพื่อเจริญวิปัสสนาต่อไป ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในเวรวิชัยกัณฑ์ ที่พระองค์ตรัสว่า “เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดัง เนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘.

^{๕๙} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๕๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๓/๒๓๓-๒๓๗.

น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ”^{๖๐} คำว่า น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณนั้นหมายถึงการน้อมจิตไปพิจารณาไตรลักษณ์ พิจารณาอริยสัจหรือพิจารณาปฏิจลสมุปบาท กล่าวคือ การเจริญวิปัสสนา
 นั้นเอง^{๖๑}

ในสมัยพุทธกาลคนอินเดียเชื่อว่ารูปแบบของการทำสมาธิมีผลจริงหรือให้ผลที่เป็นจริง
 มานาน พอมาถึงสมัยของพระพุทธองค์ รูปแบบของการปฏิบัติสมาธิเพื่อก่อให้เกิดอภิญญานี้ก็
 ทรงรับสืบทอดมา แต่เป็นรูปแบบที่ไม่เหมือนกับแบบเก่า โดยถ้อยคำนั้น หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจ
 แน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิ, ภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก^{๖๒} ในทาง
 พระพุทธศาสนานั้นสามารถแบ่งได้หลายประเภทดังนี้

๑. ฌาน ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) อารัมมณูปนิชฌาน^{๖๓} หมายถึง การเพ่งอารมณ์
 ตามแบบสมณะ ได้แก่ ฌานสมาบัตินั่นเอง สมถกัมมัฏฐาน ๆ คือ การเพ่งอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งใน
 บรรดาอารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ จนจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ (เอกัคคตา) อารมณ์สมถกัมมัฏฐานนั้นมี
 ๔๐ อย่าง มีกสิณ ๑๐ เป็นต้น ๒) ลักขณูปนิชฌาน หมายถึง การเพ่งพิจารณาให้เห็นไตรลักษณ์ตาม
 แบบวิปัสสนานั้นเอง ซึ่งลักขณูปนิชฌาน หมายถึง การเข้าไปเพ่งอนิจจลักษณะเป็นอารมณ์ เป็นต้น
 มี ๓ ประการ คือ วิปัสสนา มรรค และผล อารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือขั้น ๕ แต่เมื่อย่นลงมา
 ก็มีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ รูปกับนาม รูปคือรูปขั้น ส่วนนามก็คือ เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น
 และวิญญาณขั้น^{๖๔}

๒. ฌาน ๔ ประเภท หรือที่เรียกว่า รูปฌาน ๔ รูปฌาน ๔ ได้แก่ ภาวะที่จิต
 เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ โดยการเพ่งรูปธรรมหรือรูปาวจร ได้แก่ รูปของวัตถุเป็นอารมณ์ ได้แก่ รูปของ
 วัตถุเป็นอารมณ์ จึงเรียกว่า “รูปฌาน” ซึ่งมี ๔ คือ

(๑) ปฐมฌาน จัดเป็นฌานที่ ๑ จะมีองค์ประกอบ ๕ อย่าง คือ วิตก (ความ
 ตรึก) วิจารณ์ (ความตรอง) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสุขกายสุขใจ) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์
 เป็นหนึ่งเดียว)

(๒) ทุตติยฌาน จัดเป็นฌานที่ ๒ จะมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ปีติ (ความอิ่ม
 ใจ) สุข (ความสุขกายสุขใจ) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว)

(๓) ตติยฌาน จัดเป็นฌานที่ ๓ จะมีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ สุข (ความสุข
 กายสุขใจ) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว)

^{๖๐} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๖๑} พระมหาพมพลา กิตติโสภโณ, “อภิญญาในพระพุทธศาสนา การศึกษาเปรียบเทียบความรู้ ความ
 เชื้อและความเข้าใจของอาจารย์สอนกรรมฐานในสำนักปฏิบัติในเขตกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร-
 มหาคณบดี**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗,
 (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา) ๒๕๕๔, หน้า ๘๘.

^{๖๓} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๖๖,

^{๖๔} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๖๖.

(๔) จตุตถฌาน จัดเป็นฌานที่ ๔ จะมีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ อุเบกขา (การวางเฉย จิตแน่วแน่ ไมยยินดียินร้าย เมื่อมีอารมณ์มากระทบกับจิต) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว)

๓. ฌาน ๔ ประเภท หรือที่เรียกว่า อรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ได้แก่ ภาวะที่จิตเพ่งในอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ภพของสัตว์ที่เข้าถึงอรูปฌานหรือภพของอรูปพรหม มี ๔ คือ

(๑) อากาสนัญญาตนะ ได้แก่ ฌานที่กำหนดอากาสน หมายถึงช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าฌานไม่มีรูป (อรูปฌาน)

(๒) วิญญาณัญญาตนะ ได้แก่ ฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน

(๓) อากิญจัญญาตนะ ได้แก่ ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน^{๖๕}

(๔) เนวะสัณญานาสัณญาตนะ ได้แก่ ฌานที่เล็กกำหนดสิ่งใด ๆ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่^{๖๖}

๔. ฌาน ๕ ประเภท ในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม เฉพาะอย่างยิ่งยุคหลังรุ่นอรธกถาฎีกา นิยมแบ่งรูปฌานเป็น ๕ ชั้น เรียกว่าฌานปัญจนัย ได้แก่

๑. ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

๒. ทุตติยฌานมี องค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

๓. ตติยฌานมี องค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๔. จตุตถฌานมี องค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

๕. ปัญจฌานมี องค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา^{๖๗}

โดยการที่จะทำให้ฌานเกิดได้นั้นองค์ฌานแต่ละองค์จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน กล่าว คือ (๑) ปฐมฌาน ผู้ปฏิบัติจะต้องเลือกเพ่งอารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งให้เหมาะสมกับจริตของตน เช่น การเพ่งปฐวีภคิน ผู้ปฏิบัติตัดปลิโพทหนึ่งแล้วชำระกายและใจให้บริสุทธิ์ นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรงดำรงสติให้มั่นแล้วเพ่งภคินคือดิน ด้วยการกำหนดทำให้เป็นวงกลม กว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว หรือประมาณเท่าขันท้า กำหนดจดจำให้ขึ้นใจ ภาวนาว่า ปฐวี ปฐวี ปฐวี ล้อมตาผูกพันหนึ่ง แล้วหลับตานึกผูกพันหนึ่ง ภาวนาไปเรื่อย ๆ แม้ ๑๐๐ ครั้ง ๑,๐๐๐ ครั้ง หรือมากกว่านั้น ในระยะเวลาที่บริกรรมภาวนาจนกว่าจะถึงขั้นอุปจารภาวนา ในระหว่างนี้ นิเวรณ คือสิ่งที่กีดกันความดีเพื่อที่จะไม่ให้บรรลุฌานได้เกิดขึ้น เมื่อนิเวรณ^{๖๘} เกิดขึ้นแล้วฌานก็จกเสื่อมไปได้ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องละนิเวรณให้หมดสิ้นไป เมื่อนิเวรณได้แล้วสมาธิก็จะมีการตั้งแรงกล้าขึ้น

^{๖๕} บุญมี แท่นแก้ว, “พระพุทธศาสนากับปรัชญา”, ใน มหาจุฬาฯ วิชาการ : รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), : ๒๓๐.

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๖๗-๘๖๘.

^{๖๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๕/๔๑๔.

^{๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖.

การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน ก็นับว่าประเสริฐกว่า จนนับว่าประเสริฐกว่า ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นนิรณัน ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอิบอ้อมด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่ถูกต้อง^{๖๙}

จะเห็นว่าเมื่อจิตของผู้ปฏิบัติสงบลงแล้วก็จะสามารถควบคุมนิรณันทั้ง ๕ ได้ เมื่อนิรณัน ๕ สงบลงองค์ฌานก็เกิดและมั่นคงขึ้นตามลำดับ ชื่อว่ามี จิตตวิสุทธิ คือ มีจิตหมดจดปราศจากนิรณันเป็นการชั่วคราว (๒) ทุตติยาน เมื่อได้บรรลุปฐมฌานแล้ว ผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกหัดในการเข้าฌาน การอยู่ในฌานและการออกจากฌานจนชำนาญ เรียกว่า วสี ๆ หมายถึง ความชำนาญ เมื่อมีความชำนาญแล้วจึงพึงกสิณเดิมเป็นอารมณ์ต่อไป เพื่อละวิตก และวิจารณ์เมื่อสมาธิแรงกล้าแล้ว จิตก็จะบรรลุถึงทุตติยาน ไม่มีวิตกและวิจารณ์ คงมีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่อำนาจสมาธิ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอิบอ้อมด้วยปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิจะไม่ถูกต้อง”^{๗๐} (๓) ตติยาน เพื่อที่จะบรรลุตติยาน ผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกจิตให้มีความชำนาญในการเข้าออกและอยู่ในตติยานเมื่อมีความชำนาญดีแล้ว จึงพึงกสิณเดิมเป็นอารมณ์ต่อไป เพื่อละปีติเสียเมื่อสมาธิแรงกล้ายิ่งขึ้น ปีติก็หมดไป และบรรลุถึง ตติยาน เสวยสุขทางใจแต่อย่างเดียว ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “เพราะปีติจางหายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอิบอ้อมด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง”^{๗๑} (๔) จตุตถฌาน เพื่อที่จะบรรลุจตุตถฌาน ผู้ปฏิบัติจะต้องฝึกจิตให้มีความชำนาญในการเข้าออกและอยู่ในตติยานเสียก่อนดุจเดียวกับฌานต้น ๆ เมื่อมีความชำนาญดีแล้ว จึงพึงกสิณเดิมเป็นอารมณ์ต่อไป เพื่อละสุขเสีย เมื่อมีสมาธิแรงกล้ายิ่งขึ้นแล้ว สุขทางใจก็จะสิ้นไป และบรรลุถึงจตุตถฌาน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เธอมีใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง”^{๗๒} ฌานข้อนี้ จิตของผู้ปฏิบัติดับสิ้นทั้งทุกข์และสุขโดยไม่เหลือ ความจริงนับแต่ปฐมฌานเป็นต้นมา ทุกข์และสุขได้ดับสิ้นไปโดยลำดับ กล่าวคือ ทุกข์กาย เช่น ความรู้สึกอันเกิดจากเหลือบยุบกัด หรืออาการเมื่อยขบ ได้ดับไปในปฐมฌาน โทมนัส คือความทุกข์ใจได้ดับไปในตติยาน สุขกาย ซึ่งเกิดจากปีติได้ดับไปในตติยาน และโสมนัส คือความสุขใจ ได้ดับไปในจตุตถฌาน เครื่องประกอบจิตที่ยังเหลืออยู่ก็คือสติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา มีความวางเฉยไม่รู้สุขรู้ทุกข์ ผู้ปฏิบัติจะไม่

^{๖๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๕-๒๒๖/๗๕.

^{๗๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๙/๗๖.

^{๗๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๐/๗๖.

^{๗๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๒/๗๗.

ความรู้สึกนึกคิดแต่ประการใดเลย เพราะจิตยึดบัญญัติเห็นอารมณ์แน่วแน่แต่อย่างเดียวผู้ที่เข้ามานั้น จะไม่มีลมหายใจเข้าออก จะมีแต่ ไออุ่นเท่านั้น

ในอุทุมพริกสูตรนี้จะพบว่าการกำจัดนิวรณ์ ๕ แม้ท่านจะไม่ได้อธิบายว่าเป็นสภาวะขององค์ฌานไหน แต่เมื่อพิจารณาจากกรอบที่อธิบายแล้ว (๑) การนั่งสมาธิหรือบำเพ็ญสมณธรรมผ่านกระบวนการปฏิบัติที่เรียกว่า “สมถกัมมัฏฐาน” นั้นก็ยอมที่จะอธิบายได้ว่าการกำจัดนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นอารมณ์ไม่ให้มีการพัฒนาต่อไปได้นั้นจะต้องมีจุดเริ่มต้นที่ “องค์ฌาน ๔” โดยเฉพาะองค์แรกคือ “ปฐมฌาน” นี้เอง เพราะการที่นิวรณ์ ๕ จะดับลงได้ก็ต้องใช้สมาธิในระดับฌานที่ ๑ หรือปฐมฌานเป็นต้นไป จากนั้นเมื่อดับนิวรณ์ลงได้ประการต่อไปที่จะเป็นการบำเพ็ญตบะในช่วงนี้ก็คือนิวรณ์ (๑) การแผ่เมตตาพรหมวิหารแบบอภัยปมัญญา คือแผ่ไม่จำกัด คือเมื่อละนิวรณ์ได้แล้ว ประการต่อมา ก็คือจะต้องเจริญอภัยปมัญญาสมาธิ คือพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ (๑) มีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่ (๒) มีกรุณาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยกรุณาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่ (๓) มีมุทิตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่ (๔) มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียนอยู่^{๗๓}

จะพบว่าข้อนี้ เป็นการเน้นให้เห็นถึงทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อบุคคล ซึ่งมีความแตกต่างจากลัทธิความเชื่ออื่นที่ว่าตบะ จะต้องกระทำด้วยวิธีทรมานกาย เช่น ยืนอย่างเดียวยาว เดินเขย่งเท้า และนอนบนหนาม เป็นต้น แต่พระพุทธศาสนาใช้วิธีบำเพ็ญตบะด้วยการไม่ทำร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น มีเมตตาการุณย์ หวังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งที่เขาทำได้ให้ ยินดีพอใจสิ่งที่ตัวมีและหามาได้โดยสุจริต พุทฺธความจริง ในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่ส้องเสพรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ทั้งไม่แสดงความยินดีต่อผู้ที่เสพด้วย ดังนั้นเป็นต้น การกระทำอย่างนี้ต่างหาก จึงถือว่าเป็นผู้มีตบะในทรรศนะของพระพุทธศาสนา

สรุปการบำเพ็ญตบะในระดับเปลื้องนี้เป็นการเริ่มต้นจาก (๑) ออกบวช (๒) เจริญอริสสีล คือ สังวร ๔ หมายถึง การสำรวมระวังในการไม่ทำบาปและเหตุของการทำบาปทั้ง ๔ ประการ (๓) ผู้นั้นต้องไม่ใช่ภคินีภคิต้องเป็นนักบวช (๔) ต้องเข้าป่าบำเพ็ญตบะคือเจริญสติปัฏฐาน หรืออานาปานสติเพื่อข่มจิต เพื่อละนิวรณ์ ๕ และแผ่เมตตาจิตประเภทอภัยปมัญญาหรือพรหมวิหาร ๔ ประการไปแก่สรรพสัตว์ไม่มีประมาณอยู่เป็นนิจ แบบนี้จัดว่าเป็นตบะระดับเปลื้อง

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙.

(๔) ตบระดับกระทู้

สำหรับการบำเพ็ญตบะในระดับต่อมาจัดว่าเป็นระดับกระทู้ เมื่อมี (๑) ออกบวช (๒) เจริญอุทิศ คือ สังวร ๔ หมายถึง การสำรวมระวังในการไม่ทำบาปและเหตุของการทำบาปทั้ง ๔ ประการ (๓) ผู้นั้นต้องไม่ใช้กลยุทธ์ต้องเป็นนักบวช (๔) ต้องเข้าป่าบำเพ็ญตบะคือเจริญอานาปานสติ เพื่อบ่มจิต เพื่อละนิวรณ์ ๕ และแผ่เมตตาจิตประเภทอัปปมัญญาหรือพรหมวิหาร ๔ ประการไป แก่สรรพสัตว์ไม่มีประมาณอยู่เป็นนิมิตแล้ว ต่อมาเขาย่อมบรรลุหรือยังบุพเพสันนิวาสานุสติญาณให้เกิด ซึ่งบุพเพสันนิวาสานุสติญาณนี้จัดเป็นหนึ่งในอภิญญา ๖ โดยในอุทุมพริกสูตรนั้นได้กล่าวถึงลักษณะของบุพเพสันนิวาสานุสติญาณดังนี้

เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์กับ ๑ เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์กับ ๒ เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์กับและวิวัฏฏ์กับเป็นอันมากบ้างว่า “ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้นมีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้” เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ ^{๗๔}

สำหรับวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดบุพเพนิวาสานุสติญาณนั้นถือว่าเป็นขั้นตอนที่เป็นพัฒนาการที่เกิดในองค์ฌานหรือเป็นการเกิดขึ้นภายในพัฒนาการขององค์ฌานองค์ที่ ๑-๔ ซึ่งการเกิดหรือบรรลุอภิญญาข้อบุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายเป็นขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. เข้าสมาธิในระดับจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญญา ซึ่งต้องผ่านการฝึกฝนตามที่กล่าวแล้วในวิธีการปฏิบัติเพื่ออิทธิวิธี (อภิญญาข้อที่ ๑) คือ (๑) ต้องฝึกสมาธิจนจิตสงบในระดับฌานต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานแห่งอภิญญา คือปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยต้องฝึกฝนจนแคล่วคล่อง ชำนิชำนาญ ซึ่งการฝึกจิตนั้นจะต้องเป็นการฝึกสมาธิที่ประกอบด้วยอิทธิบาท ๔ ด้วย ซึ่งจิตที่สงบเช่นนั้นเป็นจิตที่ไม่หวั่นไหวด้วยอกุศลทั้งหลาย เช่น ความเกียจคร้าน ความฟุ้งซ่าน ความกำหนัด ความพยายาม และการฝึกจิตนั้นจะต้องเป็นการฝึกจิตโดยลักษณะ ๑๔ ลักษณะที่กล่าวมาแล้ว (๒) เข้าจตุตถฌานที่ตนได้ฝึกจนชำนาญแล้ว คือเข้าฌานออกฌานได้อย่างรวดเร็ว รักษาจิตอยู่ในระดับนั้นได้นานเท่าที่ตนอธิษฐาน (๓) ออกจากจตุตถฌานแล้วดำรงจิตในระดับอุปจารสมาธิแล้ว จากนั้นก็อธิษฐานให้เกิดอิทธิวิธีประการต่าง ๆ เช่น อธิษฐานให้ตนเองกลายเป็น ๑๐๐ คนบ้าง ๑,๐๐๐ คนบ้าง อธิษฐานให้หลายคนกลายเป็นคนเดียว อธิษฐานให้เกิดช่องว่างในที่ต่าง ๆ เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถที่จะแสดงฤทธิ์ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สามารถจะแยกร่างได้ สามารถจะล่องหนได้ สามารถเดินบนน้ำได้ตามที่ได้อธิษฐานไว้แล้วนั้น ย่อมได้ชื่อว่า ถึงความสำเร็จแห่งอิทธิวิธี

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๕๐-๕๑.

๒. ออกจากฌานแล้ว นึกถึงพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ของตนย้อนหลังไปในอดีตตามลำดับเวลา คือระลึกย้อนจนไปถึงเหตุการณ์ตอนตื่นนอน และย้อนหลังไปในทำนองนั้นไปในวันที่ผ่านเป็นเดือน เป็นปีจนถึงช่วงอยู่ในตนกำลังปฏิสนธิในท้องมารดา จากนั้นพึงระลึกเข้าไปในเวลาที่เกิดมาจากรกชาติที่ผ่านมา และระลึกถึงเหตุการณ์ในชาตินั้นย้อนไปเรื่อย ๆ

๓. เมื่อนึกถึงพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งไม่ได้หรือไม่ชัดเจน พึงเข้าจตุตถฌานอีก จากนั้นก็ออกจากฌานแล้วนึกถึงสิ่งนั้นอีก การเข้าฌานนั่นเองจะทำให้สามารถระลึกสิ่งนั้น ๆ ได้ ท่านอธิบายว่า เมื่อผู้ปฏิบัติสามารถที่จะระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติได้แล้ว ผู้ปฏิบัติชื่อว่า ถึงความสำเร็จแห่งปุพพนิวาसानุสสติญาณ คือถือว่าเป็นผู้ทรงปุพพนิวาसानุสสติญาณแล้ว^{๗๕}

จากการกล่าวมาจะพบว่าในการบรรลุปุพพนิวาसानุสสติญาณในขั้นนี้ ถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะในระดับกระทู้

(๕) การบำเพ็ญตบะระดับแก่น (ทิพยจักขุ)

เมื่อบำเพ็ญคุณธรรมข้อต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว คือ สังวร ๔ รักษาอธิศีล อยู่เสนาสนะปา ทำสมาธิ เจริญพรหมวิหารธรรม จนได้บรรลุปุพพนิวาसानุสสติญาณ คือ ระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมากแล้ว ยังต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอีกข้อ คือ เป็นผู้มิตทิพยจักขุ (จตุปปาตญาณ)^{๗๖} คือ เมื่อปฏิบัติตามข้อต้น ๆ แล้ว เป็นเหตุให้ได้คุณวิเศษ ได้แก่ เป็นผู้มิตาทิพย เห็นหมู่มืดดำที่กำลังจุติและเกิด ดีเลว สุขทุกข์ ได้ตติยกายนั้น มาจากการกระทำของตนเองทั้งนั้น แล้วแต่ทำดีหรือทำชั่ว ผลที่ได้รับจึงแตกต่างกัน และเป็นผู้มีความรู้ชัดว่าหมู่มืดดำเป็นไปตามกรรมของตน ดังนี้ เป็นต้น

โดยวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดจตุปปาตญาณหรือทิพยจักขุขั้นนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายไว้ว่า เป็นขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑. เข้าสมาธิในระดับจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญา ซึ่งต้องผ่านการฝึกฝนตามที่กล่าวแล้วในวิธีการปฏิบัติเพื่ออิทธิวิธีข้อที่ ๑ ประเด็นที่ต่างออกไปจากวิธีปฏิบัติเพื่ออิทธิวิธีก็คือผู้ปฏิบัติเพื่อให้เกิดอภิญาข้อนี้พึงเจริญกุศล ๓ ประการ คือ เตโชกสิณ โอทาทกสิณ และอาโลกสิณอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. ออกจากฌานนั้นแล้ว ตั้งจิตไว้ในระดับอุปจารแห่งฌาน

๓. ขยายแสงสว่างอันเป็นผลแห่งกสิณนั้นบ่อย ๆ จนเกิดความสว่างมากยิ่งขึ้น

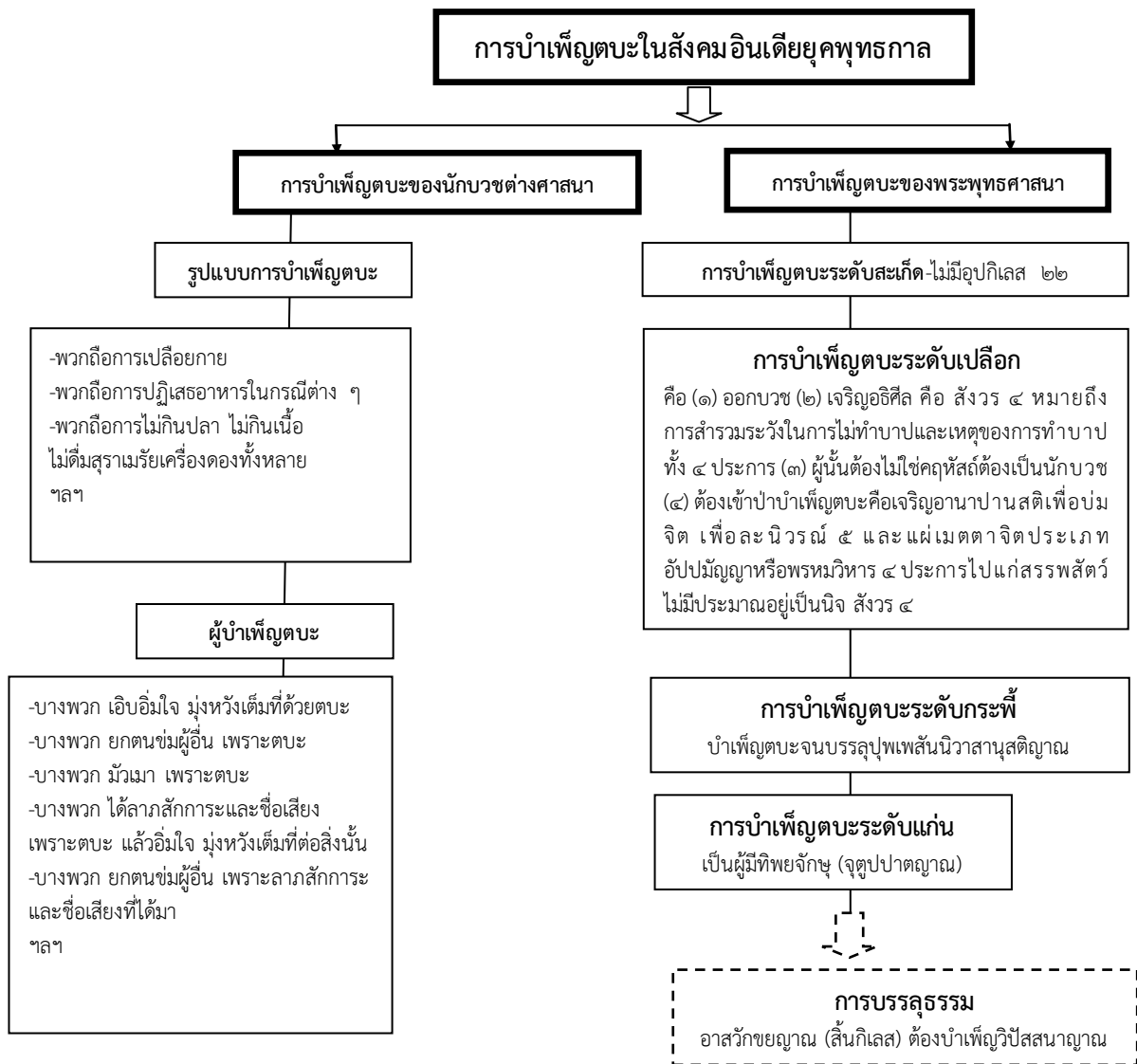
๔. อธิษฐานให้ที่ใดที่หนึ่งให้เกิดแสงสว่าง

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านได้กล่าวถึงความสำเร็จแห่งจตุปปาตญาณว่า การที่ผู้ปฏิบัติสามารถจะเห็นรูปที่อยู่ในห้อง เห็นโลหิตที่อยู่ในหัวใจ เห็นรูปที่อาศัยอยู่ในพื้นดิน เห็นรูปที่อยู่นอกฝา นอกภูเขา นอกกำแพง เห็นรูปที่อยู่ในจักรวาลอื่น ซึ่งรูปเหล่านั้นธรรมดาไม่อาจเห็นได้ด้วยตาเนื้อ นั่นหมายถึงผู้ปฏิบัติได้ถึงความสำเร็จแห่งทิพยจักขุแล้ว

^{๗๕} คัมภีร์วิสุทธิมรรค ,สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, ๔๐๒/๖๙๙.

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘/๔๓-๔๔, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๖๓.

เมื่อปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะมาจนถึงขั้นนี้หรือการบรรลุธรรมขั้นนี้จึงจะถือว่าเป็น การการกีดกันบาปในระดับสูงสุดก็คือระดับยอดหรือแก่น คือในระดับนี้สามารถที่จะดับกิเลสได้ และ เป็นผู้ที่มีความประพฤติเรียบร้อยไม่มุ่งลาภ หรือไม่มุ่งผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเป็นมุนีผู้หนึ่งหรือ เป็นผู้ที่มีความมั่นคงไม่หวั่นไหวในกิเลสทั้งหลายที่เข้ามาทดสอบหรือทดลองเพราะอำนาจของฌาน ดังที่ได้อธิบายมานั้น เพราะเหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่าผู้ปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะดังที่กล่าว มานั้นว่าเป็นการปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะในระดับแก่นอย่างแท้จริง ซึ่งรูปแบบของการบำเพ็ญ ตบะที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้นก็สามารที่จะพิจารณาได้จาก แผนภาพดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๔ การบำเพ็ญตบะในสังคมนตรียยุคพุทธกาล

จากแผนภาพจะพบว่าในกรอบของการบำเพ็ญตบะทั้ง ๔ ระดับของพระพุทธศาสนานั้น ตบะจะมุ่งหมายถึง “สมถกัมมัฏฐาน” เท่านั้นก็คือรูปแบบของการควบคุมจิตให้เป็นจิตที่มีอารมณ์ เดียวหรือเอกัคคตาจิต ซึ่งสมถกัมมัฏฐานนั้นสามารถที่จะก่อให้เกิดบุญฤทธิ์หรืออภิญญาหรือวิชา ๘

ประการได้ ซึ่งจากการพิจารณาแผนภาพที่ได้ยกมาอธิบายนั้นก็พบว่าในระดับของการบำเพ็ญตบะ ในทางพระพุทธศาสนานั้นถือว่าการบำเพ็ญตบะนั้นมุ่งไปที่การปฏิบัติธรรมในขั้นของสมถกัมมัฏฐาน หรือกรรมฐานที่เป็นที่ตั้งของความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย^{๗๗} เพราะเมื่อประมวลจากหลักการปฏิบัติที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนี้จะ พบว่ามีพัฒนาการของการปฏิบัติแบบสมถะและผลที่ได้ก็มาจบในระดับจตุปปาตญาณ หรือทิพยจักขุ เท่านั้นไม่ได้เลยไปถึงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่จัดว่าเป็นอัสวักขยญาณเลย หรือในพระสูตรนี้ ไม่ได้กล่าวถึงอัสวักขยญาณ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การปฏิบัติธรรมตามแนวของการบำเพ็ญตบะทาง พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้นจึงมุ่งไปที่การปฏิบัติธรรมในระดับของสมถกัมมัฏฐาน ที่มุ่งถึงการควบคุมจิตเป็นหลัก ดังปรากฏว่า

ศิษย์เหล่านี้มีความปรารถนาน้อย มีปัญญา กิณหนเดียว ไม่โลภ สันโดษด้วยลาภ และความเสื่อมลาภ บำรุงเราทุกเมื่อ เป็นผู้ฟังฉาน ยินดีในฉาน เป็นนักปราชาญ มีจิตสงบตั้ง มั่นปรารถนาความไม่มีกังวล บำรุงเราอยู่ทุกเมื่อ เป็นผู้ถึงที่สุดอภิญญา^{๗๘}

๔.๓.๔ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรม

สำหรับความสำคัญของพระสูตรในอุทุมพริกสูตรนี้จะพบว่าอุทุมพริกสูตรนี้ มุ่งที่จะให้มีการกำหนดหรือการวางแนวทางในการปฏิบัติธรรม หรือการวางรูปแบบหรือเกณฑ์ของการปฏิบัติ ธรรม ที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนาว่าการปฏิบัติธรรมที่ดีหรือที่ถูกต้องนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ สำคัญดังต่อไปนี้

๑) ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่มีความมุ่งหวังในตบะยึดติดในตบะ

ในข้อนี้พระพุทธองค์ตรัสว่าการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องนั้น จะต้องไม่มีการคาดหวังหรือมุ่งหวังในการบำเพ็ญตบะ หมายความว่าเมื่อเข้าสู่การปฏิบัติธรรมแล้ว ผู้ปฏิบัติหรือผู้ที่บำเพ็ญตบะนั้น จะต้องไม่คาดหวังกับการบำเพ็ญตบะนั้นว่าเมื่อปฏิบัติแล้วจะต้อง ได้รับผลขั้นนี้ ขั้นนั้น หรือต้องเป็นพระอรหันต์อย่างแน่นอน จนในที่สุดก็ไปยึดติดกับรูปแบบของการ ปฏิบัตินั้นว่าเป็นการปฏิบัติที่ดี ทีเลิศ เป็นทางเดียวที่ไปได้ ทางอื่นไม่มี จนในที่สุดก็กลายเป็นลักษณะ ของการยึดมั่นถือมั่นจนไม่อาจจะคลายจากความเชื่อหรือความยึดถือมั่นนั้นได้ ซึ่งหลักการในทาง พระพุทธศาสนาพูดไว้ชัดว่า หลักการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ที่หลักมัชฌิมาปฏิปทาที่ จัดว่าเป็นทางสายเอกก็จริง แต่ในส่วนของรูปแบบการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะนั้น พระพุทธศาสนากลับแบ่งรูปแบบของการบำเพ็ญตบะออกเป็น ๒ แนวทาง คือ (๑) สมถกัมมัฏฐาน หรือ สมถภาวนา หมายถึง การฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ (๒) วิปัสสนา- กัมมัฏฐาน หรือวิปัสสนาภาวนา หมายถึง ข้อปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้ง ในรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์หรือรู้แจ้งต่อสภาวะของรูปนามตามความเป็นจริง^{๗๙} ซึ่งทั้ง ๒

^{๗๗} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๗๘} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๒/๓/๔/๒๔๗.

^{๗๙} วริยา ชินวรรโณ และ คณะ, **สมาธิในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

แนวทางนี้ก็ได้ไม่ได้หมายความว่าเส้นสุดเพียงแค่นี้เท่านั้น แต่พระพุทธศาสนายังได้แบ่งชอยลักษณะของกรรมฐานแต่ละประเภทลงไปอีกหลายลักษณะ เช่นในสมถกัมมัฏฐานก็มีอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานถึง ๔๐ ประการ ได้แก่

ก. หมวดกสิณ ๑๐ “บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์”^{๘๐} คำว่า กสิณ หมายถึง ทั้งหมด,ทั้งสั้น,ล้วน หรือวัตถุที่เป็นอารมณ์อย่างเดียวล้วนในการเจริญกรรมฐาน^{๘๑}

๑. ปฐวีกสิณ เอาดินเป็นอารมณ์ ภavnาว่า ปะฐะวี ปะฐะวี หรือ ดิน ดิน
๒. อาโปกสิณ เอาน้ำเป็นอารมณ์ ภavnาว่า อาโป อาโป หรือ น้ำ น้ำ
๓. เตโชกสิณ เอาไฟเป็นอารมณ์ ภavnาว่า เตโช เตโช หรือ ไฟ ไฟ
๔. วาโยกสิณ เอาลมเป็นอารมณ์ ภavnาว่า วาโย วาโย หรือ ลม ลม
๕. นิลกสิณ เอาสีเขียวเป็นอารมณ์ ภavnาว่า นีลัง นีลัง หรือ สีเขียว สีเขียว
๖. ปิตกสิณ เอาสีเหลืองเป็นอารมณ์ ภavnาว่า ปิตัง ปิตัง หรือ สีเหลือง สีเหลือง
๗. โลหิตกสิณ เอาสีแดงเป็นอารมณ์ ภavnาว่า โลหิตัง โลหิตัง หรือสีแดง สีแดง
๘. โอทาทกสิณ เอาสีขาวเป็นอารมณ์ ภavnาว่า โอทาดัง โอทาดัง หรือสีขาว สีขาว
๙. อากาสกสิณ เอาอากาศเป็นอารมณ์ ภavnาว่า อากาโส อากาโส หรืออากาศ อากาศ
๑๐. อาโลกกสิณ เอาแสงสว่างเป็นอารมณ์ ภavnาว่า อาโลโก อาโลโก หรือ แสงสว่าง แสงสว่าง^{๘๒}

ข. หมวดอสุภะ คำว่า อสุภะ หมายถึง สภาพที่ไม่งาม, พิจารณาร่างกายของตน และผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม; ในความหมายเฉพาะ หมายถึงซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานรวม ๑๐ อย่าง คือ^{๘๓}

๑. เอาซากศพที่ขึ้นฟองเป็นอารมณ์ ภavnาว่า อุทุมตะกัง
๒. เอาซากศพที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์ ภavnาว่า วินีละกัง
๓. เอาซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกเป็นอารมณ์ ภavnาว่า วิปุพพะกัง
๔. เอาซากศพที่ขาดเป็นท่อนเป็นอารมณ์ ภavnาว่า วิจฉิททะกัง
๕. เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวินเป็นอารมณ์ ภavnาว่า วิกขายิตะกัง

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑.

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๙.

^{๘๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙), หลักปฏิบัติสมถะวิปัสสนากัมมัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๕๒๔.

๖. เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า วิกขิตตะกั
๗. เอาซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า หะตะวิกขิตตะกั
๘. เอาซากศพที่มีโลหิตไหลออกอยู่เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า โลหิตะกั
๙. เอาซากศพที่มีหมู่นอนไหลออกอยู่เป็นอารมณ์ ภาวนาว่า ปุพฺพะกั
๑๐. เอาซากศพที่เป็นโครงกระดูกเป็นอารมณ์ ภาวนาว่า อัญญิกั^{๘๔}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ ซึ่งมีการเจริญอุสุภะเป็นเบื้องต้น เพราะว่าการเจริญอุสุภะสามารถกำจัดราคะความกำหนัดยินดีได้ โดยการพิจารณาเห็นสังขารธรรม ทั้งปวงไม่ใช่สิ่งสวยงาม ธรรม ๔ ประการนั้น คือ

๑. พึงเจริญอุสุภะเพื่อละระคา
๒. พึงเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท
๓. พึงเจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก
๔. พึงเจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสสมิมานะ คือ ความถือตัว^{๘๕}

ในคำสอนเรื่องอสุภกรรมฐานนี้ ถ้าเจริญโดยขาดสติอาจเป็นอันตรายแก่ตนเองได้ เพราะวา อานิสงส์ของอสุภกรรมฐานจะทำให้รู้สึกเบื่อหน่ายร่างกายและเบื่อหน่ายชีวิต จนไม่ยอมามีชีวิตอยู่ ดังที่ปรากฏในปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าสอนอสุภกรรมฐานและพรรณนาคุณของอสุภกรรมฐาน สรรเสริญการเจริญอสุภกรรมฐาน ทำให้ภิกษุทั้งหลายเจริญอสุภกรรมฐานอย่างยวดยิ่ง ทำให้เกิดอารมณ์เบื่อหน่ายชีวิต จึงใช้บริขารของตนเป็นสินจ้างให้ภิกษุด้วยกันฆ่าตนเอง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง ได้ทรงประชุมสงฆ์แล้วตรัสว่า อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วทำให้มาก จึงมีสภาพประณีต สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข และทำอกุศลธรรมชั่วร้ายให้หายไป ภิกษุพึงดำรงสติเฉพาะหน้ากำหนดอารมณ์กรรมฐาน มีสติรู้ลมหายใจเข้า มีสติ รู้ลมหายใจออก^{๘๖} การเจริญอสุภกรรมฐานจึงต้องมีสติกำหนดรู้

ค. หมวดอนุสสติ ๑๐ คำว่า อนุสสติ หมายถึง ความระลึกถึง, หรือ อารมณ์ที่ควรระลึกถึงเนืองๆ มี ๑๐ อย่าง คือ^{๘๗}

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ภาวนาว่า พุทฺโธ ๑
๒. ธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณพระธรรม ภาวนาว่า ธัมโม ๑
๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ภาวนาว่า สังโฆ ๑
๔. สीलานุสสติ ระลึกถึงศีลของตน ภาวนาว่า สीलัง เม ปริสุทฺธัง ๑
๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว ภาวนาว่า ทานัง เม ปริสุทฺธัง ๑

^{๘๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำถาม-คำตอบ เรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๖-๗.

^{๘๕} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๕-๒๓๖.

^{๘๖} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔-๑๓๗.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๖.

๖. เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา ภาวนาว่า มัยหัง สัทธาทิกุณา สังวิขขันติ ๆ

๗. อุปमानุสสติ ระลึกถึงคุณพระนิพพานซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ ภาวนาว่า มะทะนิมมะทะโน ปิสาสวินะโย อาละยะสะมุคชาโต วัฏฏูปัจเฉโท ตัณ्हักขะโย วิราโค นิโรโธ นิพพานัง

๘. มรณานุสสติ ระลึกถึงความตายอันจะมาถึงตน ภาวนาว่า

๘.๑. สัตตานัง มรณัง ชูวัง ความตายของสัตว์ทั้งหลายเป็นของยั่งยืน

๘.๒. ชีวิตัง อัทธูวัง ชีวิตเป็นของไม่ยั่งยืน

๘.๓. อวัสสัง มยา มริตัพพัง เราจะต้องตายแน่

๘.๔. มรณปริโยสานัง เม ชีวิตัง ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด

๘.๕. ชีวิตเมวะ อนิยตัง ชีวิตเป็นของไม่เที่ยง

๘.๖. มรณัง นิยตัง ความตายเป็นของเที่ยง

๙. กายคตาสติ ตั้งสติไว้ในกาย คือให้พิจารณาอาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ เป็นต้น ภาวนาว่า โลมา นะชา ทันตา ตะโจ, ตะโจ ทันตา นะชา โลมา

๑๐. อานาปานัสสติ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก^{๘๘}

ในอังกุตรนิกาย ฉักกนิบาต กล่าวถึงอนุสสติฐานสูตรไว้ ๖ ประการ อันเป็นอุปการกรรมฐานสำหรับคฤหัสถ์ เหมาะกับคฤหัสถ์ เพราะเป็นประโยชน์เกื้อกูลและให้ความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้ามี ๖ ประการ คือ

๑. พุทธานุสสติ	การระลึกถึงพระพุทธเจ้า
๒. ธัมมานุสสติ	การระลึกถึงพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ	การระลึกถึงพระสงฆ์
๔. สีลानุสสติ	การระลึกถึงศีล
๕. จาคานุสสติ	การระลึกถึงการบริจาค
๖. เทวตานุสสติ	การระลึกถึงเทวดา ^{๘๙}

๗. หมวดพรหมวิหารหรืออัปมัถญา ๔ คำว่า อัปมัถญา หมายถึง ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ ไม่จำกัดขอบเขต มี ๔ คือ^{๙๐}

๑. เมตตา แผ่ความรักไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๒. กรุณา แผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่มีความทุกข์

๓. มุทิตา แผ่ความยินดีต่อสัตว์ที่มีความสุข

^{๘๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำถาม-คำตอบ เรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า ๘.

^{๘๙} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๙/๒๔๐.

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๕.

๔. อุเบกขา แผ่ความวางเฉยในสัตว์ทั้งหลายที่มีความสุขความทุกข์ทั้งนี้ในการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พึงแผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีมีความเบียดเบียน^{๙๑}

จ. **หมวดอรุณ ๔** คำว่า อรุณ หมายถึง ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ได้แก่ อรุณ ฌาน, ฌานของสัตว์ผู้เข้าถึงอรุณ ฌาน, ฌานของอรุณพรหม มี ๔ คือ^{๙๒}

๑. อากาสนัญญายตนะ อากาศไม่มีที่สุด
๒. วิญญาณัญญายตนะ วิญญาณไม่มีที่สุด
๓. อากิญจัญญายตนะ ความไม่มีอะไร
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ สัญญาละเอียดปราศจากสัญญาหยาบ ซึ่งจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่^{๙๓}

ฉ. **หมวดอาหารปฏิกุลสัญญา ๑**

อาหารปฏิกุลสัญญา หมายถึง กำหนดหมายความเป็นปฏิกุลในอาหาร, ความสำคัญหมายในอาหารว่าเป็นของปฏิกุลพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียดโดยอาการต่างๆ เช่น ปฏิกุล โดยบริโภคน, โดยประเทศที่อยู่ของอาหาร, โดยสั่งสมอยู่นาน เป็นต้น^{๙๔} จัดเข้าในหมวดสัญญา เมื่อบุคคลทำให้มากแล้วย่อมได้ผลมาก มีอานิสงส์มาก สามารถหยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานมี ๕ อย่างคือ

๑. อนิจจสัญญา กำหนดความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๒. อนัตตสัญญา กำหนดความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง
๓. มรณสัญญา กำหนดความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา
๔. อาหารปฏิกุลสัญญา กำหนดความเป็นปฏิกุลของอาหาร
๕. สัพพะโลเก อนภริตติสัญญา กำหนดความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง^{๙๕}

ช. **หมวดจตุธาตวัญฐาน ๑** คำว่า จตุธาตวัญฐาน หมายถึง การกำหนดธาตุ ๔ คือ พิจารณาร่างกายนี้ แยกแยกออกไปมองเห็นแต่ส่วนประกอบต่างๆ ที่จัดเข้าในธาตุ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย ทำให้รู้ภาวะความเป็นจริงของร่างกายว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ประชุมกันเข้าเท่านั้นไม่เป็นตัวสัตว์บุคคลที่แท้จริง^{๙๖}

^{๙๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๕๑๘.

^{๙๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๔.

^{๙๕} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

การพิจารณาแยกส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้เห็นว่าเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ตามลักษณะของธาตุ เมื่อแยกธาตุออกจากกันจะไม่เห็นความเป็นมนุษย์ ความสวยงามไม่มี ความขี้เหร่ไม่มี เป็นเพียงอุปาทานทางจิตเท่านั้น^{๑๗}

เมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็จะเป็น ๔๐ อย่าง โดยกรรมฐาน ๔๐ อย่างนี้ท่านแบ่งไว้เพื่อให้เหมาะกับจริตของผู้ปฏิบัติธรรมที่มีอยู่มากถึง ๖ ประการ คือ

๑. ราคะจริต มีอิริยาบถเรียบร้อย มีกิจสำรวมในการปรุงแต่งทำอะไรไม่แน่นอน หยิบโน้นหยิบนี้ โภชนะชอบอาหารรสอมหวาน ชวนรับประทาน ทักนะชอบดูสิ่งที่ละมุนละไม รัมมปวัตติ ละเอียดลออ กระทบัดกระหม่อม มีมารยาสาไถย มีโลกมาท

๒. โทสะจริต มีอิริยาบถเร็วกระด้างไปรวดเร็วรวดเร็ว มีกิจมุ่งแต่ในสิ่งปรารถนาไม่ต้องการสำรวม มีโภชนะชอบอาหารเปรี้ยว ๆ มีทักนะชอบดูการผจญภัยชกต่อย มีรัมมปวัตติ ใช้เท่าไรเท่ากัน หมดเท่าไรไม่ว่า โกรธง่าย ผูกอาฆาต ผู้ใหญ่สอนยาก

๓. โมหะจริต มีอิริยาบถเชื่องช้า เชื่องซึม มีกิจที่ทำแล้วก็ไม่รู้จะทำไปอย่างไร หรือไปวางไว้ที่ไหน กระต๋วมกระต๋ยม นัต ๓ โมงไป ๕ โมง มีโภชนะอาหารอย่างไหนไม่ว่า ชอบรับประทานทั้งหมดใครเห็นดี ดีด้วย ใครเห็นไม่ดีก็ไม่ดีด้วย มีรัมมปวัตติคือถิ่นมัทธะวงแหงหาวนอน ไม่เป็นเรื่องเป็นราวอะไร

๔. ศรัทธาจริต มีอิริยาบถสุขุม นิ่มนวล มีกิจชวนชววย ในการบุญการกุศล มีโภชนะชอบอาหารมีรสหวานมันและหอม มีทักนะชอบในอารมณ์ที่ดีงาม มีรัมมปวัตติ ไร่เรียง เบิกบาน บันเทิงอยู่ในการบุญ มุ่งอยู่ในศรัทธาเลื่อมใสมีเจตนาดี

๕. วิตกจริต มีอิริยาบถไม่เรียบร้อย มีกิจการงานไม่เป็นหลักเป็นฐานมั่นคง มีโภชนะ รสอาหารไม่แน่นอน มีทักนะเห็นตามหมู่มาก มีรัมมปวัตติความคิดฟุ้งซ่าน

๖. พุทธิจริต มีอิริยาบถว่องไว มีกิจการงานเข้าใจง่าย โภชนะชอบรสเปรี้ยว เค็ม เผ็ด ขมและอาหารที่ไม่มีโทษ มีทักนะชอบดูด้วยใช้ปัญญาพิจารณา มีรัมมปวัตติชอบแสวงหาความรู้ ใช้ขันติความอดทนด้วยปัญญาหาเหตุผลเข้าประกอบในการทำกุศล

ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายที่จะทำให้คนเราคิดเหมือนกันหรือชอบเหมือนกัน ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้จัดรูปแบบของการบำเพ็ญตบะไว้หลายประการ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการปฏิบัติให้เข้ากับจริตของตนเองได้ จะได้ไม่ไปยึดหรือติดกับการปฏิบัติเพียงอย่างเดียว เพราะการยึดติดกับการปฏิบัติเพียงอย่างเดียวมันย่อมทำให้เกิดความยึดติด และเป็นสาเหตุทำให้เกิดความยึดมั่นได้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาเห็นโทษแห่งความยึดมั่นจึงได้จำแนกการปฏิบัติเอาไว้หลายรูปแบบ

^{๑๗} เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์, พุทธวิปัสสนา, (พระนคร : รัชดาภิเษกการพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๓-๔.

๒) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่เอาตบะมาชมคนอื่น สำนักอื่น

สำหรับข้อนี้เป็นเรื่องที่มีความชัดเจนมากเนื่องจากเป็นลักษณะของการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนา เพราะหลักการไม่ชมหรือไม่เบียดเบียนคนอื่นนั้นตรงกับจุดยืนหรือหลักการของพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ซึ่งมีปรากฏใน โอวาทปาติโมกข์ที่ว่า

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี่คือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๙๘}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวจะพบว่า การบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนานั้นจะต้องมีรากฐานอยู่ที่ความอดทนอดกลั้น และการไม่เบียดเบียนผู้อื่นหรือทำร้ายผู้อื่น โดยนัยก็คือผู้บำเพ็ญตบะต้องไม่นำเอาการบำเพ็ญตบะของตนเอง สำนักตนเองไปชมสำนักอื่นหรือคนอื่นตามหลักไม่ทำร้ายหรือเบียดเบียนคนอื่น เช่น สำนัก ก. ปฏิบัติแบบอุกฤษฏ์ ไม่นอนทำสมาธิทั้งคืน ก็ไปชมสำนัก ข.ว่า สำนัก ข. ปฏิบัติยอหย่อนไม่ตรงตามธรรมตามวินัย ผิดจากหลักทางด้านพระพุทธศาสนาเพราะไม่ยอมสอนลูกศิษย์ให้ไม่นอนทั้งคืนเหมือนสำนัก ข. ซึ่งการชมกันจะมีลักษณะแบบนี้ ซึ่งพระพุทธศาสนาเห็นว่าการกระทำดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดหลักการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนา สำนักหรือผู้ปฏิบัติไม่ควรใช้รูปแบบการปฏิบัติธรรมไปชมสำนักหรือชมคนอื่น โดยนัยนี้ในอุทุมพริกสูตรนั้นจะพบว่ามีผู้นำเอาตบะของตนเองไปชมตบะของคนอื่น ปรากฏอยู่ในคราวนิโครธปริพาชกกล่าว ดูถูกพระพุทธองค์ว่าเป็นผู้ที่ไม่กล้า ไม่อาจหาญที่จะมาสนทนากับพวกของตน เพราะไม่มีความรู้ หรือมีความรู้สู้พวกตนไม่ได้ ดังนั้นจึงไม่มา ดังปรากฏในข้อความว่า

คหบดี ท่านพึงทราบเถิด พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจากับใครได้ พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่าง พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจากับใครได้ พระองค์ประทับอยู่เฉพาะภายในที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหยียงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น^{๙๙}

^{๙๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔-๑๘๕/๙๐-๙๑.

^{๙๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๓/๓๖-๓๗.

จากข้อความดังกล่าวจะพบว่าฝ่ายนิโครธปริพาชกนั้นได้ถูกพระพุทธองค์ด้วยนัยแห่งการนำเอาลัทธิที่ติดกันบาปของตนเองมาเป็นเกณฑ์ว่าพระพุทธองค์นั้นไม่ทรงทราบ ไม่รู้เรื่อง ไม่ อัจฉริยะ มีความรู้และตะบะที่ด้อยกว่าตนเอง ซึ่งเป็นการนำเอาตะบะของตน สำนักของตนมาข่มพระพุทธองค์โดยโวหารหรือคำพูด ซึ่งการทำเช่นนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นการปฏิบัติที่ใช้ไม่ได้ เป็นการปฏิบัติที่เรียกว่าเป็นอุปกิเลสหรือเครื่องเศร้าหมอง เครื่องที่ทำให้เกิดการยึดติดในลัทธินั้น ๆ ซึ่งในพระพุทธศาสนาไม่มีการกระทำได้ดังกล่าวและเป็นการกระทำที่พระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนเลย เพราะเป็นการกระทำที่ขัดกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

๓) ผู้บำเพ็ญตะบะยอมไม่ มัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทเพราะตะบะ

สำหรับข้อนี้หมายถึงเมื่อบุคคลใดก็ตามได้เข้ามาสู่การปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตะบะแล้วมักจะหลงซึ่งความหลงนี้เป็นความหลงที่เกิดมาจาก (๑) มีความเชื่อในรูปแบบของการปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตะบะนั้นอย่างเหนียวแน่น ดังนั้น จึงเกิดความหลง เพราะความเชื่อที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างจริงจัง ความเชื่อที่ย่อมก่อให้เกิดความหลงในเรื่องนั้นได้ โดยความหลงในที่นี้หมายถึงความไม่มีสติ ขาดเหตุผลและปัญญาไตร่ตรองในเรื่องนั้น ๆ ทำให้เกิดความประมาทเพราะเหตุแห่งตะบะนั้นด้วย การนำตะบะนั้นไปใช้ในทางที่ผิดหรือมีความมุ่งมั่นต่อตะบะนั้นอย่างแรงกล้าจนไม่มีปัญญาในการพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังปรากฏในคำว่า “ข้าพเจ้าตามหาความบริสุทธิ์อยู่ โดยอุบายไม่แยบคาย จึงได้บูชาไฟอยู่ในป่า เมื่อไม่รู้จักทางแห่งความบริสุทธิ์ จึงได้บำเพ็ญอมรตะบะ”^{๑๐๐} หมายความว่า เพราะการที่เราไม่รู้ตามจริงว่าการบำเพ็ญตะบะที่เป็นสัมมาทิฐิมีอยู่ แต่เราไม่สามารถที่จะค้นพบตะบะเช่นนั้นได้จึงทดลองกับการปฏิบัติธรรมอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีจุดหมาย หรือการที่เราเรียนตะบะนั้นมาแล้วก็ยึดติดหรือมีความเชื่อว่าการบำเพ็ญตะบะของตนเองเท่านั้นดีเยี่ยม สำหรับความเผลอมัวหลงใหลในตะบะของตนเองนั้นก็มิปรากฏในเรื่องอายุวัฒนกุมารที่พราหมณ์ผู้เป็นบิดาของอายุวัฒนกุมารนั้นไม่ยอมไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพราะกลัวว่าจะเสื่อมจากตะบะที่ตนเองปฏิบัติอยู่ในศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏในข้อความว่า

พราหมณ์ : ก็ใครพึงรู้เล่า ? ขอรับ

สหาย : พระสมณโคดม, ท่านจงไปสำนักของพระสมณโคดมนั้นแล้วถามเถิด

พราหมณ์ : ผมไปในที่นั้น กลัวแต่การเสื่อมแห่งตะบะ.

สหาย : ถ้าความรักในบุตรของท่านมีอยู่, ท่านอย่าคิดถึงการเสื่อมแห่งตะบะ จงไปสำนักของพระสมณโคดมนี้เถิด ^{๑๐๑}

จากข้อความดังกล่าวจะพบว่า พราหมณ์ผู้เป็นบิดาของอายุวัฒนกุมารนั้นไม่ยอมไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพราะเห็นว่าตะบะของตนเองจะเสื่อม เนื่องจากเข้าใจว่าตะบะของตนเองนั้นดีกว่าตะบะของพระพุทธองค์ การที่จะไปพบคนที่อยู่นอกเหนือศาสนาของตนเองอาจจะทำให้ตะบะของตนเองเสื่อมถอยลงไปได้ เพราะเขามีความเชื่อมั่นว่าตะบะของตนเองเท่านั้นดีกว่าคนอื่น จึงเป็นเหตุให้มัวเมาไม่เห็นตามเป็นจริงว่าอะไรควรไม่ควร หรืออะไรที่เป็นความจริงหรือไม่ใช่ความจริง ซึ่งการกระทำ

^{๑๐๐} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๑/๒/๓/๒/๒๓๒.

^{๑๐๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๒/๔๖๐.

เช่นนี้พระพุทธรองค์ทรงเห็นว่าเป็นการบำเพ็ญตบะที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เป็นการบำเพ็ญตบะที่ผิด

๔) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ใช้ตบะแสวงหาลาภสักการะและความสรรเสริญ เพราะตบะ

สำหรับผู้บำเพ็ญตบะที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งก็คือ การไม่ใช้หรือไม่นำเอาตบะนั้นเป็น “เครื่องมือหรืออุปกรณ์” ในการแสวงหาลาภและสักการะ เนื่องจากการกระทำเช่นนั้นเป็นการกระทำที่เป็นการหลอกคนอื่นให้หลงเชื่อ เพื่อหวังลาภสักการะ เพราะการกระทำเช่นนั้นถือว่าการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เหตุที่ห้ามเช่นนั้นเพราะการกระทำแบบนั้นเป็นการกระทำที่พวกนักบวชโลเลทั้งหลายได้เคยกระทำมาก่อนทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและในสมัยพุทธกาล ดังปรากฏในข้อความที่พวกอัญญาเดียรยัธได้สอนกันในยามที่พระราชาสเด็จพระเจ้าแล้วแสดงตนด้วยการสร้างภาพเพื่อให้พระราชากษัตริย์คิดว่า

เสตเกตุดาบส ไปยังพระราชอุทยานแล้ว ประชุมดาบสพูดว่า ดูก่อนสหายร่วมชีวิตทั้งหลาย วันนี้พระราชาสเด็จพระเจ้า ท่านชี้แจงว่า ธรรมดาพระราชาทรงหลายทรงโปรดปราน ครั้งเดียว ก็สามารถให้คนดำรงชีพอยู่เป็นได้ชั่วอายุ วันนี้ขอให้พวกเราบางพวกเดินเป็นกลุ่ม ๆ ไป บางพวกนอนบนหนาม บางพวกบำเพ็ญตบะ ๕ อย่าง บางพวกประกอบความเพียรวิธกระโหย่งเท้าบางพวกลงน้ำ บางพวกสาธยายมนต์ ดังนี้แล้วตัวท่านเอง นั่งบนตั่งที่ไม่มีพนักพิงที่ประตูบรรณศาลาวางคัมภีร์ ๑ คัมภีร์ ที่รุ่งเรื่องด้วยรงค์เบญจวรรณแวววาว ไว้บนกาะเยียที่มีสิ่งงดงาม แล้วแก้ปัญหาที่มานพสี่ ห้า คนซักถามมา ^{๑๐๒}

จากข้อความดังกล่าวจะพบว่า พวกเดียรยัธต้องการที่จะให้พระราชากษัตริย์เกิดความศรัทธา จึงพากันสร้างภาพให้พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นด้วยความมุ่งหวังว่า พระราชานั้นหากทรงเลื่อมใสในวันเดียวแล้วก็จะทรงอุปถัมภ์บำรุงพวกตนไปตลอดชีวิตเลยทีเดียว จึงพากัน “แสวงหา” หรือการสร้างภาพ ซึ่งการกระทำเช่นนั้นถือว่าการกระทำของคนโกหก หลอกหลวงเป็นพวกที่ไม่จริงใจในการกระทำมีมายาเล่ห์เหลี่ยมทำเพื่อหวังลาภยศหรือชื่อเสียง นอกจากนั้นในสมัยพุทธกาลก็ยังมีเดียรยัธบางกลุ่มได้แสดงพฤติกรรมเพื่อล่อลวงผู้อื่นดังปรากฏในข้อความว่า

ในพวกท่านบางพวกจงประพตวิคคูลิวตร (ข้อปฏิบัติอย่างค่างคาว) บางพวกจงตั้งหน้านั่งกระโหย่ง บางพวกจงพากันนอนบนหนาม บางพวกจงฝังไฟ ๕ กอง บางพวกจงพากันแช่น้ำ บางพวกจงพากันสังวิธยายมนต์ในที่นั้น ๆ พวกดาบสกระทำตามนั้น ฝ่ายตนเองชวนดาบสที่ฉลาด ๆ มีวาหะคมคาย ๘ หรือ ๑๐ รูปไว้ วางคัมภีร์ที่สวยงามไว้บนกาะเยียที่ชวนดูแวดล้อมด้วยอันเตวาสสิก นั่งเหนืออาสนะที่จัดไว้เป็นอันดี ^{๑๐๓}

หรือไม่ว่าจะเป็นกรณีของขัมพุกาชีวกหรือนักบวชเปลือยชื่อว่า ขมพู ที่เกิดมาแล้วชอบกินอุจจาระเป็นอาหารจึงสร้างปฏิบัติหรือบำเพ็ญตบะเพื่อหลอกผู้อื่นว่าตนเองเป็นนักบวชบำเพ็ญตบะ

^{๑๐๒} ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) ๕๙/๓/๕/๒๒.

^{๑๐๓} ขุ.ชา.ฉก.อ. (ไทย) ๕๙/๓/๖/๓๙๔.

ด้วยการยื่นอ้าปากกินลม เมื่อมีคนมาถามว่าท่านยืนขาเดียวอ้าปากเพราะอะไรก็ตอบว่า กำลังบำเพ็ญตบะเพื่อกินลม ขาข้างหนึ่งหนักไม่อาจเหยียบดินได้เพราะดินจะทรุดจึงยืนได้เพียงขาข้างเดียวที่ไหนได้ พอลับตาคนมีคนมาปลดทุกข์แล้วเขาก็จะแอบไปกินอุจจาระ ไม่ได้ทำการบำเพ็ญตบะแต่อย่างใด ซึ่งวัตรของชมพูกาศีวกนั้นก็มีปรากฏในข้อความดังต่อไปนี้

เมื่อเขาถูกพวกอาชีวกเหล่านั้นไล่ออกแล้ว, ณ สถานที่หนึ่งมีหินดาดก้อนหนึ่ง ที่เขาลาดไว้ในที่ถ่ายอุจจาระของมหาชน มีกระพังใหญ่บนแผ่นดินนั้น มหาชนอาศัยหินดาดเป็นที่ถ่ายอุจจาระ เขาไปในที่นั้นกินคูถในกลางคืน ในกาลที่มหาชนมาเพื่อต้องการถ่ายอุจจาระ เห็นยวก่อนหินข้างหนึ่งด้วยมือข้างหนึ่ง ยกเท้าขึ้นข้างหนึ่งตั้งไว้บนเขา ยืนเงยหน้าอ้าปากอยู่ มหาชนเห็นเขาแล้ว เข้าไปหา ไหว้แล้ว ถามว่า “ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจึงยืนอ้าปาก?” อาชีวกตอบว่า (เพราะ) “เรามีลมเป็นภักษา อาหารอย่างอื่นของเราไม่มี” มหาชนจึงกล่าวว่า “เมื่อเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงยกเท้าข้างหนึ่งตั้งไว้บนเขายืนอยู่เล่า ขอรับ?” อาชีวกจึงตอบว่า “เรามีตบะสูง มีตบะกล้า แผ่นดินถูกเราเหยียบด้วยเท้าทั้งสองย่อมหวั่นไหว; เพราะฉะนั้น เราจึงยกเท้าขึ้นข้างหนึ่งไว้บนเขายืนอยู่, ก็เราแลยืนอย่างเดียว ยิ่งกาลให้สว่างไป ไม่นั่ง ไม่นอน”^{๑๐๔}

จะเห็นได้ว่าการที่จะทำให้เกิดลาภและสักการะขึ้นแก่ตนหรือมีแก่ตนเองนั้น ผู้ปฏิบัติหรือบำเพ็ญตบะถึงกับต้องยอมใช้ตบะนั้นเป็นเครื่องมือในการหลอกเพื่อให้คนอื่นเห็นความไม่จริงว่าเป็นจริงคืออาศัยตบะในการหลอกคนอื่นให้เกิดศรัทธาได้ โดยการกระทำเช่นนั้นนั้นในสมัยก่อนพุทธกาลก็มีคนทำเช่นนั้นมาแล้ว และการที่จะทำให้เกิดศรัทธาโดยการหลอกลวงนั้นก็มิใช่หลักการกระทำอยู่ โดยในสมัยก่อนพุทธกาลก็มีหลักการในการหลอกลวงเพื่อให้เกิดความเชื่อและทำให้เกิดสักการะได้ดังนี้คือ

ไม่ใช่คนบ้าทำเป็นเหมือนคนบ้า ไม่ใช่คนส่อเสียดก็ทำเป็นเหมือนคนส่อเสียด ไม่ใช่คนนักพอร่าก็ทำเป็นเหมือนนักพอร่า ไม่ใช่คนตื่นข่าวก็ทำเป็นเหมือนคนตื่นข่าว ย่อมจะได้ลาภในคนผู้หลงใหลทั้งหลาย^{๑๐๕}

ส่วนในสมัยพุทธกาล พระสารีบุตรก็เคยแสดงหลักหรือวิธีการที่จะได้มาซึ่งลาภและสักการะที่ไม่เป็นธรรมแก่ผู้ที่เข้ามาถามว่าหากใครอยากได้ลาภสักการะควรทำอย่างไร พระเถระจึงกล่าวว่า

หากอยากได้ลาภสักการะที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นกับตนเองก็ทำแบบนี้ ๑) พึงทำลายหิริโอตตปปะภายในตนอันละสมณสัญญาเสีย ไม่เป็นบ้าเลย ทำเป็นเหมือนคนบ้า ๒) พึงกล่าววาจาส่อเสียด ๓) พึงเป็นเช่นกับนักพอร่า และ ๔) พึงเป็นคนเอิกเกริกมีวาจาพล่อย ๆ^{๑๐๖}

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๒/๒๒๓-๒๒๕.

^{๑๐๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓/๔/๒๙๗.

^{๑๐๖} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓/๔/๒๙๘.

แต่หากอยากได้ลาภสักการะที่เป็นธรรมก็ควรที่จะ (๑) รักษาสมณสัญญาให้ดี ไม่หลอกลวง (๒) ไม่กล่าววาจา سوءเสียผู้อื่น (๓) ไม่เป็นเหมือนนักฟอนคนแสดงเพื่อเอาใจผู้อื่น (๔) ไม่เป็นคนพูดจาเหลวไหลเชื่อถือไม่ได้ เป็นลาภสักการะที่เกิดขึ้นก็จะเป็นลาภสักการะที่เป็นธรรมไม่เป็นลาภสักการะที่ไม่เป็นธรรมเพราะลาภสักการะนั้นเกิดมาจากความจริงใจเกิดมาจากกาปฏิบัติตามธรรมมุงธรรม เป็นต้น

หรือจะเป็นกรณีของพระเวททัตซึ่งพระเวททัตนั้นก็ใช้ตบะเป็นเครื่องมือในการแสวงหาลาภเช่นเดียวกัน กล่าวคือ พระเวททัตได้บวชพร้อมกับเจ้าศากยะอีก ๕ พระองค์คือ ภัททियราช เจ้าชายอนรุทธะ เจ้าชายอานนท์ เจ้าชายภค เจ้าชายกิมพิละ และเจ้าชายเวททัตที่ยังมีได้ออกบวชในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จนิวัตพระนคร ชาวศากยะจึงพากันตำหนิว่า เจ้าชายทั้ง ๖ องค์นี้คงไม่ใช่พระญาติของพระพุทธองค์ระมัง จึงไม่ออกบวช เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าชายทั้ง ๖ พร้อมทั้งนายภูษามาลาชื่อ อุบาสีเป็น ๗ จึงตกลงใจกันออกบวช โดยได้พากันเสด็จไปที่อนุปิยอัมพวัน เขตมลรัฐซึ่งพระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ในขณะนั้น เมื่อไปถึงอนุปิยอัมพวันแล้ว เจ้าชายทั้ง ๖ ก็ได้พร้อมใจกันกราบทูลพระพุทธองค์ทรงบรรพชาให้กับอุบาสีก่อน โดยให้เหตุผลว่า พวกตนเป็นเจ้าชายเชื้อสายศากยะมีมานะจัด นายอุบาสีนี้ก็รับใช้พวกตนมาช้านาน ขอให้พระพุทธองค์ได้โปรดบวชให้นายอุบาสีนี้ก่อนเถิด เพื่อให้พวกตนจักได้ไหว้เขาได้ ด้วยวิธีการดังนี้ จะช่วยให้พวกตนลดความถือตัวลงได้ พระพุทธองค์ก็ทรงทำตามที่เจ้าชายเหล่านั้นทูลขอ ทรงประทานการบรรพชาให้แก่อุบาสีก่อนแล้ว จึงทรงประทานการบรรพชาให้แก่เจ้าชายทั้ง ๖ องค์ในภายหลัง หลังจากที่ทั้งหมดได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ในระหว่างภายในพรรษานั้นเอง พระภัททियะได้เป็นพระอรหันต์เตวิชโช^{๑๐๗} พระอนรุทธะได้ทิพยจักขุ ต่อมาได้ฟังมหาปุริสวิตกกสูตรจึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระอานนท์ได้เป็นพระโสดาบัน พระภคและพระกิมพิละได้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานแล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระเวททัตได้บรรลุฌาน ๔ และมีฤทธิ์ขึ้นปุถุชนอันเป็นโลกิยะ^{๑๐๘} สำหรับพระเวททัต หลังจากที่ท่านเข้ามาบวชแล้ว ในช่วงแรกได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมของพระพุทธองค์เป็นอย่างดี ทำให้ท่านได้บรรลุฌานและมีฤทธิ์มาก ซึ่งจัดอยู่ในจำพวกวิภูพนาฤทธิ์ คือฤทธิ์บิดเบือน สามารถที่จะเปลี่ยนตนให้เป็นรูปต่าง ๆ ได้ แต่ก็เป็นคุณที่เสื่อมได้ เพราะเป็นคุณของปุถุชน^{๑๐๙} กล่าวคือท่านสามารถล่องหนหายตัวและแปลงกายเป็นอะไรได้ตามใจนึก ดังปรากฏในตอนที่ท่านไปชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรูมาเป็นพวกโดยการแปลงกายเป็นกุมารน้อย เอาจูพันรอบเอวแล้วไปนั่งบนตักของพระเจ้าอชาตศัตรู^{๑๑๐} เมื่อเห็นพระกุมารตบพระทัยกลัวยิ่งนัก จึงกล่าวพลอบว่า ตนเป็นพระภิกษุ

^{๑๐๗} วิชชา ๓ คือ ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ ๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุตติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น, อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๗๒.

^{๑๐๘} ดุราละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐-๓๓๑/๑๒๘-๑๓๒, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๗๙-๑๘๖.

^{๑๐๙} ดุราละเอียดใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓/๔๒๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๓/๕๖๖.

^{๑๑๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๕ รายละเอียดในอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับว่ามีถึง ๖ ตัว ประดับร่างกายคือ ๓ ตัวประดับข้อเท้า ๑ ตัวพันคอ ๑ ตัวทำเป็นเทริด และอีก ๑ ตัวทำเป็นสังวาล.

อย่างกล้วยเลย แล้วกลายเป็นพระภิกษุตามเดิม พระกุมารทรงเลื่อมใสในอิทธิฤทธิ์นั้นมาก ถึงกับทรงปวารณาพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พระเทวทัต และทรงให้สร้างวิหารถวายที่ตำบลยาสีสะ พระองค์เองได้เสด็จไปหาทั้งเวลาเช้าและเย็นด้วยราชรถ ๕๐๐ คัน นำภัตตาหารไปถวายวันละ ๕๐๐ สำหรับเป็นประจำ พระเทวทัตจึงเป็นผู้มีลาภสักการะมากสมตามความปรารถนา

ซึ่งการใช้ตะบะเป็นเครื่องมือแสวงหาลาภสักการะนี้ก็ถือว่าเป็นการหลอกลวงอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้หลอกลวงนั้นจะมีเจตนาที่ต้องการจะหลอกผู้อื่นโดยอาศัยตะบะนั้นเป็นเครื่องมือปกปิดเจตนาที่แท้จริงของตนเองที่ต้องการลาภสักการะ ดังมีเรื่องปรากฏในนิทานชาดกเรื่อง อัมมัทธชชาดก ที่กล่าวถึง กามัมมิกราช ดังมีเนื้อความว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดใน กำเนิดนก เต็บโตแล้วมีฝูงนกห้อมล้อมอาศัยอยู่ที่เกาะกลางมหาสมุทร ครั้งนั้น พ่อค้าชาว กาสีกรัฎฐกลุ่มหนึ่งพากันเล่นเรือไปยังมหาสมุทร โดยเอากาบอกทึบไปด้วย เรือแตกท่ามกลาง มหาสมุทร กาบอกทึบนั้นไปถึงเกาะนั้นแล้ว คิดว่า นกฝูงนี้เป็นฝูงใหญ่ เราควรทำการโกหกแล้ว กินไข่และลูกอ่อนของนกฝูงนี้ ร้อย ๆ มันบินร่อนลงแล้ว ยืนขาเดียวอ้าปากอยู่ที่พื้นดิน ท่ามกลางฝูงนก มันถูกนกทั้งหลายถามว่า ท่านเป็นใครครับนาย ? ก็บอกว่า ฉันเป็นผู้ประพฤติ ธรรม นกถามว่า เหตุไฉน ท่านจึงยืนขาเดียว ? กาทอบว่า เมื่อฉันเหยียบ ๒ ขา แผ่นดินก็ไม่สามารถจะทนทานได้ นกถาม เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไฉน ท่านจึงยืนอ้าปาก ? กาก็ตอบว่า ฉันไม่กินอาหารอื่น กินแต่ลมเท่านั้น

นกทั้งหลายเชื่อฟังกาบอกทึบนั้นแล้วบอกว่า นายครับ ได้ทราบที่ท่านไม่หาเหยื่ออย่างอื่น กินลมเท่านั้น ถ้ากระนั้นขอให้ท่านคอยดูไข่และลูกอ่อนของพวกฉันด้วย แล้วไปหาเหยื่อ กัน ลามกตัวนั้น เวลานกเหล่านั้นไปแล้ว ก็จิกกินไข่และลูกอ่อนของนกเหล่านั้นจนเต็มท้อง แต่เวลานกเหล่านั้นกลับมา ก็สงบเสียงยืนขาเดียวอ้าปากอยู่ นกทั้งหลายมาแล้วไม่เห็นลูก น้อยของตน ร้องดังลั่นว่า ใครหนอกินลูกเราไม่ทำแม่ความสงสัยในกาทัวนั้น เพราะคิดว่ากาทัว นี้ประพฤติธรรม แต่แท้ที่จริงกาผู้ประพฤติธรรมนั่นเองเป็นคนกินลูกนก จนภายหลัง นกพระโพธิสัตว์จึงสังเกตเห็นและได้แอบขุมจับผิดกาได้ และสั่งให้ฝูงนกรุมจิกกาจนตาย^{๑๑๑}

จากเรื่องการบำเพ็ญตะบะของกามัมมิกราชที่ได้ออกมานั้น จะพบว่าในการ บำเพ็ญตะบะ หากว่าผู้ที่บำเพ็ญตะบะไม่มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและมีจิตที่มุ่งต่อความโลภหรือมุ่งหวัง เพียงลาภสักการะ ก็จะพบว่าเขาก็จะใช้ตะบะนั้นไปเพื่อการแสวงหาลาภและสักการะเพื่อตนเองโดย ไม่ได้มีความจริงใจต่อการบำเพ็ญตะบะนั้นเลย ในกรณีของอัญญาเดียรธีย์ก็ดี เรื่องของซัมพุกาซิวกก็ดี เรื่องของสัทธวิหาริกของพระสารีบุตรก็ดีถือว่าเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาตะบะนั้นมาเป็น เครื่องมือในการสร้างภาพเพื่อหลอกคนอื่นให้เกิดศรัทธาแล้วหลอกเอาทรัพย์ หรือทำให้เกิดลาภ สักการะขึ้นกับตนเองหรือหมู่คณะของตนเอง โดยการกระทำดังกล่าวถือว่าเป็นการกระทำที่ผิด และ ทำให้เกิดความเศร้าหมองในจิตใจของผู้ปฏิบัติหรือบำเพ็ญตะบะ และเป็นการบำเพ็ญตะบะที่ผิด

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓/๕/๑๐๐-๑๐๑.

อันพระพุทธรองค์ทรงคัดค้านหรือไม่ทรงยอมรับ และทรงย่ำว่าการกระทำเช่นนั้นไม่ใช่ตบะของผู้บำเพ็ญตบะในศาสนาของพระองค์

๕) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ใช่ลาภสักการะและความสรรเสริญเพราะตบะแล้วยกตนข่มผู้อื่น

สำหรับประเด็นนี้ถือว่าเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับการใช้ตบะเป็นเครื่องมือในการข่ม หรือดูถูกหรือมุ่งทำร้ายคนอื่น ในกรณีนี้ที่ชัดเจนที่สุดก็คือกรณีของพระเทวทัต เมื่อพระเทวทัตเกิดความเสื่อมลาภสักการะเพราะประชาชนทราบความเป็นจริงว่าเรื่องช้างนาฬาคีรีที่ถูกปล่อยมาปลงพระชนม์พระพุทธรองค์ พระเทวทัตเป็นผู้บงการ และวิพากษ์วิจารณ์กันต่อไปถึงการที่มีการส่งราชบุรุษไปปลงพระชนม์พระพุทธรองค์ และการกลิ้งหินทำโลหิตุปบาทด้วย และยังได้โจษขานว่า แม้การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าพิมพิสารก็เพราะเนื่องมาจากพระเทวทัตนี้เอง เรื่องนี้ได้แพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว เหล่าประชาชนทั่วทั้งพระนครต่างพากันตำหนิพระเจ้าอชาตศัตรูที่ยังทรงอุปถัมภ์พระเทวทัตอยู่ พระองค์จึงทรงงดการบำรุงท่านตั้งแต่นั้น และชาวกรุงราชคฤห์ก็ไม่ยอมใส่บาตรให้แก่พระเทวทัตด้วย^{๑๑๖} ดังนั้น เพื่อเป็นการกู่ภาพลักษณ์ของกลุ่มตนเอง พระเทวทัตพร้อมกับบริวารซึ่งมีพระโกกาลิกะ พระกตโมรคตีสสกะ พระชันขเววีบุตร และพระสมุททัตตะ ต่างก็เที่ยวขออาหารตามบ้านเรือนต่าง ๆ โดยกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีในตนของกันและกัน แต่ถึงกระนั้นประชาชนก็ไม่เลื่อมใส ท่านจึงคบคิดกับคณะเพื่อทำสังฆเภท วันหนึ่ง พระเทวทัตพร้อมกับบริวารเข้าไปเฝ้าพระพุทธรองค์ผู้ประทับอยู่ในท่ามกลางพุทธบริษัท ทูลขอให้ทรงบัญญัติวัตร ๕ ประการ คือ ให้ถือการอยู่ป่า ถือการบิณฑบาต ถือผ้าบังสุกุล ถือการอยู่ตามโคนไม้ และถือมังสวิริติเป็นวัตรตลอดชีวิต ผู้ใดไม่ปฏิบัติตาม ผู้นั้นมีโทษ ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมให้พระมีความมกน้อย สันโดษตามจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา แต่พระองค์ไม่ทรงอนุญาต ท่านจึงพาคณะเที่ยวประกาศในกรุงราชคฤห์ว่า วัตร ๕ ประการเป็นของดี และตนหวังดีต่อพระพุทธศาสนา จึงทูลขอ แต่พระสมณโคดมไม่ทรงอนุญาต ส่วนพวกของตนมกน้อยสันโดษ จึงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ทำให้มีประชาชนหลงเชื่อเป็นจำนวนมากไม่น้อย เมื่อพระพุทธรองค์ทรงทราบจึงรับสั่งให้พระเทวทัตเข้าเฝ้า และตรัสเตือนไม่ให้พยายามทำลายสงฆ์ อันเป็นบาปหนัก ตกนรกตลอดกัป แต่ท่านไม่ยอมเชื่อ^{๑๑๗}

จะเห็นว่ากรณีของการที่พระเทวทัตและคณะเสนอวัตร ๕ ประการนั้นถือว่าเป็นการนำเอาวัตรหรือตบะไปเพื่อการข่มหรือลบลู่ดูแคลนผู้อื่นคือพระพุทธรองค์ เพื่อเป็นการข่มให้พระพุทธรองค์รู้สึกเสียหน้าและข่มสาธุศิษย์ของพระพุทธรองค์ให้เกิดความกลัวและความแคลงใจว่าวัตรของฝ่ายพระพุทธรองค์นั้นไม่เข้มแข็ง เหลาะแหละ ไม่ดีจริง หรือดีไม่เท่ากับตบะของพระเทวทัต ซึ่งกรณีการลบลู่เช่นนี้ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมสำหรับผู้บำเพ็ญตบะ เป็นตบะที่ผิดส่วนการบำเพ็ญตบะที่ถูกนั้นก็คือการไม่นำเอาตบะนั้นไปข่มใคร หรือไปลบลู่ใคร เพราะการลบลู่ไม่ใช่กิจของผู้เป็นปราชญ์หรือผู้รู้ตนเอง

^{๑๑๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๕๓-๑๕๖, พ.ชา.อ. (ไทย) ๖๒/๓๓๗-๓๔๓, พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๘๘-๑๙๐.

^{๑๑๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๑๕๖-๑๕๙, พ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓๓๘, พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๙๐-๑๙๑.

๖) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่หลงมัวเมา หลงไหล ถึงความประมาทลากสักการะเพราะตบะนั้น

สำหรับการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องในข้อนี้ก็คือการที่ผู้ปฏิบัติธรรมหรือผู้บำเพ็ญตบะไม่ยึดติดและหลงมัวเมาในเพราะลาภและสักการะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยตบะนั้น จึงจะถือว่าเป็นการบำเพ็ญตบะที่ถูกต้อง ซึ่งผู้คนโดยมากมักจะยอมรับไม่ได้เกี่ยวกับการสูญเสีย เมื่อได้รับมาก็ไม่ยอมที่จะต้องเสียไป หรือเมื่อบำเพ็ญตบะแล้วมีฤทธิ์มีเดชแล้วก็หลงไหลในเรื่องฤทธิ์เดชนั้น ที่สุดก็จะใช้ฤทธิ์เดชนั้นในการแสวงหาอำนาจหรือแสวงหาลาภ ที่สุดก็จะประมาทมัวเมาในตบะหรือผลของตบะนั้นและใช้ในทางที่ผิด ดังปรากฏในกรณีของพระเทวทัต ซึ่งจะพบว่าเมื่อพระเทวทัตได้ออกบวชแล้วถูกลากสักการะครอบงำ เกิดโลภจิตขึ้นมา ประสงค์จะเป็นใหญ่ จึงกราบทูลขอปกครองคณะสงฆ์กับพระพุทธรองค์โดยอ้างว่า พระพุทธรองค์ทรงพระชราภาพ แก่เฒ่าสูงอายุ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว ขอให้พระพุทธรองค์ทรงปล่อยวาง ประกอบตนอยู่ในธรรมสำหรับอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ขอให้มอบภิกษุสงฆ์แก่ตัวท่านเถิด ท่านจะปกครองภิกษุสงฆ์แทน แต่ถูกพระพุทธรองค์ตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งแล้วทรงรุกรานท่านว่า แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลณะพระองค์ยังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้เลย จะมอบภิกษุสงฆ์ให้ตัวท่านซึ่งเป็นคนต่ำช้าบริโศกบังจัญจุกถลินน้ำลายได้อย่างไรเล่า ท่านจึงคิดว่า พระพุทธรองค์ทรงรุกรานตัวท่านในท่ามกลางบริษัทด้วยพระดำรัสว่าเป็นผู้บริโศกบังจัญจุกถลินน้ำลาย ทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลณะเท่านั้น จึงโกรธไม่พอใจ ผูกอาฆาตในพระพุทธรองค์ และคอยหาทางแก้แค้นพระองค์ โดยการลอบปลงพระชนม์ถึง ๓ ครั้งด้วยกัน ดังนี้

๑. ส่งนายขมังธนูเพื่อให้ไปลอบปลงพระชนม์พระพุทธรองค์
๒. ขึ้นไปบนภูเขาคิณณภูฏแล้วลึงศิลาหมายจะปลงพระชนม์พระพุทธรองค์
๓. ปล่อยช้างนาฬาคีรีซึ่งกำลังเฝ้ามันเพื่อให้ทำร้ายพระพุทธรองค์

แต่ก็ไม่สามารถที่จะปลงพระชนม์พระพุทธรองค์ได้ ทำได้เพียงแต่ยังพระบาทของพระองค์ให้ห้อพระโลหิตขึ้นเท่านั้น เมื่อเหตุการณ์ไม่เป็นไปตามที่ตนประสงค์ อีกทั้งพระเจ้าอชาตศัตรูยกเลิกการอุปฐากทั้งหมด ทำให้ท่านเสื่อมจากลาภและสักการะ ท่านจึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธรองค์เพื่อทูลขอวัตถุ ๕ ประการ แต่เมื่อพระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาต ท่านจึงได้ป่าวประกาศไปทั่วกรุงราชคฤห์ว่าตนมีความหวังดีต่อพระศาสนา แต่พระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาต ดังนั้น ใครเห็นชอบกับท่าน ให้เข้ามาร่วมเป็นพวกพ้องกับท่าน ซึ่งเหตุการณ์นี้มีประชาชนเลื่อมใสเป็นอย่างมาก และท่านยังได้ชักชวนภิกษุชาววัชชีจำนวน ๕๐๐ รูปไปอยู่ที่คยาสี่ประเทศ พร้อมกับทำสังฆเภท คือแยกทำสังฆกรรมจากพระพุทธรองค์และภิกษุสงฆ์ต่างหาก เมื่อพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลณะไปที่คยาสี่ประเทศเพื่อนำพระภิกษุชาววัชชีบุตรกลับมา พระเทวทัตประพฤตินทำกิริยาเลียนแบบพระพุทธรองค์ โดยให้พระสารีบุตรนั่งด้านขวาและพระมหาโมคคัลลณะนั่งด้านซ้าย ยกตนเองเทียบพระพุทธรองค์ เมื่อพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลณะพาพระภิกษุเหล่านั้นกลับไปแล้ว ท่านเกิดความทุกข์ใจโศกเศร้าจนล้มป่วยลง ภายหลังเกิดสำนึกผิด ประสงค์จะมาขอขมาโทษพระพุทธรองค์

แต่พระองค์ตรัสบอกพระอานนท์ว่าพระเทวทัตจักไม่ได้เห็นพระองค์อีกในอัฐภาพนี้^{๑๑๔} และท่านได้ถูกแผ่นดินสูบมรณภาพไปบังเกิดในเวจิมหานคร เพราะโทษหนักที่ท่านได้ล่วงเกินพระพุทธองค์ กรรมของพระเทวทัตนี้ถือว่าเป็นกรรมตัวอย่างของการมัวเมาหลงใหลในตบะจนก่อให้เกิดความประมาทได้อย่างชัดเจนที่สุด

๓) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ติดในสิ่งที่ชอบ เกลียดสิ่งที่ไม่ชอบ

สำหรับคำว่าไม่ติดสิ่งที่ชอบ และไม่เกลียดในสิ่งที่ไม่ชอบ ก็หมายความว่า การเป็นผู้บำเพ็ญตบะ หรือการเป็นนักปฏิบัติธรรมนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ไม่ติดสิ่งที่ชอบ คือการไม่ติดในอาหาร หรือเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ตนเองเคยมีเคยเป็น จะได้ไม่มีห่วงหรือกังวล อีกประการหนึ่ง ก็คือจะต้องเป็นคนที่เกลียดในสิ่งที่ตนเองไม่ชอบ เพราะในการปฏิบัติธรรมนั้นสิ่งที่ชอบหรือไม่ชอบ ผู้ปฏิบัติต้องวางใจให้เป็นกลาง พิจารณาสักว่าแต่ คือ เห็นสักว่าเห็น รู้สักว่าแต่รู้ ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

พาหิยะ เพราะเหตุนี้ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้^{๑๑๕} ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้ พาหิยะ เธอพึงรักษาอย่างนี้แล เมื่อใดเธอเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้น เธอจะไม่มี เมื่อใดเธอไม่มี เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น^{๑๑๖} เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้นเธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกซ์^{๑๑๗}

ภิกษุทั้งหลาย ..สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่ากายมีอยู่นั้น ก็เพียงสักแต่ว่ารู้ เพียงอาศัยแค่ระลึก รู้เท่านั้น^{๑๑๘}

หมายความว่า ความชอบหรือไม่ชอบของมนุษย์นั้นมันเกิดมาจากกระบวนการทำงานของอายตนะ ซึ่งคำว่า อายตนะ หมายถึง ๑) ธรรมที่ได้ชื่อว่าอายตนะเพราะ (๑) เป็นที่สืบต่อ (แห่งจิตและเจตสิก) (๒) แผ่อายตนะ (คือจิตและเจตสิกที่มาในทวารและอารมณ์นั้น ๆ) (๓) นำอายตนะ (คือสังสารทุกข์อันยึดเยื่ออยู่แล้ว) ไป ๒) โดยอีกนัยหนึ่ง อายตนะมีความหมาย ๕ ประการคือ (๑) เป็นสถานที่อยู่ (๒) เป็นบ่อเกิด (๓) เป็นที่ชุมนุม (๔) เป็นถิ่น (หรือแหล่ง) กำเนิด (๕) เป็นเหตุ ๓) อายตนะ ๑๒ คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ อัมมายตนะ^{๑๑๙} นอกจากนั้นในแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ก็ได้อธิบายเอาไว้ว่า คำว่า อายตนะ ยังหมายถึง ที่ต่อหรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดน

^{๑๑๔} นัยว่า ภิกษุทั้งหลายยอมไม่ได้เห็นพระพุทธองค์อีก จำเดิมแต่กาลที่ขอวิตถุ ๕ ประการ อ้างใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๙๖.

^{๑๑๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๙๖๖/๓๙๖.

^{๑๑๖} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๑๐/๘๗-๘๘.

^{๑๑๗} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๕.

^{๑๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๕/๒๑๗.

^{๑๑๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๐๕-๘๐๘.

เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปรอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วน ๆ ด้าน ๆ ไปเท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ คือเท่ากับจำนวนอายตนะ ๖ นั้นเอง สิ่งที่ถูกหรือลักษณะอาการต่าง ๆ ของโลก เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน ดังนั้น แดนต่อความรู้ภายใน จึงเรียกว่าอายตนะภายใน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทวารหรืออินทรี ๖^{๑๒๐} และแดนต่อความรู้ภายนอกเรียกว่าเรียกว่า อายตนะภายนอกได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า อารมณ^{๑๒๑} อายตนะ หมายถึง เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ ในพระพุทธศาสนา หมายถึง จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย ใจ เรียกว่า อายตนะภายใน เป็นเครื่องติดต่อกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ธรรมารมณ^{๑๒๒} หรืออายตนะ (อ่านว่า อายะตะนะ) แปลว่า ที่เชื่อมต่อ, เครื่องติดต่อกัน หมายถึงสิ่งที่ เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้ขึ้น แบ่งเป็น ๒ อย่างคือ (๑) อายตนะภายใน หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก (๒) อายตนะภายนอก หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน มี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ธรรมารมณ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น อายตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่าสัมผัส รู้ว่ามี การเห็น เรียกว่า วิญญาณเกิดความรู้สึกขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา^{๑๒๓}

สำหรับกระบวนการทำงานของจิต คืออายตนะ ๑๒ ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการการเรียนรู้ของจิตมนุษย์ ซึ่งการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญของชีวิต トラบใดที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพราะบุคคลจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร จะมีพฤติกรรมอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับ การเรียนรู้ และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับร่างกายและจิตใจ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิด ว่า มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยรูปขันธ์ (ร่างกาย) ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ หรือธาตุ ๔ และนามขันธ์ (จิตใจ) ได้แก่ เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (การคิด) และวิญญาณ (จิตใจ)^{๑๒๔} ทั้งรูปขันธ์ (ร่างกาย) และนามขันธ์ (จิตใจ) ประกอบเข้าเป็นชีวิตและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ร่างกายต้องอาศัยจิตใจจึงจะแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ และจิตใจต้องอาศัยร่างกายคอยรับรู้อารมณภายนอก หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นผู้รับรู้อารมณโลก ส่วนโลกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ

^{๑๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๔๑.

^{๑๒๑} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๒๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๑๓๖๖.

^{๑๒๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**

อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๕๐.

^{๑๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐.

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาน ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญานมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น

ส่วนจักขุ รูป จักขุวิญญาน ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญานไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาน ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญานไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ^{๑๒๕}

จากพุทธพจน์นี้ คำว่าโลกตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาก็คือ อายตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และมโน (ใจ) กับอายตนะภายนอกหรืออารมณฺ์ ๖ ได้แก่ รูป (รูป) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณฺ์ (อารมณฺ์ที่เกิดกับใจ) เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอกจะเกิดเป็นความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะขึ้น หรือเรียกว่า วิญญาน แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น ตากระทบวัตถุสิ่งหนึ่งเกิดการเห็นขึ้น เรียกว่า เกิดวิญญานทางตา แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้^{๑๒๖}

อายตนะภายใน (ทวาร) 6	+	อายตนะภายนอก (อารมณฺ์) 6	→	วิญญาน
1. จักขุ (ตา)		1. รูป (รูป)		1. จักขุวิญญาน
2. โสตะ (หู)		2. สัททะ (เสียง)		2. โสตวิญญาน
3. ฆานะ (จมูก)		3. คันธะ (กลิ่น)		3. ฆานวิญญาน
4. ชิวหา (ลิ้น)		4. รส (รส)		4. ชิวหาวิญญาน
5. กาย (กาย)		5. โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย)		5. กายวิญญาน
6. มโน (ใจ)		6. ธรรม (เรื่องที่ใจนึกคิด)		6. มโนวิญญาน

แผนภาพที่ ๑ แสดงกระบวนการทำงานของอายตนะ ๑๒

จากแผนภาพ ตั้งแต่ตากระทบรูปจนถึงกายกระทบโผฏฐัพพะ เป็นการกระทบกันทางวัตถุ สามารถเข้าใจได้ง่าย ส่วนใจกระทบธรรมารมณฺ์นั้น ใจเป็นสิ่งที่รับรู้เช่นกัน ยกตัวอย่าง เช่น ในบางขณะเราไม่ได้สัมผัสสิ่งใดจากภายนอกเลย ไม่ว่าจะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ใจเกิดการรับรู้ขึ้นมา(จากการที่นึกถึงภาพผู้ชายคนหนึ่งที่เคยเห็น (ขณะนั้นไม่มีผู้ชายคนนั้นหรือรูปของผู้ชายคนนั้น

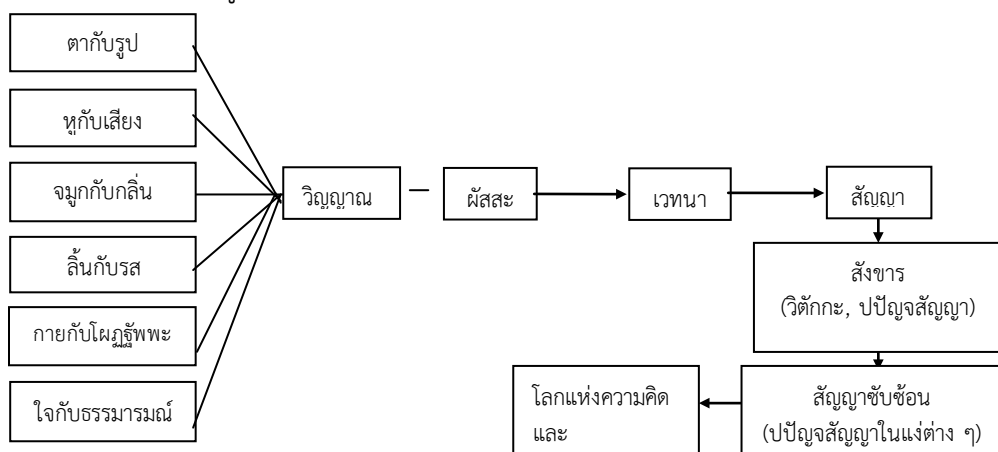
^{๑๒๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

^{๑๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕-๓๖, และดูอ้างอิงใน ธรรมกถึก ขาวเงิน, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๙.

ให้เห็นด้วยตา) ภาพของผู้ชายคนนั้นมาจากความจำ สิ่งที่ใจรับรู้ดังกล่าว เรียกว่า ธรรมารมณ์ ซึ่งสิ่งที่รับรู้ด้วยใจในเรื่องต่าง ๆ เกิดขึ้นเสมอ ๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ และทำให้คิดปรุงแต่งได้มากมายดังนั้น การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่าง คือ

๑. อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
๒. อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)
๓. วิญญาณ คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน^{๑๒๗}

เมื่อองค์ประกอบทั้งสามข้างต้นนี้เมื่อประจวบกันเข้าพร้อมกันจึงเกิดเป็นผัสสะ แปลว่า การกระทบ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญหรือจุดเริ่มต้นของการรับรู้และการเรียนรู้ ถ้าไม่มีผัสสะ การรับรู้และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หมายความว่า เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการรับรู้ต่อไปคือ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา เวทนา หมายถึงความรู้สึกที่มีต่ออารมณ์ที่รับรู้ได้แก่ ความรู้สึกสุขสบาย (สุขเวทนา) ความรู้สึกไม่สบาย (ทุกขเวทนา) หรือความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข (อทุกขมสุขเวทนา)^{๑๒๘} กล่าวคือ ถ้าสุขสบายหรือชอบใจก็ตื่นรนปรารถนา (ตัณหา) ถ้าไม่สบายหรือไม่ชอบใจก็อยากให้พ้นจากสภาพนั้น ๆ (วิภวตัณหา) ซึ่งความสุขสบายหรือความไม่สุขสบายจากเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นประสบการณ์แต่ละอย่างที่ผ่านมาจิตใจจะจำไว้ (สัญญา) เช่น เมื่อเด็กเห็นเตารีดที่กำลังร้อนอยู่ ครั้งแรกที่เห็นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร เมื่อเอามือไปจับ (ผัสสะ) เกิดการรับรู้เป็นทุกข์เวทนาขึ้นคือรู้สึกทุกข์เพราะความร้อน แล้วจิตเอาไปจำไว้ว่าถ้าจับเตารีดจะมีความทุกข์ เมื่อเด็กเห็นเตารีดอีกก็จะไม่จับเพราะรู้ว่าร้อน การรู้นี้มาจากความจำ และการที่เอามือไปจับหรือไม่จับนั้นต้องผ่านความคิดและเจตจำนงหรือความตั้งใจ เจตจำนงนี้ขึ้นอยู่กับเวทนาและสัญญา กล่าวคือ ก่อนที่จะรู้ว่าเตารีดร้อนเด็กต้องการจับ หลังจากรู้ว่าเตารีดร้อนและเมื่อเห็นอีกก็จำได้ จึงไม่ต้องการจับ การต้องการหรือไม่ต้องการนั้นเกิดจากการคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพกระบวนการของการรับรู้ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒ แสดงกระบวนการของการรับรู้ผ่านอายตนะ ๑๒ ในพระพุทธศาสนา

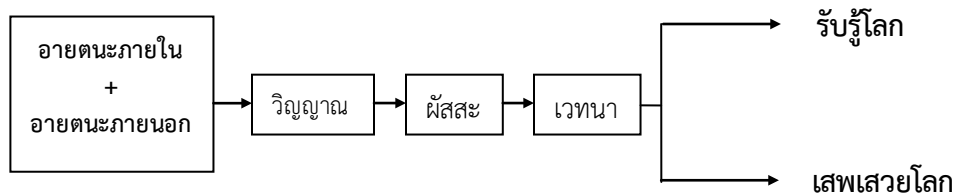
^{๑๒๗} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๐๓, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๗-๓๐๘/๓๓๒-๓๓๔.

^{๑๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๓๔.

จากแผนภาพจะพบว่าเมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ตากับรูป เป็นต้น จนถึงเวทนา จะเป็นการรับรู้บริสุทธิ์ตามธรรมชาติหรือกระบวนการรับรู้แบบวิวิธภูมิ^{๑๒๙} เวทนาเป็นเพียงองค์ประกอบที่ทำให้การรับรู้ถูกต้องสมบูรณ์ จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ อย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต (เช่น เด็กจับเตารีดแล้วร้อน) ควรหลีกเลี่ยง หรือสิ่งใดที่เกื้อหนุนแก่ชีวิต ควรนำมาใช้ประโยชน์ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนสมบูรณ์^{๑๓๐} แต่ถ้ากล่าวตามหลักการของกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ การรับรู้เกิดขึ้นจากอายตนะแล้วเสร็จสิ้นที่ผัสสะ กล่าวคือ มีแต่องค์ธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ยังไม่มีการคิดพิจารณาวิเคราะห์ตัดสินใด ๆ ยังไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เข้ามาเกี่ยวข้อง จากเวทนา สัญญา สังขาร เป็นกระบวนการรับรู้แบบเสพเสวยโลกหรือกระบวนการรับรู้แบบสังสารวัฏ^{๑๓๑} กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้เป็นความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ (เวทนา) และมีการจำได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (สัญญา) เมื่อเกิดการจำได้ก็มีการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ให้เป็นไปตามที่ตนต้องการปรารถนา (สังขาร) ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิฏฐิ^{๑๓๒} ทำให้มองไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ติดอยู่ในทุกข์และไม่สามารถข้ามพ้นความทุกข์ไปได้ ดังนั้น มนุษย์คิดอย่างไรและแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไร การรับรู้ของมนุษย์จะดำเนินไปตามความเป็นจริงหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงขึ้นอยู่กับเวทนา เช่นเดียวกันอายตนะย่อมมีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น จากกระบวนการรับรู้ดังกล่าวอายตนะจึงเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นช่องทางรับรู้โลก กล่าวคือ เป็นเครื่องมือสื่อสารทำให้มนุษย์ได้รับข้อมูลแหล่งความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้อย่างถูกต้อง ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และเป็นไปด้วยดี

๒. เป็นช่องทางเสพเสวยโลก หรือเป็นช่องทางที่มนุษย์รับอารมณ์ต่าง ๆ กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้ ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ความสนุกสนาน รื่นเริง ความเสียใจ ความหดหู่ท้อแท้ใจ ฯลฯ ตลอดจนจินตนาการต่าง ๆ^{๑๓๓} แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพการทำหน้าที่ของอายตนะได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ

^{๑๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๑๓๒} ดูรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒-๔๑๘.

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘-๓๙.

จึงสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งการรับรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญาณหรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดผัสสะแล้วเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ สัญญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตนเราเขา สัญญาในขั้นนี้จะเป็นปัจจัยสัญญา เป็นสัญญาที่เนื่องจากสังขารซึ่งปรุงแต่งสภาพอารมณ์ให้ออกในแง่มุมต่าง ๆ มากมายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลตามโลกแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหามากมายในชีวิต เป็นช่องทางความรู้แบบเสพเสวยโลก

จากการกล่าวมาจะพบว่ากระบวนการทำงานของอายตนะนั้นก่อให้เกิดผล ๒ ประการ คือชอบหรือไม่ชอบ ถ้าชอบก็พึงใจยินดีเรียกว่า อิฏฐารมณ์ แต่ถ้าไม่ชอบก็คือการไม่ยินดีรู้สึกเกลียดกลัวสิ่งนั้นและพยายามที่จะหลีกเลี่ยงหนีให้ไกล แต่ในการบำเพ็ญตบะนั้นผู้บำเพ็ญตบะต้องเป็นผู้ที่ไม่ชอบทั้งสิ่งที่ชอบ และไม่เกลียดในสิ่งที่เกลียด กล่าวคือผู้บำเพ็ญตบะต้อง (๑) เรียนรู้เรื่องการควบคุมอินทรีย์ ๑๒ หรืออายตนะ ๑๒ (๒) ต้องแผ่เมตตาจิตและเจริญพรหมวิหาร ๔ เพื่อลดละในเรื่องของการรักชอบหรือเกลียดนี้ให้ได้ เมื่อละสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ ย่อมสามารถที่จะพัฒนาองค์ความรู้ในเรื่องของการปฏิบัติธรรมนั้นไปได้ด้วยดี

๘) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะเพราะเห็นแก่ลาภ ยศชื่อเสียง

สำหรับคำว่า ลาภ ตรงกับภาษาบาลีว่า ลาภะ หมายถึง ของที่ได้, การได้^{๑๓๔} คำว่า ลาภ ตรงกับคำอื่นอีก เช่น คำว่า (๑) อามิส หมายถึง เครื่องหล่อใจ, เหลือ, สิ่งของ^{๑๓๕} (๒) สักการะ เคารพนับถือบูชา, เครื่องแสดงความเคารพบูชา^{๑๓๖} ดังเช่น เมื่อเวลาพูดถึงลาภมักจะต้องทำด้วยคำว่า สักการะเสมอ เช่น ลาภสักการะ เป็นต้น ส่วนคำว่า อามิส เป็นคำโดดที่นำมาใช้ในความหมายว่าเป็นสิ่งที่เกิดความอยาก หรือหล่อใจให้เกิดความอยาก เป็นต้น อนึ่ง คำว่า ลาภนั้น โดยความหมายก็คือ การได้มาซึ่งปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นั่นเอง เพราะชีวิตมนุษย์ก็ยุ่งเกี่ยวอยู่กับเครื่องหล่อใจหรือเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานดังได้กล่าวมานี้เท่านั้น

สำหรับลาภนั้นถามว่าทำไมคนถึงอยากได้กันนัก คำตอบก็คือ ลาภมีลักษณะที่สำคัญก็คือ (๑) ติดใจ คือเมื่อได้มาแล้วยอมก่อให้เกิดความอยากได้เพิ่มขึ้นไปอีกไม่มีหยุดหย่อน ทางพระท่านเรียกว่าเกิดตัณหา คือความอยาก หรือละโมภะที่ต้องการเพิ่มขึ้นอีก อันนี้คือลักษณะประการที่หนึ่งของลาภ คือทำให้ติดใจไม่ยอมหยุด (๒) ลุ่มหลง หมายถึง ยอมเป็นผู้สยบเพราะอำนาจตัณหา นั่นคือไม่ยอมที่จะต่อสู้กับความอยาก มีแต่คล้อยตามความอยากอย่างเดียวนั่น การทำแบบนี้เรียกว่า ลุ่มหลงหรือถูกลาภนั้นครอบงำจิต (๓) หมกมุ่น หมายถึง เป็นผู้ถูกความอยากครอบงำแบบชนิดโง่หัว

^{๑๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๑.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๑.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๔.

ไม่ขึ้น ยอมศิโรราบด้วยความภักดีไม่มีการขัดขืนใด ๆ ต่ออำนาจของความอยากรู้ได้เลย (๔) ไม่เห็นโทษ หมายถึง ไม่เห็นโทษในการบริโภคโดยไม่พิจารณา คือไม่มีการใช้สติพิจารณาว่าปัจจัย ๔ หรือลาภที่ได้มานั้นมีโทษหรือไม่อย่างไร ใช้สอยโดยปราศจากสติ (๕) ขาดปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก หมายถึง เมื่อจิตใญ่ถูกรอบงำแล้วก็ไม่มีแรงที่จะคิดหาทางออก ต้องสยบยอมอย่างเดียว คือไม่อาจจะมึปัญญากำจัดฉันทะราคะหรือความพึงพอใจในปัจจุบัน ๔ ได้ (๖) ใช้สอยอยู่ หมายถึง เมื่อผ่านกระบวนการทั้ง ๕ มาแล้วก็มีอย่างเดียวกันก็คือการใช้สอยบริโภคปัจจัยนั้นด้วยอำนาจของกิเลสคือความพึงพอใจโดยไม่มีเหตุผล^{๑๓๗} จากนั้นแล้วลาภยังมีลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือทารุณโหดร้ายหมายความว่า เพราะความต้องการที่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหาคือความอยากเป็นผลทำให้คนเราทำได้ทุกอย่างแม้กระทั่งเอาชีวิตคนอื่น หรือแม้แต่ชีวิตของตนเอง และหนักกว่านั้นก็คือลาภนั้นก่อให้เกิดความหวัง คือมีความหวังว่าจะได้ ซึ่งความหวังแบบนี้พระพุทธานุศาสนากล่าวว่าเป็นความหวังที่ละได้ยาก คือนำออกได้ยาก ดังข้อความที่ว่า

ธรรมตามนุษย์เราในโลกนี้ใช้เวลา ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๖๐ ปีบ้าง รับประทานราชา ทำ กสิกรรมเป็นต้น เข้าสู่สงครามที่ทั้งสองฝ่ายรบประชิดกัน หรือดำเนินอาชีพเลี้ยงแพะ และทำหอกเป็นต้น แล่นเรือไปยังมหาสมุทร ด้วยหวังว่า พวกเราจักได้วันนี้ พวกเราจักได้พรุ่งนี้ ความหวังเช่นนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์เราละไม่ได้เลย โดยเฉพาะความหวังในลาภลอย ๆ^{๑๓๘}

๙. ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ไประรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นด้วยตบะของตน

สำหรับการระรานสมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นด้วยตบะของตนเองนั้นก็เช่น เรื่องการบริโภคพืชผัก (มังสวิรัต) ว่าทำไมกินแบบนี้ไม่กินแบบนั้น เป็นต้น สำหรับภรณีนี่มีความชัดเจนมากในกรณีของการขอวัดฤๅ ๕ ประการของพระเทวทัต ว่าในลัทธิของพระเทวทัตนั้นจะปฏิบัติตามกรอบ ๕ ข้อนี้ คือ (๑) ถือการอยู่ป่า คือต้องอาศัยการนอน พักจำพรรษาในป่าเท่านั้น (๒) ถือการบิณฑบาต ต้องบิณฑบาตและฉันในบาตรเท่านั้น (๓) ถือผ้าบังสุกุล คือต้องใช้สอยเฉพาะจีวรที่เก็บจากป่าช้าเท่านั้น อย่างอื่นไม่ได้ (๔) ถือการอยู่ตามโคนไม้ คือ ต้องอาศัยในรุกขมูลเท่านั้น และ (๕) ถือมังสวิรัต เป็นวัตรตลอดชีวิต ผู้ใดไม่ปฏิบัติตาม ผู้นั้นมีโทษ^{๑๓๙} ซึ่งพระเทวทัตได้นำเอาตบะทั้ง ๕ ประการนี้ไปข่มขู่พระพุทธองค์และทำให้สังคมเห็นว่าการทำตามตบะของตนนั้นเท่านั้นถูก นอกอื่นจากนี้ผิดหรือไม่เคร่งเท่าที่พวกตนปฏิบัติ อย่างนี้เรียกว่าเป็นการเอาตบะของตนไประรานผู้อื่น

^{๑๓๗} คำว่า ต่างตติใจ (คริตา) ได้แก่ เป็นผู้ละโมบเพราะตัณหา ๆ คำว่า ลุ่มหลง (มุจฉิตา) ได้แก่ เป็นผู้สยบเพราะอำนาจตัณหา ๆ คำว่า หมกมุ่น (อชโณสนนา) ได้แก่ เป็นผู้อันความอยากท่วมทับกลืนกินสำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว ๆ คำว่า ไม่เห็นโทษ (อนาทินทสสาวิโน) ได้แก่ ไม่เห็นโทษในการบริโภคโดยไม่พิจารณา คำว่า ขาดปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก (อนิสฺสรณปญญา) ได้แก่ เว้นจากปัญญาเครื่องสลัดออก ที่ฉุดคร่า ฉันทะราคะในปัจจุบัน ๔ คือ ไม่รู้ว่าเนื้อความนี้เป็นอย่างไร ๆ คำว่า บริโภคอยู่ (ปริภุณฺชนติ) ได้แก่ เป็นผู้มีฉันทะราคะบริโภค ๆ อง.ทุก.อ.(ไทย) ๑/๒/๔๑๒-๔๑๓.

^{๑๓๘} อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๑๒-๔๑๓.

^{๑๓๙} ดูความละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๑๕๖-๑๕๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓๓๘, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๙๐-๑๙๑.

๑๐) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ริษยา เวลาเห็นผู้อื่นได้รับสักการะจากตระกูลทั้งหลาย

สำหรับการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธศาสนาสอนว่าผู้บำเพ็ญตบะจะต้องไม่รู้สึกอิจฉาผู้อื่นที่ได้รับการเคารพสักการะมากกว่าตน เมื่อเห็นคนอื่นได้ดีได้รับการสักการะมากกว่าตนเองก็ยอมรับไม่ได้ เนื่องจากความอิจฉาริษยาที่เกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง โดยกรณีของการที่ผู้บำเพ็ญตบะแล้วยอมรับการได้ลาภสักการะของผู้อื่นไม่ได้นั้นก็ยังมีกรณีดังต่อไปนี้

(๑) **กรณีของพระกาลเถระ** เป็นกรณีที่ท่านพระกาลเถระนี้ มีอุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นผู้อุปัฏฐากหรือผู้ปวารณาเพื่อการดูแลท่านเป็นอย่างดี หรือที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่าเป็น “โยมอุปัฏฐาก” คนหนึ่งในฐานะที่เป็นโยมมารดา ตามปกติโยมผู้หญิงคนนี้ก็ดูแลท่านด้วยดีเรื่อยมา ต่อมาคนใช้ในเรือนของโยมคนดังกล่าวไปพระเชตวันแล้วกลับมาเล่าให้อุบาสิกาฟังว่าพระพุทธรองค์ทรงเทศนาดีมากนำไปฟัง ทำให้เธอก็มีความต้องการที่จะไปฟังพระพุทธรองค์เทศนาบ้าง เมื่อคิดเช่นนั้นเธอก็จะไปพบพระกาลเถระพร้อมกับขออนุญาตเพื่อไปพระเชตวัน พอพระกาลเถระได้ยินก็ห้ามว่า อย่าไปเลย คนเยอะ ไปมาลำบาก แม้เธอจะขออีกสองสามวันพระเถระก็ไม่ยอมให้ไป เพราะท่านกลัวว่าเมื่อเธอเกิดศรัทธากับพระพุทธรองค์แล้วก็จะไม่มาดูแลท่านอีก ฝ่ายอุบาสิกาก็ไม่ฟังเพราะเธอต้องการไปฟังเทศน์ให้ได้ วันหนึ่งเธอก็จึงแต่งให้บุตรสาวไปถวายอาหารเช้าแทน พอพระกาลเถระเห็นว่าเธอไม่มาจึงถามบุตรสาวของเธอว่าโยมแม่ไปไหน ก็ทราบว่าเขาไปพระเชตวัน พอท่านได้ฟังเช่นนั้นก็เกิดความโมโหขึ้นทันทีทันใด จึงรีบเดินทางไปที่พระเชตวันเพื่อให้เห็นกับตา พอไปถึงก็เห็นอุบาสิกา นั่งฟังเทศน์อยู่ จึงเดินเข้าไปกราบทูลพระพุทธรองค์ว่า “พระเจ้าข้า หญิงคนนี้เขลา ไม่เข้าใจธรรมกถาอันละเอียด อย่าตรัสธรรมกถาอันละเอียดซึ่งประดับด้วยสภาวะธรรมมีขั้นบันไดเป็นต้น ตรัสแต่เพียงทานกถาหรือศีลกถาแก่เขาก็พอ” เมื่อพระศาสดา ทรงทราบเช่นนั้นแล้ว จึงทรงดำหนิตานกาลเถระ “ไม่ใช่อุบาสิกาคนนี้โง่หรือ ท่านต่างหากที่โง่ อาศัยความริษยาในพระศาสดากลัวว่าโยมจะดีจากถึงกับมาห้ามไม่ให้อุบาสิกามาวัด ท่านนี้ช่างไม่มีสติปัญญาเอาเสียเลย”^{๑๔๐} จะพบว่ากรณีของพระกาลเถระนี้อาศัยความริษยาในลาภสักการะของพระพุทธรองค์ และกลัวว่าอุบาสิกาที่อุปัฏฐากตนเองจะดีตัวออกห่างจึงได้เกิดความทຸນทຸรายไม่อาจยอมรับสิ่งนั้นได้ จึงกระทำการอันไม่ควรเช่นนั้นลงไป

(๒) **กรณีของนักบวชเปลือย** สำหรับนักบวชเปลือยหรือนิครนถ์นั้นเดิมทีเป็นที่เคารพศรัทธาของธัญชัยเศรษฐีมาก วันสำคัญ ๆ จะได้รับนิมนต์มาฉันที่บ้านท่านเศรษฐีประจำ ต่อมาเมื่อลูกชายได้ไปแต่งงานกับนางวิสาขาและนำมาอยู่ที่เรือนแล้ว นางวิสาขาไม่ยอมให้วันนักบวชเปลือย และหันไปบำรุงพระพุทธรองค์และคณะสงฆ์แทน ซึ่งการทำเช่นนั้นย่อมก่อให้เกิดความอิจฉาเกิดขึ้นกับบรรดานักบวชเปลือยยิ่งนัก เพราะบ้านธัญชัยเศรษฐีนั้นเป็นบ้านอุปัฏฐากของตัวเอง ดังนั้น พวกนักบวชเปลือยจึงรับไม่ได้และพยายามที่จะขัดขวางไม่ให้ธัญชัยเศรษฐีเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพราะกลัวว่าเมื่อธัญชัยเศรษฐีไปเข้าเฝ้าแล้วจะทำให้เกิดความศรัทธาและลดลาภสักการะที่ให้กับพวกของตนเอง โดยการเข้าไปขัดขวางหรือห้ามว่า “ชื่อว่า การไม่ไปคราวนี้ ไม่สมควรอย่างยิ่ง”^{๑๔๑} แต่ที่สุดแล้วท่านเศรษฐีก็ทนไม่ไหวจึงได้ไปขออีก พวกนักบวชเปลือยก็เลย

^{๑๔๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๙๘.

^{๑๔๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๙๘.

ผ่อนปรนว่า “ถ้ากระนั้น ท่านเมื่อฟังธรรมของพระสมณโคตม จงนั่งฟังภายนอกมาน” จากนั้นจึง ล้วงหน้าไปก่อนเสร็จแล้วก็นั่งมานไว้ และให้ท่านเสร็จไปนั่งนอกมาน ที่สุดเมื่อพระพุทธองค์ทรง แสดงธรรมแล้วก็เป็นผลทำให้ท่านเสร็จได้ดวงตาเห็นธรรมและประกาศยกเลิกการถือหนักบวชเปลือย เสีย ซึ่งก็เป็นทำให้เกิดความอภัยศอดสูแก่บรรดาพวกนักบวชเปลือยยิ่งนัก

จะพบว่าทั้งสองกรณีนี้ถือว่าเป็นกรณีที่เกิดความอิจฉาคนอื่นที่เขาได้ลาสิกขาการะจาก สังคมเป็นจำนวนมาก ทำให้ไม่สามารถที่จะทรงตัวไว้ได้ และที่สุดก็จะพลาดหวังในเรื่องของลาภและ สักการะนั้นทันที ดังนั้น ผู้บำเพ็ญตบะที่ดีที่สุดในพระพุทธศาสนาคือ การไม่รู้สักอิจฉาผู้อื่นและต้องมี พรหมวิหารธรรมคือการยินดีในการเห็นคนอื่นได้ดี คือมุทิตา ไม่เข้าใจจดจ่ออยู่กับความมีมากมีน้อย ของผู้อื่นอันจะก่อให้เกิดความทุกข์มากกว่าความสุขโดยผู้ที่เป็นผู้บำเพ็ญตบะตามหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาจะต้องไม่เป็นคนเช่นนั้น

๑๑) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่สร้างภาพด้วยการทำให้คนว่าตนเองแครง

อีกประการหนึ่งของการเป็นผู้ปฏิบัติธรรมที่ดี หรือเป็นผู้ที่บำเพ็ญตบะที่ดีก็คือจะต้อง ไม่เป็นผู้ที่มีเจตนาหลอกคนอื่นว่าตัวเองแครง ด้วยการสร้างภาพว่าตนเองปฏิบัติธรรมสร้างไปนั่ง ในที่แจ้ง เพื่อให้คนเห็นว่าตนเองบำเพ็ญตบะ เพราะความจริงแล้วการเป็นคนบำเพ็ญตบะจริงหรือ ไม่นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมเองจะต้องเป็นผู้รู้เรื่องนั้นในจิตใจอยู่แล้ว การสร้างภาพไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ ใด ๆ เลย เพราะการสร้างภาพนั้นสื่อแสดงเจตนาของความเป็นผู้โกหกหลอกลวงอยู่แล้ว เช่น กรณี ของฤาษีกินเหี้ย ดังที่มีเรื่องปรากฏในชาดกว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิด ในกำเนิดเหี้ย พอเจริญวัย มีร่างกายสมบูรณ์อยู่ในป่า ต่อมาดาบสฤๅษีคนหนึ่งสร้างบรรณศาลาอยู่ใน ที่ไม่ไกลจากพระโพธิสัตว์นั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์ที่เหี้ยหาเหี้ยได้มาพบบรรณศาลาของดาบสก็คิดว่า นี้ คงเป็นบรรณศาลาของดาบสผู้มีศีลจึงไปไหว้ดาบส แล้วจึงไปยังที่อยู่ของตน ต่อมาวันหนึ่ง ดาบสโกง ได้รับบิณฑบาตเป็นเนื้ออร่อยที่เขาปรุงเสร็จแล้วในตระกูลอุปัฏฐากท่านได้ถามพวกเขาว่า นี่มันเนื้อ อะไรถึงได้อร่อยนัก พวกเขาจึงตอบว่า เนื้อเหี้ย จึงเกิดความอยากที่จะกินเนื้อเหี้ยขึ้นมาทันที เลยคิด ไปว่าที่อาศรมเรามีเหี้ยตัวหนึ่งอาศัยอยู่ใกล้ ๆ อย่างไรเสียเราน่าจะหาทางฆ่าเหี้ยตัวนั้นแล้วเอามา ทำอาหารกินเองดีกว่า จากนั้นวันต่อมาก็เตรียมเครื่องปรุงอาหารให้พร้อมโดยนำไปไว้ที่อาศรม แล้ว เอาผ้าคลุมค้อนเอาไว้รอเวลาที่เหี้ยกลับมาผงกหัวไหว โดยนั่งสมาธิรออยู่ที่ประตูบรรณศาลาทั้งช่วง ห่างการมาของเหี้ยพอที่จะตีได้ โดยทำท่าทางน่าเคารพศรัทธาเหมือนว่านั่งเข้ามานอยู่ ฝ่าย พระโพธิสัตว์พอมาถึงที่สำนักของดาบสโกงก็สังเกตเห็นความผิดปกติของดาบสว่า เอ วันนี้น่าจะทำไม มานั่งริมทางปกติในท้องมิดชิดส่อพิรุณว่าท่านน่าจะจะมีแผนการอะไรสักอย่าง จึงสังเกตเห็นว่าดาบสมี ท่าทางผิดสังเกตเลยเดินไปทางท้ายลมเพื่อสังเกตกลิ่นตัวว่าทำทางแบบนี้ว่าจะเคยกินเนื้อเหี้ยมาก่อน ที่สุดก็พบว่ามีกลิ่นของเหี้ยโชยออกมาจากกายท่านจึงรู้แน่ชัดว่าท่านคงต้องการฆ่าเรากินเนื้อเป็นแน่ จึงไม่เข้าไปหาดาบส และได้ถอยออกมาห่างจากท่านดาบสโกงทันที ดาบสเมื่อเห็นกิริยาของเหี้ยเป็น เช่นนั้นจึงลุกพรวดพราดขึ้นมาแล้วเอาค้อนที่เตรียมไว้ขว้างไปที่เหี้ยแต่ไม่ถูกหัวกลับถูกที่หาง ฝ่าย ดาบสจึงร้องออกไปว่า แหม พลาดจนได้เรา ฝ่ายเหี้ยจึงร้องตอบกลับมาว่า ท่านป่าไม้ใส่เราพลาดก็ จริง แต่สิ่งที่ท่านจะไม่พลาดแน่ ๆ ก็คือท่านตกนรกอย่างแน่นอน เพราะท่านทำผิดกติกาของความ

เป็นสมณะ จากนั้นก็มุดลงในรูภายในจอมปลวกนั้นทันที จากนั้นก็โผล่หัวออกมาพูดกับดาบสโองว่า “เราสำคัญว่าท่านเป็นสมณะ จึงได้เข้าไปหาท่านผู้ไม่สำรวม ท่านขว้างเราด้วยท่อนไม้ เหมือนไม่ใช่สมณะ แน่ท่านผู้โง่เขลา ประโยชน์อะไรด้วยขญาแก่ท่าน ประโยชน์อะไรด้วยหนังสือแก่ท่าน ภายในของท่านรกรุงรัง เกลี้ยงเกลตาแต่ภายนอก”^{๑๔๒}

จากข้อความดังกล่าวนี้จะพบว่าผู้ที่เป็นผู้บำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนาจะต้องไม่สร้างภาพเพื่อหวังประโยชน์จากการสร้างภาพนั้น แต่ต้องเป็นผู้ที่ทำบุญอย่างจริงจังไม่เหลาะแหละหรือไม่โลเลเพื่อเพื่อหลอกลวงผู้อื่นให้เชื่อแล้วจะได้มาซึ่งลาภและสักการะ

๑๒) ศึกษาในพระธรรมวินัยไม่เที่ยวอวดตนในตระกูลทั้งหลายว่า “เราบำเพ็ญตบะแบบนี้ ๆ” นอกจากนั้นผู้ที่เป็นนักบำเพ็ญตบะหรือปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้นจะต้องไม่เป็นผู้ที่เที่ยวอวดตัวตนในตระกูลว่าตนเองเป็นคนปฏิบัติเช่นนี้ด้วยตบะชื่อนี้เพื่อมุ่งหวังลาภและสักการะ

๑๓) ศึกษาในพระธรรมวินัยไม่เหลาะแหละ กลับกลอก เพื่อหลอกคนอื่น

ประการต่อมาคือจะต้องไม่เป็นผู้ที่แสดงอาการอย่างหนึ่งเพื่อหลอกลวงให้คนอื่นเกิดความเชื่อเราว่า เราเป็นคนที่เคร่งและปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดเพื่อให้เกิดลาภสักการะแก่ตนเองเป็นจำนวนมาก ซึ่งการทำเช่นนั้นถือว่าเป็นแสวงหาอันไม่ชอบหรือไม่เป็นธรรม โดยการแสวงหาหรือปริเยสนา นั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) อนริยปริเยสนา (แสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ, แสวงหาอย่างอนารยะ คือ ตนเอง เป็นผู้มิมีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา ก็ยังไฝ่แสวงหาแต่สิ่งอันมีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา (๒) อริยปริเยสนา (แสวงหาอย่างประเสริฐ, แสวงหาอย่างอารยะ คือ ตนเป็นผู้มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา แต่รู้จักโทษข้อบกพร่องของสิ่งที่มีสภาพเช่นนั้นแล้ว ไฝ่แสวงธรรมอันเกษม คือ นิพพาน อันไม่มีสภาพเช่นนั้น ในการแสวงหา ๒ ประการนั้นข้อแรกถือว่าเป็นการแสวงหาที่ไม่สมควร ส่วนข้อหลังถือว่าเป็นการแสวงหาที่สมควร โดยการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนานั้นมุ่งถึงการแสวงหาที่เหมาะสม คือเป็นอริยปริเยสนา คือลาภสักการะที่ได้มาย่อมมาจากสิ่งที่เป็นธรรมไม่ได้เกิดมาจากการหลอกลวง

๑๔) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ประพฤติดนเป็นคนรกโลก คือไม่ตั้งใจเรียนพระธรรมวินัย

สำหรับข้อนี้ก็คือนักบำเพ็ญตบะยอมเป็นผู้ที่ไม่เกียจคร้านในการศึกษาเล่าเรียน โดยคำว่าเกียจคร้านนั้นตรงกับคำว่า กุสีตะ แปลว่า ผู้เกียจคร้าน คนเกียจคร้าน คนผู้จมอยู่โดยอาการอันบัณฑิตพึงเกลียด^{๑๔๓} ใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของบุคคลผู้กระทำ มีพุทธพจน์ที่ตรัสถึงศัพท์นี้ไว้ในเรื่องสัปทาสเรวัตถุว่า “ผู้มีคามเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียรที่มีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี”^{๑๔๔} หรือตรงกับคำว่า อลสะ แปลว่า คน

^{๑๔๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๕๕๐.

^{๑๔๓} ป. ทองสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรมมคธ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๒.

^{๑๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒/๖๕.

เกียจคร้าน^{๑๔๕} ใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของบุคคลผู้กระทำ มีพุทธพจน์ตรัสตอบปัญหาของเทวดาเรื่องทางแห่งความเสื่อมไว้ในปราภวสูตรว่า “คนผู้ชอบหลับอยู่เสมอ ชอบสมาคมไม่ขยันหมั่นเพียร เกียจคร้าน โกรธง่าย นั้นเป็นทางแห่งความฉิบหาย”^{๑๔๖} หรือตรงกับคำว่า โกลีชชะ แปลว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้เกียจคร้าน^{๑๔๗} การเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ การไม่ทำโดยติดต่อกัน การทำโดยไม่มั่นคง ความประพฤติด้อยหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจมั่น ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการเจริญสมาธิธรรมที่เป็นกุศล^{๑๔๘} ความเกียจคร้าน ใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับลักษณะผลของการกระทำ เช่น พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระโกลุทายีผู้เล่าเรียนธรรมเพียงเล็กน้อยและไม่ท่องบ่น จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “มนต์มีการไม่ท่องบ่น เป็นมลทิน เรือนมีความไม่ขยันหมั่นเพียร เป็นมลทิน ผีพรหมมีความเกียจคร้าน เป็นมลทิน ผู้รักษามีความประมาท เป็นมลทิน”^{๑๔๙} ส่วนในความหมายอื่น ๆ ความเกียจคร้าน หมายถึง คด ไม่ซื่อ โกง คร้าน เช่น เกียจคร้าน หมายถึง ชี้เกียจ ไม่อยากทำงาน^{๑๕๐} หรือคำว่า คร้าน หมายถึง มีความรู้สึกไม่อยากจะทำ หรือคิด หรือไม่อยากแสดงอาการใด ๆ, ตามปรกติเมื่อใช้พูดมักมีคำว่า ชี้ ประกอบหน้า เช่น ชี้คร้าน และมักใช้คู่กับคำว่า เกียจ เป็นเกียจคร้าน ชี้เกียจชี้คร้าน หมายความว่า ไม่อยากทำงาน^{๑๕๑} หรือหากพิจารณาจากพฤติกรรมของบุคคลจะพบว่า คำว่า เกียจคร้าน หมายถึง คนสันดานหนา ไม่ชอบการทำงาน เข้าไปทำงานที่ไหนก็เอาเปรียบคนอื่น ทำงานไม่จริง แต่จะเอาผลประโยชน์ให้มาก^{๑๕๒} หรือคำว่า เกียจคร้าน นั้น จะมีลักษณะคือมักยกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้างผิดเพี้ยนไม่ทำการงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณีว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเข้านัก หิวนัก อิ่มนัก”^{๑๕๓} หรือความชี้เกียจเป็นทางเสื่อมที่ร้ายกาจ โบราณเขาถึงบอกว่า ยอมลำบากเมื่อหนุ่ม ดีกว่าไปกลุ่มเมื่อแก่ เราขยันให้เหงื่อมันไหลออกทางขมขื่น ดีกว่าเราชี้เกียจอยากจน จนน้ำล้นออกจากตา”^{๑๕๔} หรือพวกกุสีตะ พวกนี้ไม่ทำ

^{๑๔๕} ป. ทองสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรมมจร-ไทย, หน้า ๒๐๗.

^{๑๔๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๖/๕๒๔.

^{๑๔๗} ป. ทองสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรมมจร-ไทย, หน้า ๒๑๕.

^{๑๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๒/๕๘๔.

^{๑๔๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗.

^{๑๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, หน้า ๑๔๗.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๑๕๒} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), ทกผีร้าย ทางแห่งความฉิบหาย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๐.

^{๑๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๒.

^{๑๕๔} พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กลฺยาโณ), ธรรมะเพื่อชีวิต ทกทางแห่งความเสื่อม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘.

เหตุ แต่จะเอาผล เวลาเรียนไม่ยากเรียนแต่อยากจะทำอะไรได้ อยากจะร่ำรวยแต่ไม่ขยันประกอบสัมมาชีพ^{๑๕๕}

จากการกล่าวมาจะพบว่า คำว่า เกียจคร้าน นั้น ก็คือคนที่ไม่ชอบทำงานแล้วหาเหตุมาอ้างเพื่อที่จะต้องไม่ทำงาน โดยในแง่ของการบำเพ็ญตบะนั้น ผู้ที่บำเพ็ญตบะตามนัยของพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษา ไม่เกียจคร้านเที่ยวหลบเลี่ยงการศึกษาเชิงปริยัติแล้วมาอ้างแต่เรื่องเหตุของการปฏิบัติเพื่อเอาหน้า หรือสร้างภาพเวลาที่มีการเรียนการสอนก็มักจะหลบเลี่ยงเสียไม่เอาการเองงาน เพราะคนพวกนี้ถือว่าเป็นคนไม่สนใจในการศึกษา อนึ่ง การบำเพ็ญตบะตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น จะต้องไม่เป็นผู้ที่เกียจคร้าน ต้องขยันหมั่นเพียรในการศึกษาหาความรู้ในพระธรรมวินัยอยู่ตลอดเวลา

๑๕) ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่เป็นผู้มักโกรธ ผู้โกรธ

โดยทั่วไปแล้ว คนมักโกรธหรือมีความโกรธนั้น มักจะถูกอิทธิพลของความโกรธเข้ามาครอบงำและบั่นทอนจิตใจทำให้กำเริบ ทำให้ผิวพรรณหม่นหมอง นอกจากนั้นความโกรธยังปิดกั้นปัญญาซึ่งเปรียบเสมือนดวงตามิให้เรามองเห็นอะไรต่าง ๆ ได้ และขึ้นชื่อว่าคนมักโกรธมักจะทำอะไรต่าง ๆ ที่คนอื่นไม่นิยมทำและไม่ควรทำได้เสมอ เช่น ฆ่าบิดา มารดา และมักประสบกับสิ่งต่าง ๆ มากมาย เช่น นอนเป็นทุกข์ ถึงความเสื่อมโภคทรัพย์ ถึงความไร้ยศศักดิ์ ไม่รู้orro (ผล) ไม่รู้ธรรม (เหตุ) หรือปราศจากญาติมิตรและสหายเป็นต้น ดังข้อความตอนหนึ่งในโกธนสูตรที่ว่า

บุคคลผู้มักโกรธมีผิวพรรณทราม นอนเป็นทุกข์ได้ความเจริญแล้วก็ยังถึงความเสื่อมบุคคลผู้มัวเมาด้วยความมัวเมาเพราะโกรธย่อมถึงความเสื่อมยศ ญาติมิตรสหาย ย่อมหลีกเลี่ยง บุคคลผู้มักโกรธ บุคคลผู้โกรธย่อมไม่รู้orro บุคคลผู้มักโกรธย่อมไม่เห็นธรรมความโกรธครอบงำนรชน ในกาลใด ความมีตมณยอมมีในกาลนั้น บุคคลผู้โกรธฆ่าบิดาก็ได้ บุคคลผู้โกรธฆ่ามารดา ก็ได้ บุคคลผู้โกรธฆ่าพราหมณ์ (พระชีนาสพ) ก็ได้ บุคคลผู้โกรธฆ่าปุณฺณก็ได้^{๑๕๖}

สำหรับคนที่มักโกรธนั้นโดยมากจะเป็นผู้ที่อยู่ในคนประเภทโทสจริต คือผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ (หนักไปทางใจร้อนขี้หงุดหงิด)^{๑๕๗} โดยสาเหตุให้เกิดความโกรธนั้น ถูกก่อตัวขึ้นมาภายในจิตใจทีละน้อย ๆ ทั้งจากความคิด การเห็น การได้ฟัง หรือการกระทำเป็นสำคัญ จนเป็นชนวนเหตุให้แสดงออกมาเป็นรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับสาเหตุของการเกิดความโกรธนั้น ในกลทวิวาทสูตร ได้ให้อธิบายไว้ว่า ความโกรธเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) เกิดเพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา และ (๒) เกิดเพราะ

^{๑๕๕} บุญมี แท่นแก้ว, ผศ., ความจริงของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐.

^{๑๕๖} อัง.ส.ต.ต. (ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๗-๑๒๘.

^{๑๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖.

อาศัยสิ่งที่น่าปรารถนา หวาดระแวงว่าสิ่งที่น่าปรารถนาจะถูกแย่งชิงไป กำลังถูกแย่งชิงไป ถูกแย่งชิงไปแล้ว หวาดระแวงว่าสิ่งที่น่าปรารถนาจะแปรผันไป กำลังแปรผันไป ก็เกิดความโกรธ^{๑๕๘}

นอกจากนี้ ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ ก็ยังได้ให้บรรดาธิบายไว้ว่า ความโกรธมีรากฐานมาจาก ๑) อวิชชา (ความรู้ไม่จริง) ๒) อโยนิโสมนสิการ (การไม่คิดตรិตรองโดยแยบคาย) ๓) อัสมิมานะ (ความยึดติด) ๔) อหิริกะ (ความไม่มีความละอายใจ) ๕) อโนตตัมปะ (ความไม่เกรงกลัวตัวอบุคคล) ๖) อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)^{๑๕๙} ส่วนคำสอนที่เกี่ยวกับความโกรธในพระไตรปิฎกนั้น ได้กล่าวถึงสาเหตุหรืออาการของการเกิดความโกรธไว้ ๑๐ อย่างบ้าง ๒ อย่างบ้าง ๔ อย่างบ้าง ฉะนั้นในที่นี้ จะได้แสดงลักษณะหรืออาการของความโกรธที่เกิดขึ้นด้วยอาการหรือสาเหตุ ๑๐ อย่างคือ^{๑๖๐} ความโกรธย่อมเกิดด้วยความคิดที่ว่า

- (๑) เขาได้ประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว
- (๒) เขากำลังประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
- (๓) เขากำลังประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
- (๔) เขาได้ประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว
- (๕) เขากำลังประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
- (๖) เขากำลังประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
- (๗) เขาได้ประพาศสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
- (๘) เขากำลังประพาศสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
- (๙) เขากำลังประพาศสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา
- (๑๐) ความโกรธย่อมเกิดในที่มีใช้เหตุ

จากสาระสำคัญดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เมื่อมนุษย์ถูกความโกรธครอบงำแล้ว อาการของผู้ถูกความโกรธครอบงำนั้น จะมีลักษณะแตกต่างตามระดับของความโกรธ ตามระดับวิธีการของการกระทำ หรือตามวิถีความคิดของคนผู้ถูกความโกรธครอบงำ

ในมลสูตรได้กล่าวถึงเรื่องมลทิน คือความเศร้าหมอง อันเป็นมลทินภายในหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อกุศลมูลก็ได้เช่นกัน ซึ่งอกุศลมูลนี้มีความหมายว่า รากเหง้าของอกุศล คือความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) มลทินดังกล่าวนี้ชื่อว่ามลทินภายในเพราะเป็นรากเหง้าที่อยู่ภายในบุคคลนั้น ๆ ส่วนมลทินภายนอก อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลร้ายที่เกิดจากบุคคลผู้ถูกความโกรธครอบงำแล้วไปกระทบต่อเหตุการณ์หรือบุคคลอื่น และเนื้อความในมลสูตรได้กล่าวถึงมลทินภายใน ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ โดยเฉพาะโทสะนี้เมื่อครอบงำจิตใจแล้วจะมีอาการ ดังนี้ คือ

โทสะทำให้เกิดความฉิบหาย โทสะทำจิตใจให้กำเริบ คนไม่รู้จักโทสะนั้นอันเกิดในภายในว่าเป็นภัย คนโกรธย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ย่อมไม่เห็นธรรม โทสะย่อมครอบงำนรชนในขณะเดียวใด

^{๑๕๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๑๕.

^{๑๕๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๓/๕๙๓.

^{๑๖๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๘๔/๒๒๗.

ความมีดมนย่อมมีในขณะนั้น ก็บุคคลใดละโทสะได้ขาด ย่อมไม่ประทุษร้ายในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้าย โทสะอันอริยมรรค ย่อมละเสียได้จากบุคคลนั้น เปรียบเหมือนผลตาลสุกหลุดจากชั้วขณะนั้น^{๑๖๑}

สำหรับลำดับของการแสดงออกซึ่งความโกรธนั้น พุทธทาสภิกขุท่านได้อธิบายตามกรอบของคำสอนทางพระพุทธศาสนาเอาไว้ดังต่อไปนี้

ลำดับที่ ๑ อรติ คือ ความไม่พอใจ ซึ่งเป็นความไม่พอใจที่เกิดมาจากการที่ไม่ได้ดังที่ตนเองพึงพอใจ เช่นอยากได้แต่ไม่ได้ หรือถูกขัดขวาง เป็นต้น หรือหากไม่มีอะไรก็แค่มองหน้าเห็นแล้วรู้สึกไม่พอใจเอาตื้อ ๆ ก็หาเรื่องโกรธคนอื่นได้เช่นเดียวกัน

ลำดับที่ ๒ ปฏิฆะ คือ ความขัดเคือง เพราะทำไม่ถูกใจหรือเพราะไม่ตามใจก็จะเกิดความขัดเคืองขึ้นมา ความขัดเคืองนี้เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ง่าย ๆ จากการที่คนในสังคมรู้สึกผิดหวังในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น การผัดนัด เป็นต้น การผัดคำพูด เป็นต้น ก็เป็นสาเหตุทำให้โกรธได้

ลำดับที่ ๓ โภธะ คือ ความเดือดดาลเป็นอาการของอารมณ์โกรธมาก ๆ จะแสดงอาการออกมาทางบุคลิกลักษณะด้วยอาการต่าง ๆ เช่น หน้าแดง มือเท้าสั่น

ลำดับที่ ๔ โทสะ คือ การคิดจะทำร้าย คิดจะแก้แค้น เป็นอารมณ์ของการลงไม้ลงมือด้วยเจตนาที่แรงกล้าก็คือการทำร้ายผู้อื่น

ลำดับที่ ๕ พยาปาทะ คือ การปองร้ายเป็นการผูกใจเจ็บที่จะทำร้ายให้สาสมกับความแค้นที่เก็บกดเอาไว้ หมายถึง หากไม่ได้โอกาสในการทำร้ายก็จะเป็นการจ้องแค้นหรือกล่าวคำอาฆาตเอาไว้ว่า อย่าให้เจอนะ เจอเมื่อไหร่ตายแน่ เป็นต้น^{๑๖๒}

สำหรับความเป็นคนมักโกรธนี้ย่อมก่อให้เกิดผลร้ายนานัปการโดยเฉพาะสร้างความเสียหายให้เกิดขึ้นกับผู้รอบข้างเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ใกล้การโกรธทำให้คนที่อยู่ใกล้เกิดอาการหมองมืดหรือตีตัวออกห่าง การเป็นนักปฏิบัติที่น้อมจำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ที่มีความสำรวมกาย วาจา และจิต การเป็นคนที่ขี้โกรธ ย่อมเป็นข้อสงสัยให้เกิดขึ้นกับผู้พบเห็นได้ว่า เมื่อท่านบำเพ็ญตบะแล้วทำไมท่านถึงต้องเป็นคนที่ยังมีความโกรธอยู่ การแสดงอาการโกรธย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าสภาพจิตใจภายในของท่านนั้นยังไม่สงบหรือยังไม่เป็นสมาธิ หรือกิเลสที่อยู่ภายในนั้นยังไม่ลดลงเลยเมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดสิ่งหนึ่งขึ้นมา ก็คือความไม่เชื่อมั่นในระบบการฝึกฝนของพระพุทธศาสนาว่ายังไม่สามารถที่จะลด โลภะ โทสะ และโมหะลงได้เลย ดังนั้น ผู้บำเพ็ญตบะจึงไม่ควรเป็นผู้ที่มักโกรธ ควรรู้จักการข่มใจให้อ่อนหรือให้เย็นเข้าไว้

๑๖. ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่ เป็นผู้ลบหลู่ ตีเสมอ

สำหรับคำว่า ลบหลู่ ในที่นี้หมายถึง การแสดงอาการเหยียดหยามต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือต่อผู้มีอุปการคุณโดยถือว่าไม่สำคัญควรแก่การเคารพนับถือ เช่น ลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาที่ตนไม่ได้นับถือ ลบหลู่พ่อแม่ครูบาอาจารย์ นาย ก ลบหลู่บิดานาย ข ในภาษาบาลีตรงกับคำว่ามักขะ

^{๑๖๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๒/๑๕.

^{๑๖๒} พุทธทาสภิกขุ, การเก็บความโกรธใส่ยังฉาง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: ตถาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๗-๘.

(ความลบลู่คุณท่าน, ความลู่ความดีผู้อื่น^{๑๖๓} ความลบลู่คุณท่าน, ความลู่ความดีของผู้อื่น, การลบล้างปิดซ่อนคุณค่าความดีของผู้อื่น^{๑๖๔} ซึ่งการกระทำเช่นนี้ถือว่าเป็นการไม่ให้เกียรติหรือไม่ให้ความเคารพในท่านผู้มีพระคุณท่านนั้น เช่น พ่อแม่ หรือครูอาจารย์ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ได้รับการยอมรับในสังคมโดยเฉพาะสังคมไทยหรือสังคมชาวพุทธ โดยนักปฏิบัติหรือผู้ที่บำเพ็ญตบะนั้นไม่ควรที่จะมีกิริยาหรือการกระทำที่เป็นการลบลู่คุณหมิ่นท่านผู้มีพระคุณไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม โดยผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเป็นผู้ที่มีความกตัญญูรู้คุณและให้ความเคารพผู้มีพระคุณเป็นเบื้องต้น

๑๗) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่ เป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่

สำหรับคำว่า ริษยา หมายถึง ความไม่ยอมให้คนอื่นได้ดี, เห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้, เห็นผู้อื่นได้ดีไม่สบายใจ, คำเต็มในสันสกฤตเป็น อีรยา บาลีใช้ว่า อีสสา^{๑๖๕} ธรรมชาติที่มีความริษยาสมบัติของคนอื่นเป็นลักษณะ มีความไม่พอใจในสมบัติของคนอื่นนั้นเป็นกิจ มีการเบือนหน้าเสียจากสมบัติของคนอื่นนั้นเป็นผลปรากฏมีสมบัติของคนอื่นเป็นเหตุใกล้^{๑๖๖} หรือธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น^{๑๖๗} ส่วนคำว่า ตระหนี่ มัจฉริยะ หมายถึง สิ่งที่เกิดจากอารมณ์เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดขึ้นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง อันมีอารมณ์เป็นที่รัก และอารมณ์ไม่เป็นที่รัก อันทำให้เกิดความหวงแหน ตระหนี่เกิดขึ้นได้ ความตระหนี่ ซึ่งเป็นอาการทางจิตที่ถูกกุศลธรรมอย่างหนึ่งปรุงแต่ง เป็นเหตุให้บุคคลเกิดความหวงแหนในสมบัติของตน และเมื่อเกิดความหวงแหนแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการกีดกันไม่ยอมให้คนอื่นมามีส่วนเกี่ยวข้องในสมบัติของตนนั้น ทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว มีจิตใจคับแคบ ขาดความเอื้อเฟื้อหรือหมายถึงความตระหนี่เหนียวแน่น โดยมีความคิดปรุงแต่งเป็นเหตุให้เกิดขึ้นคือคิดปรุงแต่งว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ต้องอย่างนั้นงามอย่างนี้ มีค่าอย่างนั้น นำมาหวง นำเป็นสมบัติส่วนตัว จึงเกิดความเสียดายที่จะให้ตกไปเป็นของผู้อื่นความคิดปรุงแต่งเช่นนี้ เป็นความคิดยึดมั่นเป็นตัวเราของเราที่ผู้อื่นจะมาเกี่ยวข้องด้วยไม่ได้ แม้ถึงคราวจะต้องเสียสิ่งที่เป็นของตนไปไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กน้อยเพียงไรก็ตาม ก็จะมียึดไว้ตั้งไว้ด้วยความหวงแหน^{๑๖๘}

จากการกล่าวมาจะพบว่าทั้ง ๒ ประการคืออิสสาและมัจฉริยะนี้มีความเกี่ยวเนื่องกัน กล่าวคือเมื่อมีความอิสสาเกิดขึ้นความตระหนี่ก็จะเกิดขึ้นตามมาด้วย เพราะเป็นธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน ดังนั้น ท่านจึงจัดว่าทั้งสองประการนี้มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยการเกิดและการส่งผล กล่าวคืออิสสาและมัจฉริยะนั้นก่อให้เกิดการผูกเวรดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า “..เพราะมีอิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกกลองโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน

^{๑๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๕.

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๒.

^{๑๖๖} พุทธัตถมหาเถระ, อภิธัมมวาท, แปลโดย ประชุม เรื่องวาริ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑.

^{๑๖๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๓๓.

^{๑๖๘} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, แสงส่องใจให้เพียงพรหม และแสงส่องใจ อันดับ ๑-๖, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕๔.

จงเวรกันอยู่”^{๑๖๙} นอกจากนั้นในคัมภีร์พระพุทธศาสนายังได้ระบุถึงที่มาของความอิจฉาและความตระหนี่ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

อิสสาและมัจฉริยะ มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นต้นเหตุ มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นเหตุเกิด มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นกำเนิด มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นแดนเกิด เมื่อมีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก จึงมีอิสสาและมัจฉริยะ เมื่อไม่มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก จึงไม่มีอิสสาและมัจฉริยะ^{๑๗๐}

กล่าวคือบ่อเกิดของอิสสาและมัจฉริยะก็คืออารมณ์เป็นที่รักและไม่เป็นที่รักที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมนุษย์ไม่มีสติคิดตาม หลงตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ ก็จะเกิดความเห็นที่ผิด ก็คือเกิดรักและชัง ไม่รักและไม่ชัง เกิดความชอบและไม่ชอบ ในที่สุดก็กลายเป็น (๑) ความอิจฉา คือทนเห็นสมบัติของคนอื่นไม่ได้ (๒) หวงแหนสมบัติที่ตนเองมีอยู่ โดยที่อิสสา กับมัจฉริยะนั้นจะมีรากเหง้าของการเกิดมาจากโทสะเป็นพื้น^{๑๗๑} ขณะที่อิสสาเกิดขึ้นมีโทสะและโมหะเกิดสนับสนุน สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะนั้น จะต้องไม่เป็นผู้ที่มีความอิจฉาเป็นพื้นของจิต และต้องไม่เป็นคนที่มีความตระหนี่ ต้องเป็นผู้ที่มีมุทิตาจิตเป็นที่ตั้งและเป็นผู้ที่มีจิตที่มีทานจิตเป็นที่ตั้ง ไม่หวงแหนความรู้ ทรัพย์สินหรือตบะที่มีอยู่สามารถที่จะเปิดเผยและบอกแก่ผู้สนใจโดยไม่ปิดบังหรือการหวงแหนไว้เพื่อตัวเอง

๑๘) ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่เป็นผู้โอ้อวด มีมายา

คำว่า มายา หมายถึง มารยา คือเจ้าเล่ห์^{๑๗๒} สำหรับประการต่อมาของนักปฏิบัติแบบชาวพุทธก็คือ ต้องเป็นผู้ที่ไม่มีความโอ้อวด ในตบะหรือไม่นำตบะไปเป็นเครื่องมือในการโชว์หรือแสดงแก่ผู้อื่นโดยมุ่งหวังเพื่อการโอ้อวด หรือมีมายาเพื่อการแสดงโดยมุ่งหวังลาภและสักการะเพื่อตนเองและหมู่คณะ เช่น เมื่อได้ฤทธิ์ก็ไม่ควรใช้ฤทธิ์เพื่อการโอ้อวดแก่ผู้อื่น เพราะการโอ้อวดด้วยความมีมายานั้นมักเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดโทษมากกว่าประโยชน์ ดังนั้น นักบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนาจึงไม่ควรที่จะมีอาการโอ้อวดเช่นนั้น

๑๙) ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด

สำหรับประการต่อมาก็คือการเป็นผู้บำเพ็ญตบะตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา นั้นจะต้องไม่เป็นผู้ที่มีความกระด้าง ซึ่งความกระด้างนั้นหมายถึงความดื้อรั้นว่ายากสอนยาก เหมือน

^{๑๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๗-๓๕๘/๒๘๔.

^{๑๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๗-๓๕๘/๒๘๕.

^{๑๗๑} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน*, หน้า ๓๗.

^{๑๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๑๘.

พระฉันทะ^{๑๗๓} ที่มีความกระด้างคือต้อนรับต่อพระภิกษุด้วยกัน ซึ่งในตอนที่จะประณิพานทรงมีรับสั่งกับพระอานนท์ไว้ให้สงฆ์ลงโทษพระฉันทะ ซึ่งพระอานนท์ก็ได้ทูลถามวิธีลงโทษ พระองค์รับสั่งว่า “พระฉันทะปรารถนาจะพูดสิ่งใด ก็ฟังพูดสิ่งนั้น ภิกษุทั้งหลาย ไม่ฟังพูดกับพระฉันทะ ไม่ฟังว่ากล่าว ไม่ฟังสั่งสอน”^{๑๗๔} ที่พระพุทธเจ้าสั่งลงโทษพระฉันทะก็เพราะท่านเป็นพระหัวดื้อถือตัวว่าเป็นผู้ติดตามพระพุทธองค์ตอนเสด็จออกผนวช และการลงโทษพระฉันทะนั้น ได้กระทำหลังจากพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้วและคงเป็นเหตุการณ์หลังการสังคายนาครั้งแรก ซึ่งพระอานนท์ได้บอกเรื่องที่พระพุทธองค์รับสั่งให้ลงโทษพระฉันทะให้พระเถระทั้งหลายทราบ ซึ่งพระเถระทั้งหลายได้มอบหมายให้พระอานนท์เป็นผู้ลงโทษ ท่านได้เดินทางไปพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูปเพื่อประกาศลงโทษพระฉันทะซึ่งอยู่ที่กรุงโกสัมพี พระอานนท์ได้แจ้งให้พระฉันทะทราบว่าสงฆ์ลงโทษท่านโดยจะไม่พูดด้วย ไม่ตักเตือน ไม่ว่ากล่าว พระฉันทะได้ฟังถึงกับสลบล้มลง ภายหลังท่านกลับตัวเปลี่ยนความประพฤติ พากเพียรพยายามปฏิบัติสมณธรรมจนได้บรรลุอรหัตผล แล้วท่านได้เข้าพบพระอานนท์ สอบถามเรื่องการทำท่านถูกสั่งลงโทษ พระอานนท์ตอบว่า “เมื่อท่านบรรลุอรหัตผลแล้วการสั่งลงโทษก็เป็นอันระงับไป”^{๑๗๕} การลงโทษพระฉันทะนั้น ภาษาบาลีใช้คำว่า “พรหมทัณฑ์”^{๑๗๖} เป็นสังฆกรรมประเภทอปโลกนกรรม ไม่ต้องทำในเขตสีมา เพียงประกาศให้ทราบตามอนุมติของสงฆ์ ภิกษุที่ถูกลงพรหมทัณฑ์ภายหลังกลับประพฤติชอบแล้วขอขมา สงฆ์จึงระงับการลงพรหมทัณฑ์^{๑๗๗} จากกรณีของพระฉันทะนี้จะพบว่าเป็นอีกกรณีหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าการเป็นคนที่ดีด้านกระด้างนั้นถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับความเป็นผู้บำเพ็ญตบะหรือเป็นผู้ปฏิบัติธรรมทั้งนี้เพราะผู้บำเพ็ญตบะนั้นก็คือเป็นผู้ชำระกิเลส ดังนั้น การละกิเลสหรือการปฏิบัติธรรมต้องไม่เป็นผู้ที่มีความกระด้าง ต้องเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตนเป็นหลัก ซึ่งการอ่อนน้อมถ่อมตนนี้ถือว่าเป็นลักษณะสำคัญของผู้ปฏิบัติธรรม โดยพระพุทธองค์ก็ทรงย้ำว่าลักษณะของพระภิกษุที่ดีในสังคมก็ต้องเป็นผู้ที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนว่า

นรชนผู้ฉลาดในธรรม อ่อนน้อมถ่อมตน ต่อบุคคลผู้เจริญ ย่อมได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปสู่คติ ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานพวกนั้นยังมีความเคารพยำเกรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน แต่การที่พวกเขาเป็นผู้บวชแล้ว ในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้ว มีความเคารพมีความยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้ แล้วตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม สามิจักรกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับพรรษา ถ้าภิกษุใดกีดกันเสนาสนะของสงฆ์ ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๗๘}

^{๑๗๓} พระฉันทะ เป็นสหชาติกับพระพุทธองค์ คือเกิดวันเดียวกับวันที่สิทธัตถกุมารประสูติ สิ่งที่เกิดเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้ามี ๗ คือ (๑) พระนางพิมพา (๒) ฉันทะอำมาตย์ (๓) กาฬุทายีอำมาตย์ (๔) พระอานนท์ (๕) ม้ากัณฐกะ (๖) ต้นมหาโพธิ์ (๗) ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ทิศ ใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒/๑๙,

^{๑๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

^{๑๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖-๓๙๐.

^{๑๗๖} พรหมทัณฑ์ ตามตัวอักษรแปลว่า อาชญาของพรหม คือถูกพรหมลงโทษ ในที่นี้พระฉันทะถูกลงโทษจากภิกษุสงฆ์ โดยภิกษุสงฆ์ไม่พูดจาสนทนาว่ากล่าวตักเตือน ดังกล่าวแล้ว.

^{๑๗๗} ที.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๕/๕๕๖-๕๕๗.

^{๑๗๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๕.

ที่สำคัญของการเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันกับคนอื่น เพราะการเป็นคนที่มีความอ่อนน้อมนั้น อีกนัยหนึ่งก็คือการให้การเคารพบูชาผู้ที่มีคุณวุฒิและวิญญูติมากกว่าตนเอง ถือว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง อนึ่ง การให้ความเคารพนับถือต่อกันและกันเป็นสิ่งที่บุคคลควรกระทำอย่างยิ่ง เพราะเป็นการแสดงออกซึ่งคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตะและรู้ซึ่งถึงคุณความดีของบุคคลอื่นและสิ่งอื่น เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมงคลสูตรชื่อว่าด้วยการบูชาคนที่ควรบูชา สิ่งที่ต้องบูชา เป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์มากมายทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การปฏิบัติธรรม รู้จักตระหนักในหลักการบูชาแล้ว ย่อมสามารถได้ประโยชน์ในปัจจุบัน ได้แก่ ไม่เสื่อมจากสมถวิปัสสนา มรรคผล ที่ตนบรรลุแล้ว เป็นเหตุให้บรรลุสมถวิปัสสนา มรรคผล ที่ตนยังไม่บรรลุ อยู่ใกล้กิเลสนิพพาน และอนุपाทาปรินิพพาน^{๑๗๙} ทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง รักษาชีวิตของตนไว้ได้ในเหตุการณ์เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน^{๑๘๐} สร้างสัมพันธไมตรีที่ดีงามต่อกันและกัน เป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และได้รับประโยชน์ในอนาคต ได้แก่เป็นเหตุเข้าถึงสุคติเกิดในสกุลสูง^{๑๘๑} และเข้าถึงสุคติในอนาคต^{๑๘๒} อย่างน้อยก็คือการเข้าถึงสวรรค์ดังปรากฏในพระพุทธรพจน์ที่ว่า

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ลูกรับผู้ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่ควรสักการะ เคารพผู้ที่ควรเคารพ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชาผู้ที่ควรบูชา นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง^{๑๘๓}

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าการเป็นคนที่ไม่กระด้าง และการเป็นคนที่อ่อนน้อมถ่อมตนนั้น ถือว่าเป็นคุณลักษณะที่บ่งบอกถึงความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนาหรือเป็นคุณลักษณะสำคัญของผู้ปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา

๒๐) ผู้บำเพ็ญตบะยอมไม่เป็นผู้มีมรรณาชั่ว

สำหรับความไม่เป็นผู้มีมรรณาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาชั่ว นั้นหมายถึง ความเป็นผู้ที่ไม่มีความทะเยอทะยานในการได้มาซึ่งลาภสักการะ ยศหรือชื่อเสียงโดยไม่อาศัยวิธีการหรือฝักใฝ่ในการแสวงหาลาภยศจากการปฏิบัติธรรม หรืออาศัยตบะในการแสวงหาลาภและสักการะเพื่อตนเองและพวกพ้อง โดยคำว่า ความไม่เป็นผู้มีมรรณาชั่ว นั้น ก็คือการไม่คิดและพยายามในการแสวงหาอำนาจ หรือสักการะโดยไม่เป็นธรรมหรือผิดธรรมเนียม

^{๑๗๙} มงคล. (ไทย) ๔/๒๖๕/๖.

^{๑๘๐} มงคล. (ไทย) ๔/๒๘๕/๓๑.

^{๑๘๑} มงคล. (ไทย) ๔/๒๖๒/๓.

^{๑๘๒} มงคล. (ไทย) ๔/๒๘๕/๓๑.

^{๑๘๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๕/๓๕๔.

๒๑) ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่เป็นผู้มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ)

สำหรับคำว่า “ทิฎฐิ” หรือ “ทิลฺลิตฺติ” หมายถึง ความเห็น, ความเข้าใจ, ความเชื่อถือ^{๑๘๔} ในที่นี้หมายเอา มิจฉาทิฎฐิ ๕ ประการ หรือความเห็นผิด ๕ คือ

(๑) สัสสตทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นว่าเที่ยง หรือ ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป

(๒) อัจฉาทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นว่าขาดสูญ หรือ ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพิณาศาตสุญหมดสิ้นไป

(๓) อภิริยทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ หรือ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล

(๔) อเหตุกทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นว่าไม่มีเหตุ หรือ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย

(๕) นัตถิกทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นว่าไม่มี หรือ เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเป็นหลักได้^{๑๘๕}

ถ้าเขียนเป็น “ทิลฺลิตฺติ”^{๑๘๖} หมายถึง ความคิดเห็น ความเชื่อถือลัทธิ อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้โดยงมงาย หรือโดยอาการเชิดชูอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จจริงทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบคั้นผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน ความยึดมั่นในทฤษฎี ฯลฯ ถือว่าความคิดเห็นเป็นความจริง^{๑๘๗} ส่วนคำว่า มิจฉา หมายถึง ผิด เมื่อนำมารวมกับคำว่า ทิฎฐิ เป็น มิจฉาทิฎฐิ จึงหมายถึง ความเห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่ไม่นำไปสู่การพ้นทุกข์^{๑๘๘} และปรากฏในมละ ๙ คือ มลทิน^{๑๘๙} อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ทางแห่งอกุศลกรรม ทางทำความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกขคติ ซึ่งให้ความหมายว่า ความเห็นผิดจากคลองธรรม^{๑๙๐} และความหมายขยายนาม ปรากฏในสังโยชน์ ๑๐ ข้อที่ ๑ สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่น เห็นรูปเป็นตน เห็นเวทนาเป็นตน เป็นต้น^{๑๙๑} และที่ปรากฏในทิฎฐิประเภทต่าง ๆ เช่น สัสสตทิฎฐิ อัจฉาทิฎฐิ อเหตุกทิฎฐิ เป็นต้น

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า การเป็นผู้ปฏิบัติธรรมหรือผู้บำเพ็ญตบะตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นคนที่ไม่ใช่มิจฉาทิฎฐิบุคคล คือต้องเป็นสัมมาทิฎฐิบุคคลเท่านั้น

^{๑๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๑.

^{๑๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่

๑๖, หน้า ๖๒-๖๓.

^{๑๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙๕.

^{๑๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๑.

^{๑๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๖๙/๓๓๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๔/๗๖

^{๑๘๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒/๕๒๖.

^{๑๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๕/๒๘๗.

^{๑๙๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔๙/๙๐, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๘.

เพราะการเป็นมิจฉาทิฐิบุคคลนั้นย่อมเป็นเครื่องกั้นไม่ให้บรรลุธรรมหรือมีพัฒนาการในการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะเพราะมิจฉาทิฐินั้นถือว่าเป็นปญจธรรม คือ ธรรมที่เป็นกิเลสเครื่องเนิ่นช้า มี ๓ ตัณหา มานะ ทิฐิ^{๑๙๒} ธรรมเหล่านี้ทำให้ไม่สามารถก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมได้ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเป็นสัมมาทิฐิบุคคลจะต้องไม่เป็นมิจฉาทิฐิบุคคล

๒๒) ผู้บำเพ็ญตบะย่อมไม่ใช่ยึดมั่นทิฐิจนไม่อาจจะละ สิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก

สำหรับอุปกิเลสของผู้บำเพ็ญตบะอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ผู้บำเพ็ญตบะต้องไม่เป็นผู้มีความยึดมั่นในทิฐิอย่างแรงกล้า ไม่อาจจะถอนจากทิฐินั้นได้ ตัวอย่างเรื่องนี่ก็คือกรณีของพระสาตีและพระอริฏฐกะ สองรูปนี้บวชมาแล้วปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้วแต่ยังไม่คลายจากความยึดมั่นในลัทธิเดิมของตน เมื่อปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้วก็ยังไปสรุปเอาความตามลัทธิของตนเองว่าคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเป็นอันเดียวกับคำสอนของพราหมณ์ฮินดู โดยในมหาตณหาสังขยสูตร ได้กล่าวถึงพระภิกษุสาตี เกวัญบุตร เกิดความเห็นผิดรุนแรงว่า “ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั้นแลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป แล่นไป”^{๑๙๓} หมายความว่า วิญญาณดวงเดียวไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอมตะเวียนวายตายเกิดไปเรื่อย ๆ เหมือนคนถอดเสื้อเก่าทิ้ง เมื่อเสื้อขาด แล้วก็ถอดทิ้งแล้วไปใส่เสื้อใหม่ ซึ่งวิญญาณในที่นี้ ประสงค์เอาตัวตน อัตตา, ชีวะ, อาตมัน, Soul หรือ Self ตามความเข้าใจของท่านสาตี เพราะท่านย้ำต่อมาว่า “สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดีและส่วนชั่วในที่นั้น ๆ เป็นวิญญาณ”^{๑๙๔}

จากข้อความข้างบนนั้น สาทิกิษุพยายามยืนยันว่า เมื่อมีกรรมดี กรรมชั่ว ก็คงต้องมีผู้ทำ (วโท = กรตา) และผู้รับผลแห่งกรรม (เวทยโย = โภกตา) ตัวผู้ทำและผู้รับผลนี้ มีลักษณะเที่ยงแท้แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลง ตามหลักของลัทธิพราหมณ์ฮินดู เรียกว่า “อาตมัน, พรหมัน” แสดงว่า ท่านสาตีได้นำความเชื่อในลัทธิเดิมของตนมาปฏิบัติปะปนอยู่ในพระพุทธศาสนา เลยเข้าใจที่กักเอาว่า วิญญาณดวงเดิมท่องเที่ยวไปเรื่อย ๆ จากภพนี้ไปสู่ภพอื่น มีลักษณะเที่ยงแท้ ยั่งยืน และอมตะ^{๑๙๕} และจากกรณีของพระสาตีภิกษุนี้ก็จะพบว่า การเป็นผู้ที่ดื้อรั้นถือผิดในความรู้เก่าและลัทธิปรัชญาเก่า นั้นได้เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อการปฏิบัติธรรมหรือบำเพ็ญตบะมาก ดังนั้น ผู้บำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนาจึงต้องเป็นผู้ที่ไม่ดื้อรั้นไม่ยึดติดในทิฐิ เพราะที่สุดจะนำไปสู่การสร้างความสำเร็จที่ผิดในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาด้วย

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าคำสอนเรื่องตบะในอุทุมพริกสูตรนั้นถือว่าเป็นคำสอนที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากและก่อให้เกิดความรู้ในเรื่องของการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะในเรื่องของ

^{๑๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๒๐๐.

^{๑๙๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๖/๔๒๘.

^{๑๙๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๘/๔๓๐.

^{๑๙๕} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) "ลักษณะคำสอนเชิงปรัชญาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย"

คุณค่าของการศึกษาโดยเฉพาะในเรื่องของการปฏิบัติธรรมว่าการปฏิบัติธรรมที่ผิดคืออะไร การปฏิบัติธรรมที่ถูกคืออะไรและอะไรคือจุดหมายหรือเป้าหมายของการปฏิบัติธรรมหรือการบำเพ็ญตบะ ซึ่งคำตอบทุกอย่างนั้นมียุอยู่แล้วในเนื้อหาทั้งหมดของอุทุมพริกสูตรนี้

๔.๓.๕ อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะของการศึกษาตบะเพื่อเข้าถึงธรรม

สำหรับความสำคัญของอุทุมพริกสูตรประการต่อมาก็คือมีความสำคัญในฐานะที่เป็น การศึกษาตบะเพื่อการเข้าถึงธรรมหรือการทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ ซึ่งจากการศึกษามาจะ พบว่า ที่สุดของการศึกษาเรื่องตบะนี้ย่อมนำไปสู่การบรรลุธรรม หมายความว่าเมื่อพระพุทธองค์ทรง อธิบายกรอบแนวคิดเรื่องการทำเพ็ญตบะ ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติในเชิงสมถกัมมัฏฐานแล้ว จากนั้นก็ทรง ตรัสต่อไปว่าแนวการทำเพ็ญตบะตามแนวนี้สามารถที่จะพัฒนาไปสู่การบรรลุอัสวักขยญาณได้ ด้วย การน้อมเข้าสู่วิปัสสนาและที่สุดก็สามารถจะบรรลุพระอรหันต์ได้อย่างแน่นอนในระยะเวลาที่แน่นอน ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า

บุรุษผู้รู้ ไม่อ้ออวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ แสดงธรรม เขา ปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ ปี ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่ง พรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่ง เอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ นิโครธ ๗ ปี จงยกไว้

บุรุษผู้รู้ ไม่อ้ออวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ แสดงธรรม เขา ปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๖ ปี ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่ง พรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่ง เอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ นิโครธ ๖ ปี จงยกไว้

... เพียง ๕ ปี ...

... เพียง ๔ ปี ...

... เพียง ๓ ปี ...

... เพียง ๒ ปี ...

... เพียง ๑ ปี ... นิโครธ ๑ ปี จงยกไว้

บุรุษผู้รู้ ไม่อ้ออวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ แสดงธรรม เขา ปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ เดือน ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่ง พรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็น บรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอัน ยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ นิโครธ ๗ เดือน จงยกไว้ ...

... เพียง ๖ เดือน...

... เพียง ๕ เดือน...

... เพียง ๔ เดือน...

... เพียง ๓ เดือน...

... เพียง ๒ เดือน...

... เพียง ๑ เดือน...

... เพียงครึ่งเดือน นิโครธ ครึ่งเดือน จงยกไว้

บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ แสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ วัน ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้^{๑๔๖}

๔.๔ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร บทนี้พบว่าพระพุทธองค์ในการโต้ตอบปัญหาที่กบนิโครธปริพาชกนั้นพระองค์ไม่รุกรานก่อนแต่ให้ผู้ที่ยากโต้ตอบด้วยเสนอปัญหามาก่อนแล้วพระองค์ใช้เหตุผลในการเจรจาจับปัญหาทรงมีใจกว้างแก้ออกกล่าวหาด้วย สติสัมปะชัญญะ จึงสุดท้ายปริพาชกก็ต้องยอมแพ้ส่วนความสำคัญในหลักธรรมนั้นอุทุมพริกสูตรนี้เป็นพระสูตรแสดงหลักธรรมด้วยอุปมาอุปมัยทำให้เข้าใจง่ายพระพุทธองค์ทรงรับรองว่าการปฏิบัติธรรมตามแนวของสมถกัมมัฏฐานหรือตบะดั่งที่ได้กล่าวไว้ในวันนั้นย่อมสามารถที่จะพัฒนาไปสู่วิปัสสนาและสามารถบรรลุธรรมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้ที่สุดหากบุรุษผู้นั้นไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแล้วเข้าปฏิบัติตามธรรม เพียง ๗ ปีก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วเข้าถึงปัจจุบันอย่างแน่แท้ ๗ ปียกไว้ก่อน จนถึง ๗ วันบุรุษผู้นั้นปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจริงจังการบรรลุผลของการปฏิบัติย่อมมีขึ้นได้โดยง่าย อนึ่ง จะพบว่าพระสูตรนี้ก็อีกพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรับรองการปฏิบัติกรรมฐานประเภทสมถะกัมมัฏฐานว่าสามารถที่จะพัฒนาไปสู่การบรรลุธรรมได้ อันเป็นเครื่องหมายแสดงว่ารูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานของพระพุทธศาสนานั้น ที่สุดแล้วก็สามารถที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นบรรลุธรรมอันสูงสุดได้เช่นเดียวกัน

^{๑๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖-๕๗.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สำหรับการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตรนั้นผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาโครงสร้าง เนื้อหาของอุทุมพริกสูตร (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตร (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ซึ่งจากการวิจัยทั้งหมดสามารถแยกหัวข้อในการสรุปดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการดำเนินการศึกษาวิจัยในเรื่องของอุทุมพริกสูตรมาทั้งหมดจะพบว่า คำว่าอุทุมพริกสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงลัทธิกัณฺหาปหรือตบะในทางพระพุทธศาสนา ที่ถูกถามจากนิโครธปริพาชก ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอธิบายแนวคิดเรื่องของตบะและการบำเพ็ญตบะทั้งในส่วนของลัทธินิกายและในมุมมองของพระพุทธศาสนาเอาไว้อย่างชัดเจนมาก เนื่องจากแนวคิดเรื่องตบะนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่มีการเรียนการสอนมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาแล้ว บรรดากลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมในยุคก่อนหรือร่วมสมัยของพระพุทธศาสนาก็จะเข้ามาทำทนายหรือตรวจสอบว่าแนวทางการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนากับลัทธิร่วมสมัยในสมัยพุทธกาลนั้นจะเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร โดยการเข้ามาตรวจสอบนั้นเป็นการเข้ามาทำทนายหรือการข่มขู่ว่าการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการบำเพ็ญที่ไม่ถูกต้อง ทำให้พระพุทธองค์ผู้ที่ค้นพบหลักธรรมนั้นไม่กล้าที่จะมาโต้แย้งหรือโต้เถียงเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้กับพวกตน เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ต้องเสด็จมาเพื่อปราบความเห็นผิดเช่นนั้นด้วยการมาสนทนาและตอบคำถามเกี่ยวกับข้อสงสัยของเหล่านักบวชนอกศาสนา ด้วยการอธิบายว่าที่แท้จริงแล้วตบะในทางพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะและเป้าหมายของการบำเพ็ญเป็นอย่างไร โดยทรงอธิบายว่า การบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนานั้นแบ่งได้เป็น ๔ ระดับ คือ (๑) ระดับสะเก็ด เป็นการปฏิบัติตามหลักการบำเพ็ญตบะ ๒๒ ข้อที่ตรงข้ามกับแนวทางการปฏิบัติของนักบวชนอกศาสนา (๒) ระดับเปลือก เป็นระดับของการปฏิบัติตามหลักของสังวร ๔ ประการ ทรงแนะนำให้ละนิเวรณ ๕ ให้เจริญอัปมัณฺญา ๔ โดยแผ่จิตไปยังหมู่สัตว์ทั่วทุกทิศตลอดโลกอันหาประมาณมิได้ (๓) ระดับกระพี้ เป็นระดับที่มุ่งถึงการบรรลุอัปมัณฺญา ๔ จนถึงได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติก่อนได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง จนถึง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ (๔) ระดับแก่น เป็นระดับที่บรรลุจุตูปปาตญาณ หรือ ทิพยจักขุ จากนั้นทรงรับรองว่าเมื่อบำเพ็ญตบะตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาย่อมทำให้บรรลุธรรมได้ว่า บุคคล ผู้รู้ ไม่อ้ออวด ไม่มีมายาเป็นคนตรง จงมาเถิด พระองค์จะทรงแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติธรรมเพียง ๗ ปี ถึง ๗ วัน ก็สามารถทำให้บรรลุถึงประโยชน์ยอดเยี่ยมได้ จากนั้นได้สรุปไว้ในตอนท้ายว่า การที่ตรัสสอนอย่างนี้ มิได้หวังจะให้

พวกบริพาชมาเป็นศิษย์ของพระองค์ ทั้งมิได้หวังจะให้พวกเขาเคลื่อนจากอุทเทส จากอาชีพที่ยึดถืออยู่เดิม มาดำรงอยู่ในอกุศลธรรมแต่อย่างใด ทรงหวังให้เขาละอกุศล กระทำแต่กุศล เท่านั้น

อนึ่ง จากการศึกษาามาทั้งหมดจะพบว่า อุทุมพริกสูตรนี้มีโครงสร้างเนื้อหาที่สำคัญก็คือ (๑) ด้านโครงสร้างจะพบว่า อุทุมพริกสูตรมีโครงสร้างที่สำคัญ ๒ ประการ คือ โครงสร้างในเรื่องของที่มาของพระสูตรว่าพระสูตรนี้มีอยู่ในที่มณิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๑๑ เป็นพระสูตรที่ ๑ ของปาฏิกวรรค (๒) ด้านเนื้อหา เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการแสดงจุดยืนในเรื่องการบำเพ็ญตบะของพระพุทธศาสนาที่มีความแตกต่างไปจากตบะของลัทธินิกายอื่นมาก เป็นการแสดงเพื่อปรับปรวาท โดยมุ่งสร้างความเข้าใจให้เกิดกับคนเหล่านั้น

ในส่วนของการวิเคราะห์เนื้อหาของอุทุมพริกสูตรเกี่ยวกับรูปแบบของตบะจะพบว่า ตบะของพระพุทธศาสนาในอุทุมพริกสูตรนั้นมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ คือ (๑) เน้นการปฏิบัติบนพื้นฐานของขันติธรรม (๒) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยการเจริญจิตภาวนา (๓) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยอินทริยสังวร (๔) เน้นการบำเพ็ญเพียรหรือวิริยะธรรม (๕) เน้นการบำเพ็ญตบะด้วยการรักษาศีล (๖) เน้นการปฏิบัติที่การกระทำอุโบสถกรรม (๗) เน้นการเรียนพระพุทธพจน์ (๘) เน้นการรักษาอุตุงค์

ส่วนของการศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอุทุมพริกสูตรนั้นพบว่ามีหลักธรรมหลายประการ เช่น อุปกิเลส ๒๒ สังวร ๔ นivrณ ๕ อัปปมัญญา ๔ บุพเพสันนิวาสานุสติญาณ จตุปปาตญาณ และสัมมปธาน ๔ หลักธรรมเหล่านี้บางหลักธรรมที่ต้องละ บางหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติจึงจะถึงความบริสุทธิ์ถึงยอดถึงแก่นได้

และส่วนการวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตรนั้นจะพบว่า อุทุมพริกสูตรนั้นมีความสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

(๑) อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะของการสอน คือ ทรงสอนเรื่องนี้โดยการใช้รูปแบบการสอนแบบอัมมัจฉากัจฉา หรือแบบการสนทนาธรรมเพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับเรื่องที่สนทนา โดยใช้การถามตอบไปเรื่อยกันไปจนได้คำตอบที่แท้จริงของเรื่องดังกล่าว

(๒) อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อนักบวชต่างศาสนา อุทุมพริกสูตรนี้หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่ามีความสำคัญมากในฐานะเป็นพระสูตรที่แสดงท่าทีของชาวพุทธเมื่อถูกเดิรถีย์หรือนักบวชนอกศาสนาเข้ามาทำทนาย แล้วจะมีวิธีการตอบหรือการสอนอย่างไร และมีจุดประสงค์หรือเป้าหมายในการสอนหรือการอธิบายไว้อย่างไร โดยในอุทุมพริกสูตรได้อธิบายเอาไว้อย่างชัดเจนว่า เป้าหมายของการอธิบายกับนักบวชนอกศาสนา นั้นจะต้องเพียงเพื่อการชี้แจงข้อเท็จจริงเท่านั้น ไม่ได้มุ่งหวังการเปลี่ยนให้เขาเข้ามานับถือศาสนาแต่อย่างใด

(๓) อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องของการปฏิบัติธรรม เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า อุทุมพริกสูตรนั้นเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการปฏิบัติธรรมแบบสมถกัมมัฏฐานเพราะเป็นการอธิบายเรื่องตบะซึ่งตบะในที่นี้หมายถึงการบำเพ็ญเพียรทางจิตเป็นสำคัญที่มุ่งให้เกิดอานุภาพทางจิตคือฌานสมาธิเป็นหลัก โดยในพระสูตรนี้มุ่งอธิบายว่าการบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานนั้นจะต้องมีลำดับขั้นตอนจากง่าย

ไปหายาก คือจากการรักษาศีล เจริญภาวนาเพื่อละนิวรณ์แล้วเพิ่มความเข้มข้นไปสู่การบรรลุอิทธิฤทธิ์ที่เป็นผลมาจากฌาน ซึ่งถือว่าที่อื่นไม่ได้มีการอธิบายไว้เช่นนี้

(๔) อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรม นับเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญมากในอุทุมพริกสูตรนี้ก็คือ การที่อุทุมพริกสูตรนี้มุ่งที่จะอธิบายถึงแนวทางที่ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีต่อการปฏิบัติธรรมว่าจะต้องไม่เป็นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักอุปกิเลส ๒๒ แต่ต้องปฏิบัติตามแนวทางแห่งกุศลธรรม ๒๒ ประการ

(๕) อุทุมพริกสูตรมีความสำคัญในฐานะของการศึกษาตบะเพื่อเข้าถึงธรรม ประการสุดท้ายก็คืออุทุมพริกสูตรนี้เป็นพระสูตรที่มุ่งถึงการวางเป้าหมายของการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานว่าเป็นแนวทางที่จะสามารถเข้าถึงการบรรลุธรรมขั้นสูงได้ เนื่องจากการปฏิบัติที่สามารถเปลี่ยนไปสู่วิปัสสนาจนสามารถที่จะบรรลุอัสวักขยญาณในที่สุดได้ ดังนั้น อุทุมพริกสูตรจึงมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรมมาก และพระพุทธองค์ก็ทรงรับรองในเรื่องของการเข้าถึงธรรมผ่านแนวทางของสมถกัมมัฏฐานได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการดำเนินการวิจัยในเรื่องศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตรมาทั้งหมดผู้วิจัยเห็นว่าสามารถที่จะนำไปศึกษาหรือการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้หลายประการดังต่อไปนี้

๑. ควรนำเอาความรู้เรื่องของความสำคัญของตบะในอุทุมพริกสูตรนี้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติธรรมหรือการดำเนินชีวิต กล่าวคือ ช่วยให้คำตอบว่าการปฏิบัติธรรมนั้นไม่จำเพาะแต่วิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงการบรรลุธรรมขั้นสูงได้ แต่สมถกัมมัฏฐานก็สามารถเป็นแนวทางในการดำเนินไปสู่การบรรลุธรรมได้ ซึ่งในสังคมปัจจุบันมักจะมีคนเข้าใจผิดในเรื่องเหล่านี้อยู่ การศึกษาพระสูตรนี้ย่อมสามารถที่จะสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องให้กับผู้ที่ศึกษาได้ ดังนั้น เมื่อศึกษาพระสูตรนี้แล้วย่อมสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้

๒. ควรนำเอาความรู้เรื่องแนวทางในการปฏิบัติธรรม ๒๒ ประการนี้ไปเป็นกรอบในการปฏิบัติร่วมกันในหมู่ของนักปฏิบัติธรรมในสังคมไทยว่า การปฏิบัติธรรมไม่ควรตั้งข้อรังเกียจกันว่าคนนั้นคนนี้สำนักนั้นสำนักนี้เป็นอย่างไร แต่ควรใช้กรอบในการวางท่าทีต่อการปฏิบัติธรรมทั้ง ๒๒ ข้อนี้ไปเป็นกรอบในการศึกษาธรรมะร่วมกันเพื่อจะสร้างความเข้าใจให้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน ซึ่งก็จะถือว่ามีความประโยชน์เป็นอย่างมาก ทำให้ไม่เกิดกรณีของการข่มขู่ ลบล้างรูปแบบการปฏิบัติของสำนักปฏิบัติในสังคมไทยจนอาจจะเกิดความขัดแย้งในสังคมได้

๓. ควรนำเอาความรู้เรื่องอายตนะในอุทุมพริกสูตรไปปรับสอนในสถานศึกษา ให้เด็กนักเรียนได้ศึกษา โดยอาจจะปรับเป็นวิชาการอย่างหนึ่งให้เด็กเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากการปฏิบัติธรรมเป็นเบื้องต้นในรูปแบบของการปรับคำปรับภาษาให้เข้าใจง่าย เหมาะสมกับการเรียนรู้ของเด็ก ๆ หรือผู้ศึกษาที่ยังไม่มีความเข้าใจในเรื่องของการปฏิบัติธรรมให้ได้รับความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องได้

๔. ควรนำเอาความรู้เรื่องอายตนะในอุทุมพริกสูตร ไปปรับใช้ในกระบวนการกำหนดมาตรฐานของสำนักปฏิบัติธรรมว่า ให้สำนักแต่ละสำนักตีค้ำยเผยแผ่กรอบการพิจารณาแนวทางในการปฏิบัติธรรมทั้ง ๒๒ ประการนี้ให้เป็นที่รับรู้ร่วมกันไม่ควรปล่อยให้สำนักใดสำนักหนึ่งยึดค้ำยรวบรวมความถูกต้องของการปฏิบัติธรรมเพียงสำนักเดียว

ข. ข้อเสนอแนะในการวิจัยคราวต่อไป

เนื่องจากวิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของอุทุมพริกสูตร และลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ เปรียบเทียบกับทางพระพุทธศาสนาหลักธรรมของพระพุทธองค์ เพื่อให้ประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของนักบวช และประชาชนทั่วไป ถึงแม้ว่าจะกล่าวถึงการบำเพ็ญตบะในพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นในวิทยานิพนธ์นี้อยู่บ้าง แต่ก็เพื่อเป็นการเปรียบเทียบ ดังนั้นจึงเห็นสมควรที่จะให้มีการศึกษาค้นคว้า ในเนื้อหาที่มีส่วนเกี่ยวข้องในอุทุมพริกสูตรในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ควรนำไปวิจัยในเชิงประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของบุคคลและสังคมต่อไป
๒. ควรนำไปวิจัยในเชิงเปรียบเทียบกับสมณะกัมมัญฐานและวิปัสสนากรรมฐานแตกต่างกันอย่างไร

ฉะนั้นในความจริงแล้วรูปแบบของการปฏิบัติธรรมนั้นมีอยู่อย่างหลากหลายที่ผู้ปฏิบัติที่มีจิตต่างกันนั้นสามารถที่จะเลือกปฏิบัติได้โดยสะดวก โดยไม่มีการกำหนดว่ารูปแบบนี้เท่านั้น หรือรูปแบบนั้นเท่านั้นจึงจะสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ ดังนั้น หากมีการนำไปวิจัยแบบนี้คิดว่าน่าจะได้ประโยชน์มากกว่าการหาความจริงเชิงคัมภีร์เพียงอย่างเดียว

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

(๑) พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) ปกรณวิเสส อรรถกถา และฎีกา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____. ทีฆนิกาย สุมงควลลิตินี ปาฎีกาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๓๓.

_____. ขุททกนิกาย ธมมปทฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๕.

_____. วิสุทธิมคคปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สารานุกรมพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. แสงส่องใจให้เพียงพรหม และ
แสงส่องใจ อันดับ ๑-๖. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๓๒.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง วรปุณโย). อมตวาจา : สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. กรุงเทพฯ : บริษัท เพชรเกษมพริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. ครั้งที่ ๑๑/๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๘.
- **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๖.
- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๘.
- **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘
- พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **หกฝักราย ทางแห่งความฉิบหาย**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙.
- พุทธทาสภิกขุ. **การเก็บความโกรธใส่ยังฉาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๓๒.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.
- **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ “คำวัด”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๗.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี. **คำถาม-คำตอบ เรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- **หลักปฏิบัติสมณะวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ตามทางพุทธกิจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.
- **การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรีนติ้ง, ๒๕๓๒.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กลฺยาโณ). **ธรรมะเพื่อชีวิต หกทางแห่งความเลื่อม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระอุปติสเถระ. **คัมภีร์วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑.
- พุทธทัตตมหาเถระ. **อภิธัมมวาท**. แปลโดย ประชุม เรื่องวารี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๓.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๓๓.
- กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

- พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสาเกต เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยบริษัทสร้างสรรค์ บุ๊คส์ จำกัด) ๒๕๔๖, หน้า ๓๘๓.
- แก้ว ชิตตะขบ. **รวมวิชาธรรมศึกษาชั้นตรี (ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ.๒๕๔๖)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗.
- ดร.ณานศิษฐ์. หลวงเทพ (ทวิ ธรรมธัช ป.๙). **พจนานุกรมบาลี-ไทย (ธาตุปปีที่ปิกา)**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- บุญมี แทนแก้ว. ผศ.. **ความจริงของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีเมียม เอ็นเตอร์เทนเมนท์, ๒๕๔๖.
- ป. ทองสมบุญ, พันตรี. **พจนานุกรมมคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑ และ ภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมี บุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____ . **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๒**. ปรานบุรี : โรงพิมพ์ศูนย์ทหารราบ, ๒๕๑๖-๒๕๑๗.
- วริยา ชินวรรณโณ และ คณะ. **สมาธิในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญแห่งมงคล ๓๘**. ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **มงคลสูตร ๓๘**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๕.
- เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์. **พุทธวิปัสสนา**. พระนคร : รัชดารมภ์การพิมพ์, ๒๕๐๕.

(๒) วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์

- พระมหากษัตริย์ พล กิตติโสภโณ. “อภิญญาในพระพุทธศาสนา การศึกษาเปรียบเทียบความรู้ ความเชื่อ และความเข้าใจของอาจารย์สอนกรรมฐานในสำนักปฏิบัติในเขตกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.
- พระมหาบุญเรือน ปภังกร (พิลาพันธุ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระมหาวิชราภรณ์ วชิรญาณเมธี. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องนิรวณในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- กรรณิการ์ ชาวเงิน. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

(๓) บทความ/สื่ออิเล็กทรอนิกส์

บุญมี แทนแก้ว. “พระพุทธศาสนากับปรัชญา”. ใน มหาจุฬาฯ วิชาการ : รวมบทความทางวิชาการ
พระพุทธศาสนาและปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐ :
๒๓๐.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). “ลักษณะคำสอนเชิงปรัชญาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย”. [http :
//www.mcu.ac.th/mcutrai/menu2/Article/article_14.htm](http://www.mcu.ac.th/mcutrai/menu2/Article/article_14.htm)

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : Ven. Nyanissara
- เกิด : วันอังคาร ที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๑๙ (ค.ศ. 1976)
- สถานที่เกิด : Tapatun Village, Mudon Township, Mon State, Myanmar.
- การศึกษา : ค.ศ. 2008 สาสนธรรมาจริย (ประเทศสหภาพเมียนมาร์)
พ.ศ. ๒๕๕๘ พุทธศาสตร์บัณฑิต (พธ.บ.) รุ่นที่ ๖๐
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๙ จบ นักรธรรมเอก (ในประเทศไทย)
- อุปสมบท : วันที่ ๔ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ ณ วัด ตึก ตำบล กวานโบ้
อำเภอ เมืองมูเต็ง จังหวัด รัฐมอญ ประเทศ สหภาพเมียนมาร์
- ตำแหน่ง : รองเจ้าอาวาสวัดตึก ตำบล กวานโบ้ อำเภอเมืองมูเต็ง จังหวัดรัฐมอญ
ประเทศ สหภาพเมียนมาร์
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดขนอนใต้ ตำบลบ้านกรด อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
13160
หมายเลขโทรศัพท์ ๐๙๔-๕๖๐-๖๑๓๗
G-mail: nyanissara2013@gmail.com